

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ ՍՈՆԱ ԱՐԱՅԻԿԻ

**ՍՈՑԻԱԼ ԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒ ՌԲՈՒՄ
(ԷԹՆՈՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ)**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

**Է.00.04 - «Ազգագրոլոգյ ու ն» մասնագիտուլոյ ամբ
պատմական գիտուլոյ ու ննեքի թեկնաճուլի
գիտական աստիճանի համար**

**Գիտական ղեկավար՝
պգ.դ. Ռ. Ս. Կարապետյան**

**ԵՐԵՎԱՆ-2019
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ**

ՍՈՑԻԱԼ ԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ՈՒ ՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈՍՈՑԻՈԼ ՈԳԻԱԿԱՆ ԿՈՂՄԵՐԸ

17

1. ՍՈՑԻԱԼ ԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ՈՒ ՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ և ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 17

2. ՍՈՑԻԱԼ ԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐԸ

32

3. ՍՈՑԻԱԼ ԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒ ՅԹՆԵՐԸ ԷԹՆԻԿ ԽԱՐԿԻ Մ 44

ԳԼՈՒԽԵՐԿՐՈՐԴ
ՍՈՑԻԱԼ ԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՈՔՈՒՄ.....

53

1. ՑԱՆՑԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԷԹՆԻԿ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՈՔՈՒՄ

53

2. ՍՈՑԻԱԼ ԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒ ՅԹԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒՄ

65

3. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՑԱՆՑԱՅԻՆ ԻՆՔՆԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ

72

ԳԼՈՒԽԵՐԿՐՈՐԴ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՈՔՈՒՄ ՍՈՑԻԱԼ ԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԿԵՐԸ 83

1. ՍՈՑԻԱԼ ԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԹԵՅՐԱՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ

83

2. ՍՈՑԻԱԼ ԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԲԵՅՐՈՒԹԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ

99

ԵԶՐԱԿԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

116

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ 122
ՀԱՎԵԼ ՎԱԾ

131

ՆԵՐԱՃՈՒԹՅՈՒՆ

Ժամանակակից միգրացիոն տեղաշարժերի արդյունքում ձևավորվում են Էթնիկ, սփյուռքյան համայնքներ նոր միջավայրերում, որոնք իրենց սոցիալական բովանդակությամբ և կառուցվածքով հետաքրքրություն են ներկայացնում սոցիալական ոլորտի հետազոտողների համար: Դրանց ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս հասկանալ համայնքային ինքնակազմակերպման գործընթացները և կառուցվածքային փոփոխությունների օրինաչափությունները: Վերջինիս բացահայտման համար կարևոր է դառնում սոցիալական կապերի ուսումնասիրությունը սփյուռքյան համայնքներում: Յետազոտական թեմայի ընտրությունը պայմանավորված է հայկական սփյուռքի համայնքներում սոցիալական կապերի գործառնություն անձնահատկությունների ուսումնասիրության անհրաժեշտությամբ, քանի որ այն հնարավորություն է ընձեռում հասկանալ համայնքներում սոցիալական հարաբերությունների բնույթը, կառուցվածքը, համայնքի ինքնակազմակերպման մեխանիզմները: Վերջիններս կախված են միջարք գործոններից, ընդհանուր (ընդունող երկրի վարչակարգ, կրոնական, Էթնիկ կառուցվածք, տնտեսական վիճակ) և անձնահատուկ (ընդունող հասարակության վերաբերմունք, ներգաղթի պատճառն այլևս) խմբերի: Այդ գործոնները ներազդում են համայնքի վրա՝ որոշելով դրա սահմանները, կառուցվածքը, ներկայացուցիչների կարգավիճակը, ինչպես նաև առկա խնդիրներն ու մարտահրավերները:

Ներկայումս սփյուռքում ինքնության պահպանման, սոցիալական կապերի հաստատման և գործառնության համար առկա մարտահրավերներին կարելի է գումարել նաև համահարթեցումը: Մարդկանց ինտենսիվ տեղաշարժերի արդյունքում ավելի է ընդլայնվում ու բարդանում հարաբերությունների կառուցվածքը օտար միջավայրում: Նրանց միջև եղած կապերը բազմազանեցվում են, ձեռք են բերում նոր որակ, ուստի սկսում են ենթարկվել հասարակական հարաբերությունների այլ

կանոնների, դառնում են բուլոբուլիս նոր երևույթ ուսումնասիրության համար:

Սփյուռքը, որպես ուսումնասիրության առարկա, մշտապես գտնվել է հետազոտողների ուշադրության տիրույթում: Սակայն սփյուռքի հիմնախնդիրը ուսումնասիրվել է ընդհանուր ձևով և դրա զարգացման և գործառնության առանձին հարցերը լիովին բացահայտված ու վերլուծված չեն:

Այսպես, գերիշխող տեսությունների շրջանակներում կարելի է դիտարկել հայկական համայնքներն այլ երկրներում, որպես ավանդական-դասական սփյուռքի¹ օրինակ:

Ձևավորման ընթացքում հայկական սփյուռքը ստեղծել է ինքնակազմակերպման առանձնահատուկ մեխանիզմներ: Այդ մեխանիզմները հիմնված են սփյուռքում գործող սոցիալական հարաբերությունների վրա, որոնք իրենց կառուցվածքով ցանցային են:

Առհասարակ հայկական միջավայրում ցանցային հարաբերությունների կառուցման և գործառնության դեպքում որոշիչ դեր ունեն առկա կապերը և դրանց բնույթը: Այս առումով անհրաժեշտություն է առաջանում է ուսումնասիրել, թե այլ միջավայրերում հայերն ինչպես են հարաբերություններ հաստատում և զարգացնում, արդյոք պահպանվում են նշյալ առանձնահատկությունները, և արտաքին միջավայրի ազդեցությամբ դրանք ինչ փոփոխությունների են ենթարկվում:² Այն հասարակությունները, որտեղ սոցիալական կապերն անձնավորված են՝ հարաբերություններ հաստատելիս առաջնային դեր է տրվում անհատի ձեռքբերովի հատկանիշներին, ինչպիսիք են մասնագիտական հմտությունները, սոցիալական կարգավիճակը, եկամտի չափը և այլն: Իսկ այն հասարակությունները, որտեղ գերակշռում է առավելապես ավանդական վարքականոնը, հանրույթները կառուցվում են առավելապես անհատի շուրջը՝ հարաբերություններ հաստատելիս առաջնայնությունը տրվում է այնպիսի բնութագրիչներին, ինչպիսիք են անհատի ժառանգած

¹ Kh.Tololyan, Armenian Diaspora, Entry in Encyclopedia of Diasporas, Vol. 1, NY, 2004, pp 35-46.

² J. Barnes, Networks and political process, Ed. J.C Mitchell., Manchester, 1969, pp 27-38.

S. Wasserman, K. Faust, Social Network Analysis, Methods and Applications (Vol. 8), Cambridge University Press, Cambridge, 1994, pp 30-48.

սոցիալական հատկանիշները (որպես օրինակ, ունեցած ազգակցական, ընկերական, հարևանական կապերը):

Համապատասխանաբար միջանձնային հարաբերությունների դասակարգումը՝ առաջնայինի, երկրորդայինի, երրորդայինի (ընկեր, ազգական, բարեկամ և այլն) և այլն, կատարվում է համաձայն ունեցած անձնային կապի հատկանիշների:

Առկա տեսությունները և հետազոտությունները անդրադառնում են խնդրի առանձին կողմերին, կենտրոնանալով կամ սփյուռքի, կամ համայնքների, կամ միայն սոցիալական ցանցերի խնդիրներին: Սակայն հայկական սփյուռքի ներկայացուցիչների կտրվածքով սոցիալական ցանցի ուսումնասիրությանն ուղղված հետազոտություններ չեն իրականացվել:

Այնուամենայնիվ, ընդհանրացնենք վերոնշյալ յուրաքանչյուր գաղափարի վերաբերյալ տարբեր մոտեցումները:

Սոցիալական ցանցի գաղափարը հենվում է երկու տեսությունների՝ ինտերակցիոնիզմի և ստրուկտուրալիզմի հիմնադրույթների վրա: Դրանցից բխող առանձին մոտեցումները ևս հիմք են ծառայում ցանցային հարաբերությունների բնույթը հասկանալու և վերլուծելու համար:

Սոցիալական ցանցի նկարագրությանը անդրադարձել են Կ. Լեվի-Ստրոսսը, Ռ. Մերտոնը, Պ. Յուլլանդը, Յ. Ուայթը, Մ. Գրանովետտերը, Ջ. Բարնսը, Մորենոյը, Կոուլմանը, Միտչելը, Պատնամը, Պ. Բուրդիեն:

Հետխորհրդային հետազոտողներից երևույթի ուսումնասիրությանը ամբողջովին են, մասնավորապես, Ռ. Աբրամովը, Ի. Պրիգոժինը, Ն. Ռոմանովսկին և Ա. Մալցեվան, ինչպես նաև Գ. Գրադոսելսկայան: Նշված մոտեցումներում դիտարկվել են հետևյալ ուղղությունները. սոցիալական կառուցվածքների հայեցակարգը տեղեկատվական հասարակությունում, ժամանակակից հասարակությունը որպես ցանցային երևույթ, ցանցային տեսությունները և չափումները ժամանակակից սոցիալական գիտության մեջ:

Հայ հետազոտողների շրջանում առաջադրված խնդիրներին անդրադարձ է արվել հատվածականորեն. մի մասը քննարկել է

սփյուռքի ուսումնասիրության հարցեր, իսկ մյուսը՝ սոցիալական ցանցի ուսումնասիրության տարբեր կողմեր:

Հայ հետազոտողներից սոցիալական ցանցի հիմնարար դրույթներին իրենց աշխատությանն են ներուժ անդրադարձել են Է. Կարապետյանը³, Ռ. Կարապետյանը⁴, Մ. Գալստյանը⁵: Այս հեղինակներն անդրադարձել են ցանցային մեխանիզմների գործառնությանը միգրացիայի համատեքստում, մասնավորապես հայ միգրանտների շրջանում: Ինչպես նաև քննարկվել է հայ ավանդական մեծ ընտանիքների սոցիալական կյանքի կազմակերպման ցանցային առանձնահատկություններին:

Իսկ սփյուռքի հարցերին անդրադարձել են Գ. Շեֆֆերը, Ու. Քոնները, Ռ. Քոհինը, Ու. Սաֆրանը, Ռ. Բրուքեյքերը, Ֆ. Անթիասը, Ս. Յուլլը, Պ. Վերբները, Յ. Բիաֆան, Իաշտեյնը, Տ. Տուդան, Գ. Գրադոսելսկայան, Ա. Չուրակովը, իսկ հայ հեղինակներից՝ Է. Մելքոնյան, Ա. Եղիազարյան, Խ. Թուրլյան, Յ. Չիլինգիրյան, Վ. Սահակյան: Նրանց աշխատություններում անդրադարձ է կատարվել սփյուռքի սահմանմանը, տիպաբանմանը, ձևավորման և զարգացման առանձնահատկություններին, ինքնակազմակերպմանը, սփյուռքյան կառույցներին, սփյուռքի կառուցվածքային և բովանդակային կողմերին, սփյուռքի ուսումնասիրության մեթոդաբանությանը, ինչպես նաև հայկական սփյուռքի պատմությանը, ինքնությանը և լեզվական-մշակութային վարքին:

Խոսելով սփյուռքի մասին հետազոտական մակարդակում, անհրաժեշտություն է առաջանում տարանջատել սփյուռքյան համայնքը՝ որպես առանձին օբյեկտ: Միևնույն ինդիքն առաջանում է տեսական հարթության վրա ևս. անպայման չէ համայնքը դիտարկել զուտ որպես սփյուռքի կամ ցանկացած ավելի գլոբալ երևույթի բաղկացուցիչ մաս: Այն իր կառուցվածքով, գործառնության մեխանիզմներով լիարժեքորեն կարող է դիտարկվել որպես ինքնուրույն միավոր և ուսումնասիրության առանձնահատուկ օբյեկտ:

³ Չ. Կարապետյան, Армянская семейная община, изд. АН Армянской ССР, Ереван, 1958.

⁴ Ռ. Կարապետյան, Միգրացիան և նոր հայկական սփյուռքը, ԳԱԱ «Գիտություն» Հրատ., Երևան, 2015թ.:

⁵ Մ. Գալստյան, Արտագնացությունը Հայաստանում (19-րդ դարի երկրորդ կես-20-րդ դարի 80-ական թվականներ, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Հայ ժողովրդի բանահյուսություն և ազգագրություն 26, Երևան, 2009:

Համայնքի ինքնին բավականին բազմազան և համակցված երևույթ է, որը դիտարկվում է ինքնուրույն և պատկանելիության, մշակութային ընդհանրությունների և տարբերությունների, սոցիալական ներառման և արտամղման, տեղի և ժամանակի հիմնահարցերի շրջանակում:⁶ Հետազոտողների մի մասը ընդգծում է տվյալ երևույթի համայնական բնույթը, որն արտահայտվում է «ընդհանուր պահանջներով և նպատակներով, ընդհանուր կենցաղով, կենսագործունեությամբ, աշխարհայացքների, մշակույթի և կոլեկտիվ գործողության ընդհանրության զգացումով: Մյուսները շեշտում են համայնքի գաղափարի հարաբերության կողմը՝ «փոխկապված սոցիալական ցանցի միջոցով. հարևանական, ազգակցական և ընկերական հարաբերություններ»:⁷

Այս համատեքստում համայնքը քննարկվում է այնպիսի գաղափարների միջոցով, ինչպիսիք են «ցանցային հասարակությունը», որն ըստ մի շարք հետազոտողների մեծ ազդեցություն է ունեցել սոցիալական ցանցի և համայնքի հասկացության վրա:⁸ Ներկայումս արդի հաղորդակցման տեխնոլոգիաները (ինչպիսիք են համացանցը կամ բջջային հեռախոսները) հանգեցրել են «տարածության կորստին» և հնարավորություն են տվել անհատներին հաղթահարել ժամանակի խնդիրը:⁹ Սա չի նշանակում, իհարկե, որ չմիջնորդավորված կամ դեմ առ դեմ շփման անհրաժեշտությունն այժմ ավելորդ է: Ընդհակառակը, մի շարք հետազոտությունների արդյունքները փաստում են, որ աճել է հեռավորության վրա կոնտակտների հաստատման հաճախականությունը, և դա մեխանիկորեն ձևավորում է ավելի ցրված և ճկուն սոցիալական կապեր:¹⁰ Այս մրցակցող մոտեցումներն ամփոփում են «համայնքի» և սոցիալական ցանցի

⁶ C. Bell, H. Newby, Community Studies, An Introduction to the Sociology of Local Community Allen and Unwin, London, 1971.

J. Cater, T. Jones, Social Geography, An Introduction to Contemporary Issues Edward Arnold, London, 1989.

G. Crow, Allen A., Community Life, An Introduction to Local Social Relations Pearson Education, Harlow, 1994.

G. Delanty, Community Routledge, London, 2003.

J. Silk , Guest editorial, the dynamics of community, place and identity, Environment and Planning A 31, 1999, pp 19-35.

⁷ G. Crow, A. Allen, Community Life, An Introduction to Local Social Relations Pearson Education, Harlow, 1994.

⁸ A. Wittel, Toward a networked sociality, Theory, Culture and Society 18, 2001, pp 51-76.

⁹ F. Cairncross, The Death of Distance, How the Communications Revolution will Change Our Lives, (New York) Texere, 2001.

¹⁰ J. Urry, Social networks, travel and talk, British Journal of Sociology 54, 2003, pp 155-175.

միջև կապը. հատկապես հետաքրքիր է, թե ինչպես են սոցիալական, տարածական և տեխնոլոգիական փոփոխությունները ազդել սոցիալական հարաբերությունների բնույթի վրա:

Ցանցային փոխհարաբերությունների հաստատման դեպքում կայուն երկկողմանի կապերը կարող են հանգեցնել համակարգի ներքին կարգավորման, ինքնակազմակերպման:

Բերվող մոտեցումները նախ և առաջ վերաբերում են նոր միջավայրում էթնիկ խմբերի ինքնակազմակերպման գործընթացի տարերային, ոչ ֆորմալ բնույթին:

Ինքնակազմակերպման և ինքնակառավարման հիմքը ներէթնիկ համախմբվածությունն է, որը դրսևորվում է արյունակցական-ազգակցական, հարևանական, համայնական հարաբերությունների ինստիտուտների և դրանց գործառնության մեխանիզմների միջոցով: Այս ինստիտուտներն իրականացնում են երկու հիմնարար գործառնությամբ. կատարում են միջանձնային և միջխմբային փոխհարաբերությունների կարգավորիչի դեր, միաժամանակ ապահովում են էթնոսի՝ որպես ամբողջության ինքնապահպանումը և վերարտադրությունը: Համայնքներում ինքնակազմակերպման խնդիրն անդրադարձել են Ս.Լուրիեն, Ն. Դանիլովսկին, Օ.Շպենգլերը, Ա.Թոնիքին, Բ. Վազները, Լ. Լեյդեստորֆը¹¹, Ջ. Շաֆրիտզը, Ջ. Օտտը, Յ. Ջանգ¹², Դ. Դունգը, Կ. Ռեյլի¹³:

Անընդհատ աճող միգրացիոն հոսքերը և հայկական մեծ սփյուռքի գոյությունը համայնքներում սոցիալական կապերի ուսումնասիրության խնդիրն ավելի հրատապ է դարձնում: Հայկական սփյուռքի ուսումնասիրության խնդիրները, որպես կանոն, դիտարկվում են գիտական տարբեր բնագավառներում, սակայն հատվածական են և դրանց հետազոտական խնդիրները չեն համադրվում: Սրան ավելանում է նաև տեսություններից կիրառություն անցնող կարևորագույն մեխանիզմի ուսումնասիրության խնդիրը: Այս երևույթների համակողմանի

¹¹ S. Wagner, L. Leydesdorff, Network structure, self-organization, and the growth of international collaboration in science, Research Policy, Volume 34, Issue 10, 2005, pp 1608-1618.

¹² M. Shafritz, J. S. Ott, Yong Suk Jang, Classics of Organization Theory, Cengage Learning, 2015, pp 496.

¹³ D. VakasDuong, K. D. Reilly, A system of IAC neural networks as the basis for self-organization in a sociological dynamical system simulation, John Wiley & Sons, Ltd., 1995.

պարզաբանման համար քննարկենք ուսումնասիրվող խնդրին առնչվող իրականացված այն հետազոտությունների, հրատարակված աշխատանքների դերը:

Այդ աշխատությունները հիմնականում ուղղված են աշխատանքային միգրացիայի, միգրանտների էթնոմշակութային միջավայրի, նոր միջավայրում էթնիկ ինքնության առանձին խնդիրներին, կամ քննարկում են դրանք որոշակի համատեքստում: Չնայած նշված աշխատությունների և հետազոտությունների կուտակած հարուստ նյութի, այնուամենայնիվ, առաջարկված հիմնախնդրի լիարժեք բացահայտումն ընթանում է որոշակիորեն սակավ անդրադարձի պայմաններում: Քննարկվող խնդրի առանձնահատուկ դրվածքը լրացուցիչ դժվարություններ է ստեղծում ինչպես տեսական նյութի հայթայթման, այնպես էլ տեսական մոտեցումների և ընդհանրապես գիտական համակարգում դրա դիրքավորման առնչությամբ:

Առկա գրականության մեջ մեծ տեղ չեն զբաղեցնում ժամանակակից սփյուռքի հայ համայնքների համեմատական ու համադրական էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրությունների փորձերը: Այդ բացթողումն անհրաժեշտ է լրացնել նոր մոտեցումների և վերլուծական խնդիրների առաջարկման միջոցով, որոնք հնարավորություն կընձեռեն հետազոտական հենքի վրա գնահատել հայկական համայնքների արդի վիճակը և դուրս բերել հայեցակարգային մոտեցումներ: Վերջինը թույլ կտա գտնել գործառնության մեխանիզմների ընդհանրություններ, օրինաչափություններ և տիպաբանական մոտեցում ցուցաբերել հայկական տարբեր համայնքների համար:

Սույն աշխատանքի շրջանակներում իրականացված հետազոտությունը թույլ է տալիս բացահայտել հիմնախնդիրը համալիր մեթոդների կիրառմամբ և համեմատության միջոցով:

Այս աշխատանքի գիտական, տեսական նորույթը կայանում է նրանում, որ ուսումնասիրության օբյեկտ է ընտրվել սփյուռքագիտության մեջ դասական համարվող հայկական սփյուռքի սոցիալական հարաբերությունների համակարգը, որը մինչև այժմ չի ուսումնասիրվել նման տեսությունների շրջանակներում միջգիտակարգային մոտեցմամբ

(Էթնոսոցիոլոգիա, սփյուռքագիտություն, ցանցային հարաբերությունների ուսումնասիրություն): Յետազոտության տվյալների վերլուծության ընթացքում կիրառվել է նաև ցանցային վերլուծության մեթոդը՝ որպես նոր մոտեցում:

Անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել այն, որ սփյուռքում սոցիալական ցանցի գործառույթների ուսումնասիրության փորձը կարող է կարևոր նշանակություն ունենալ այլ սփյուռքների գործառնության օրինաչափություններին հետևելու և հեռանկարներն ընկալելու գործում: Յետևաբար սփյուռքում սոցիալական ցանցի բնույթի իմաստավորումը թույլ կտա կողմնորոշվել ժամանակակից բազմազգ պետություններում ընթացող էթնոսոցիալ գործընթացների հեռանկարների որոշակիացման հարցում:

Աշխատանքի տեսական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ սփյուռքի հայկական համայնքերում սոցիալական ցանցի դերի բացահայտումը թույլ է տալիս պարզաբանել միջարք հասկացություններ, ինչպես նաև ընդլայնել այլազգի միջավայրում սոցիալական կապերի գործառնության առանձնահատկությունների վերաբերյալ տեսական գաղափարներն ընդհանրապես:

Իսկ գործնական նշանակությունն այն է, որ ուսումնասիրությունն արդյունքները կարող են հիմք հանդիսանալ նոր միջավայրերում հայերի տարբեր խմբերի գործունեության զարգացումների և հետագա կանխատեսման համար: Ուսումնասիրությունն ընթացքում ձեռք բերված տվյալները կարող են օգտագործվել սփյուռքին ուղղված քաղաքականությունների մշակման մեջ: Ինչպես նաև ուսումնասիրությունների արդյունքում հնարավոր է դառնում դուրս բերել ընդհանուր մեխանիզմներ, որոնք կարելի է տարածել նմանատիպ հատկանիշներով բնութագրվող սոցիալական խմբերի կամ համայնքերի վրա սփյուռքում: Ստացված արդյունքները կարող են կիրառելի դառնալ նաև սփյուռքի համայնքային, ազգային-մշակութային կառույցների կազմակերպման աշխատանքներում: Դրանք թույլ կտան ապահովել պայմաններ նոր անդամների

Ներգրավման և ինքնակառավարման մակարդակի բարձրացման համար:

Ներկայացված աշխատանքի նպատակն է պարզել սոցիալական ցանցի դերը սփյուռքում՝ Թեհրանի և Բեյրութի հայ համայնքների օրինակով: Նշված երկու քաղաքների հայ համայնքների համադրական համեմատության միջոցով հնարավոր կլինի դուրս բերել համայնքում սոցիալական ցանցի գործառնությունը, իրականացրած դերը համայնքի ինքնակազմակերպման մեջ, դրա գործառնության մեխանիզմները և այլն: Ընդհանուր առմամբ օրինաչափությունների ընդհանրացման և տիպաբանման արդյունքում վեր հանել սոցիալական ցանցի գործառնության առանձնահատկությունները այլ էթնիկ միջավայրում:

Այստեղ կարևոր է ընդգծել, որ սփյուռքի համայնքներում սոցիալական ցանցի գործառնության բնորոշման համար կարևոր բնութագրիչներ են համայնքային կյանքում ներառվածությունը, համայնքային կառույցներում ներգրավվածությունը, դրանցում ունեցած կարգավիճակը և այլն: Այս բնութագրիչները ցույց են տալիս համայնքի անդամների մասնակցությունը համայնքային կյանքին, ինչպես նաև դրա ընկալումը հանրության մեջ: Մյուս կողմից այս ցուցիչների շնորհիվ հնարավոր է դառնում որոշակի գնահատական տալ համայնքի անդամների սոցիալական ակտիվությանը ու դրա ուղղություններին:

Այս նպատակով որպես ուսումնասիրության օբյեկտ են ընտրվել Թեհրանի և Բեյրութի հայկական համայնքների դեպքերը՝ ընդգրկելով ներհամայնքային անհատական և միջկազմակերպչական ցանցային կապերը: Օբյեկտի ընտրության ժամանակ նպատակ է դրվել համեմատել առավելագույնս մոտ սոցիալ-մշակութային բնութագրիչներով համանման դեպքեր, որպեսզի արդյունքում հնարավոր լինի դուրս բերել այն որոշիչ տարբերությունները, որոնք ընկած են հայկական սփյուռքում համայնքների առանձնահատկությունների, բազմազանության հիմքում:

Աշխատանքի շրջանակում առաջարկվել են հետևյալ հետազոտական խնդիրները՝

- սոցիալական ցանցի ձևավորման էթնիկ առանձնահատկությունները

- սոցիալական կապերի գործառնություն առանձնահատկությունները տարբեր էթնոսոցիալական միջավայրերում

- էթնիկ ինքնության ընկալման, կառուցակցման, պահպանման և համայնքային կառույցների գործունեության փոխազդեցությունը սփյուռքում

- էթնիկ համայնքների ինքնակազմակերպման մեխանիզմները այլազգի միջավայրում

Որպես նախնական հետազոտական վարկածներ ներկայացվում են հետևյալները. սփյուռքի յուրաքանչյուր ուսումնասիրված համայնքում գործող սոցիալական ցանցը ամրագրում է համայնքի նշանակալի բնութագրիչներ; սփյուռքում հայերի շրջանում դրսևորվում են էթնիկ ինքնակազմակերպման առանձնահատկություններ, որոնք պայմանավորված են համայնքներում գործող սոցիալական ցանցի գործառնության բնույթով; Այլազգի միջավայրում հոծ բնակությունը կատալիզատոր է հանդիսանում ինքնակազմակերպման համար; սփյուռքի համայնքներում փոխհարաբերությունների խտությունը և դերերի համընկնումը հանգեցնում է համայնքի ներփակման:

Վերոնշյալ խնդիրների բացահայտման նպատակով օգտագործվել են. ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի սփյուռքի հետազոտությունների բաժնի հետազոտողների կողմից կատարված հետազոտության 2011-2015թթ. արդյունքները:¹⁴

¹⁴ էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններն իրականացվել են քանակական և որակական մեթոդներով՝ «Սեփական և այլազգի միջավայրում հայերի համեմատական հետազոտության հիմնական ուղղությունները. ուսումնասիրության խնդիրներն ու հեռանկարները», նպատակային ծրագրի շրջանակներում (2011-2019): Ծրագիրն իրականացուել է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և Ազգագրության ինստիտուտի Սփյուռքի հետազոտությունների բաժնի կողմից (հմմտ.՝ Սեփական և այլազգի միջավայրում հայերի համեմատական հետազոտության հիմնական ուղղությունները. խնդիրներն ու հեռանկարները, Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները հայկական մամուլում. Հայաստանի և Սփյուռքի թերթերի կոնտենտանալիզ, Ռ. Կարապետյան, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2012, էջ 19):

Հետազոտությունն անցկացվել է մի քանի փուլով. նախապատրաստական փուլ, որի ընթացքում հավաքագրվել, ամփոփվել և խնդրին համապատասխան վերլուծվել է առկա գրականությունը, կատարվել է մոտ թեմայով կատարված հետազոտությունների վերլուծություն, հավաքվել է տեղեկատվություն տվյալ համայնքների վերաբերյալ հասանելի գիտական, ինչպես նաև ոչ գիտական աղբյուրներից: Մի քանի ուղղություններով աշխատանքներ են տարվել տվյալ համայնքների հետ կապի հաստատման ուղղությամբ, մասնավորապես, ձեռք են բերվել տվյալներ պետական մարմիններից, հասարակական կամ մասնավոր կազմակերպություններից, օգտագործվել է հասանելի պաշտոնական տեղեկատվություն: Հաջորդ փուլում կապ է հաստատվել համայնքի հետ վերը նշված միջոցներով, ձեռք են բերվել մի շարք պայմանավորվածություններ՝ տեղում դաշտային հետազոտական աշխատանքներ իրականացնելու համար: Այդ թվում հնարավոր փորձագետների ցուցակի, գործիքակազմի, աշխատանքային պլանի ճշտորոշում և այլ կազմակերպչական հարցեր:

Բուն դաշտային հետազոտության փուլ, որի ընթացքում իրականացվել է էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություն թեհրանի և Բեյրութի հայ համայնքներում՝ նախապես մշակված պլանի համաձայն: Հետազոտությունն անցկացվել են գիտական գործուղումների միջոցով փոքր աշխատանքային խմբով, որը համալրվել է յուրաքանչյուր համայնքում տեղում կցված մասնագետներով: Գործուղումները յուրաքանչյուր համայնքում տևել են մոտավորապես մեկ ամիս: Յուրաքանչյուր համայնքի համար հետազոտական գործիքակազմը թարմացվել է և տեղայնացվել: Հետազոտության գործիք հանդիսացող հարցազարերը, հարցաթերթերը մշակվել են և՛ հայերեն (արևմտահայերեն և արևելահայերեն), և՛ օտար լեզուներով (արաբերեն, պարսկերեն) և ներկայացվել են՝ ըստ հարցվողի նախընտրության: Հարցագրող ցանկի դեպքում ևս հաշվի է առնվել բանասացի լեզվական (ինչպես նաև լոկացիոն) նախընտրությունը,

չնայած դրանց ազատ բնույթը հնարավորություն է ընձեռել չսահմանափակվել որևէ կոնկրետ լեզվի ընտրությամբ:

Տվյալների մշակման և վերլուծության փուլ, որի ընթացքում նախապես հավաքագրված քանակական տվյալները գտվել են, խմբավորվել, կոդավորվել: Հաջորդիվ սրահիման վրա ստեղծվել են տվյալների բազաներ՝ յուրաքանչյուր համայնքի համար: Որակական տվյալները ևս ենթարկվել են առաջնային մշակման՝ գտվել են, վերծանվել, խմբավորվել: Ապա իրականացվել է ամբողջ բազավորված նյութի տեխնիկական մշակում: Հաջորդ փուլում այս նյութերի հիման վրա կատարվել է վերլուծություն՝ նախապես ընտրված մեթոդներով:

Կիրառվող մեթոդաբանությունն ապահովում է ստացված արդյունքների հուսալիությունն ու հավաստիությունը, որոնք գիտական, տեսական և գործնական նախադրյալներ են մի շարք մեթոդների կիրառման համար: Դրանք տրամաբանորեն կենտրոնացած են հետազոտության նպատակի, օբյեկտի, առարկայի, հիպոթեզների բացահայտման վրա:

Հետազոտության տեսամեթոդաբանական հիմքը ձևավորել են էթնիկ ինքնության, սփյուռքի ուսումնասիրության, սոցիալական ցանցի դասական հայեցակարգային մոտեցումները, որոնք դիտարկվել են համեմատական վերլուծության մեթոդով: Անհրաժեշտ հավելյալ տեղեկատվության սակավությունը լրացվել է հետազոտական դաշտում առկա տվյալների երկրորդային մշակման եղանակով:

Որպես էմպիրիկ հետազոտության մեթոդներ կիրառվել են հետևյալները.

- Տվյալների տեսական վերլուծության մեթոդներ (գիտական գրականության վերլուծություն, համակարգային-կառուցվածքային վերլուծություն, ընդհանրացում, մեկնաբանություն);
- Տվյալների վիճակագրական մշակման մեթոդներ (SPSS վիճակագրական փաթեթ սոցիալական գիտությունների համար)

- Տվյալների մեկնաբանության մեթոդներ (տիպաբանում, կորելացիոն կապերի գնահատում, գրաֆիկական տվյալների վերլուծություն, քարտեզագրում)

Հետազոտությունն իրականացվել է՝ քանակական և որակական մեթոդների գուգորդմամբ: Որպես կիրառական ուսումնասիրության մեթոդներ ընտրվել են՝

- ձևայնացված հարցում, որն անցկացվել է Թեհրանի և Բեյրութի հայ համայնքներում ներգրավված հայերի հետ՝ քվոտային ընտրանքով և ձևակույտի մեթոդով: Հարցմանը մասնակցել են 230 հոգի՝ Թեհրանում, 250 հոգի՝ Բեյրութում: Մասնակիցները 18 տարեկանից բարձր են և ներգրավված են համայնքային կյանքում:
- դիտարկում՝ չներգրավված և առանց պլանի ձևաչափով:
- փորձագիտական հարցում՝ տվյալ հիմնախնդրով համայնքի փորձագետների հետ 42 հոգի: Որպես փորձագետ են դիտարկվել համայնքային հիմնական կազմակերպությունների պատասխանատուները՝ պահպանելով ներկայացուցչականության և համակողմանիության սկզբունքը (համայնքային ավանդական կառույցներ, երեք եկեղեցիներ, երեք կուսակցություններ, համապատասխանաբար դպրոցներ, մարզական և մշակութային, սկսումական միություններ, բարեգործական համահայկական և տեղական կառույցներ, տպագիր մամուլ, ռադիո), ինչպես նաև համայնքային կյանքում որոշակի ազդեցություն ունեցող «բանալի անհատներ», ովքեր համայնքում ունեն չեզոք դիրքորոշում, սակայն անհատապես կամ համախոհների հետ իրականացնում են համայնակենտրոն գործունեություն:
- խորին հարցազրույց, որտեղ ընդգրկվել են հայկական համայնքի ներկայացուցիչներ՝ ըստ իրենց հմտությունների և տեղեկացվածության աստիճանի 31 հոգի:

Տվյալների վերլուծությունն իրականացվել է նկարագրական-վերլուծության և ցանցային վերլուծության մեթոդներով:

Համայնքների ընտրության ժամանակ հաշվի են առնվել մի քանի գործոն՝ կարևորվել են ինչպես դրանց ընդհանրությունները, այնպես էլ տարբերությունները:

Ընդհանրություններ. երկու համայնքներն էլ համարվում են ավանդական, դասական տիպի համայնքներ, երկուսն էլ ձևավորվել են մահմեդական, այլակրոն միջավայրում, երկու երկրում էլ հայերն ունեն նմանտիպ կարգավիճակ (դիտվում են որպես կրոնական փոքրամասնություն, օրենսդրությամբ կարգավորվում է նրանց ներկայացվածությունը որպես կրոնական համայնք, նրանց ներկայացվածությունը խորհրդարանում, կառավարությունում և այլն):

Տարբերությունները. երկուսն էլ ունեն լեզվական առանձնահատկություն՝ արևմտահայերեն և արևելահայերեն դասական ուղղագրությամբ, ձևավորման պատճառ, համայնքի գոյության ժամանակահատված, էլակետային տնտեսական պայմաններ, Հայաստանից ունեցած հեռավորություն, ընդունող երկրների տարբերություն՝ չափի, բնակչության, ժողովրդավարության, բարեկեցության աստիճանի և այլն:

Անհրաժեշտ է նշել նաև այն ռիսկերը կամ խոչընդոտները, որոնք առաջացել են հետազոտության իրականացման ընթացքում, մասնավորապես հետազոտության նախապատրաստական փուլում: Համայնքների ներկայիս իրավիճակի մասին անհրաժեշտ գիտական, հետազոտական գրականության համայնքի մասին անհրաժեշտ տեղեկատվության սակավություն, երբեմն անհասանելիություն, համայնքի վերաբերյալ պաշտոնական վիճակագրության բացակայություն, միջնորդավորված տեղեկատվության ձեռքբերում:

**ԳԼՈՒԽ 1. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ
ԷԹՆՈՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԿՈՂՄԵՐԸ**

1.1. Սոցիալական ցանցի ուսուցումնաաիրություն և տեսական և մեթոդաբանական մոտեցումները

Ժամանակակից սոցիալական գիտության մեկնաբանությունները էթնիկ հանրության ուսուցումնաաիրության մասին կրել են որոշակի փոփոխություններ՝ հասարակության, համայնքի հասկացությունից շեշտը տեղափոխելով սոցիալական կապերի վրա: Դա պայմանավորված է նրանով, որ 20-րդ դարի վերջերից սկսած հետազոտողների ուշադրությունը դեպի սոցիալական ցանցի վերլուծական զարգացման մոտեցումն աճել է: Այն այժմ դիտվում է որպես առանձին մասնագիտություն և այլ սոցիալական գիտակարգերի շարքում, հատկապես սոցիոլոգիայի և սոցիալական մարդաբանության:

Ներկայումս հասարակության՝ որպես փոխգործառնող օրգանիզմի կարևորության հետ մեկտեղ գլխավորեցվում է սոցիալական կապերի, կամ դրանց ցանցի դերը հասարակական երևույթների բացատրության մեջ:

Սոցիալական կապերի դերը լավագույնս արտահայտվում է նոր միջավայրում գործառնող էթնիկ խմբերի կենսագործունեության մեջ, երբ սոցիալական միջավայրը որպես ինքնակազմակերպական միավոր գտնվում է զարգացման ակտիվ գործընթացների փուլում:

Այստեղ կարևոր է դիտարկել սոցիալական ցանցի և էթնիկ խմբերի գործառնության կապը, քանի որ դրանց առանձնահատկությունները բավականին ցայտուն են դրսևորվում տարբերությունների ընդգծման խորապատկերին: Կախված գերիշխող մշակույթի առանձնահատկություններից և խմբի ելակետային /տնտեսական, սոցիալական, մշակութային/ հատկանիշներից՝ ձևավորվում են առանձնահատուկ սոցիալական միջավայրեր, որոնք նպաստում են այնպիսի կառուցվածքների ստեղծմանը, որոնք իրենց հերթին ինքնակազմակերպվելով վերաճում են էթնիկ համայնքների: Ահա ինքնակազմակերպման այդ

հատկանիշները դրսևորվում են հայ կական համայնքներում որպես սփյուռքի սոցիալական միջավայրի էթնիկ առանձնահատկություններ:

Ներկայումս սոցիալական հարաբերությունները և դրանց վրա հիմնված սոցիալական ցանցը կարևոր տեղ են զբաղեցնում գիտական ուսումնասիրությունների ոլորտում: Սոցիալական ցանցը հասարակության կազմակերպման կառուցվածքում իրականացնում է կարևոր գործառույթներ՝ պայմանավորելով սոցիալական հարաբերությունների, ձևավորվող յուրաքանչյուր սոցիալական միջավայրի բնույթը: Այստեղ անհրաժեշտ է հատուկ ընդգծել սոցիալական ցանցի նշանակությունը այլազգի միջավայրում, որտեղ սոցիալական ինտեգրման գործընթացն ուղեկցվում է էթնոմշակութային տարրերով: Այս նպատակով նախևառաջ պետք է անդրադառնալ նրան, թե սոցիալական ցանցը ինչ տեղ է զբաղեցնում գիտական համակարգում ընդհանրապես և ինչպիսի էթնիկ առանձնահատկություններ է կրում:

Սոցիալական ցանցի տեղը գիտության գաղափարական համակարգում հասկանալու համար, անհրաժեշտ է պարզել, թե այն ինչպիսի սոցիալական իրականություն է արտացոլում և ինչ չափով: Այլ կերպասած, կարելի է արդյոք խոսել «ցանցային» տիպի սոցիալական հարաբերություններից, որոնք արտացոլում են սոցիալական ցանցի հասկացությունը:

«Սոցիալական ցանց» հասկացությունը ենթադրում է անհատի շրջապատող անձանց և նրանց միջև սոցիալական հարաբերությունների ընդհանրություն: Ի տարբերություն սոցիալական կառույցների, որոնք իրենցից ներկայացնում են սոցիալական հարաբերությունների բավականին ստատիկ կառուցվածք, սոցիալական ցանցը դասվում է առավել ճկուն համակարգերի շարքին: Սոցիալական միջավայրում ցրված սոցիալական կապերը միավորվելով կազմում են բարդ և ճկուն համախմբություն: Այստեղ մարդկանց միջև եղած փոխհարաբերությունները կապակցում են ոչ այնքան անձանց, որքան նրանց զբաղեցրած դիրքերը. դա ենթադրում է գաղափարների, գործողությունների և շահերի միախառնում: Սոցիալական ցանցը համախմբելով ուղղահայաց, հորիզոնական և

այլ տեսակի կապերը, կուտակում է նշանակալի ծավալի սոցիալական կապիտալ, որի համար հիմք են հանդիսանում վստահությունը, փոխաջակցությունը, նախընտրությունները և այլն: Սրանով է բացատրվում սոցիալական ցանցի սահմանման անհարժեշտությունը գիտական բազմակողմ մոտեցումների միջոցով:

Տարբեր հեղինակների կողմից սոցիալական ցանցը սահմանվում է տարբեր կերպ. նրանց մի մասը սոցիալական ցանցը սահմանում է որպես կառուցվածք՝ մարդաբանական երևույթ, մյուսները՝ հետազոտությունների համադրված մեթոդների վերլուծության միջոց, որոշները որպես տնտեսական, մարկետինգային ոլորտի ուսումնասիրության դաշտ, իսկ ոմանք էլ որպես վիրտուալ իրականության հիմք: Այնուամենայնիվ, այս բոլոր մոտեցումների համար հիմք են ծառայում ցանցի պարզագույն կառուցվածքը, ձևավորման ու զարգացման միևնույն սկզբունքները:

Սոցիալական ցանցն, ընդհանուր առմամբ, բնութագրվում է որպես անհատների դիրքորոշումների, օբյեկտների կամ իրադարձությունների միջև կապերի հատուկ տեսակ, որոնք ընտրվում են կախված ցանցի ձևավորման նպատակից:¹⁵

Ինչպես առանձին տարրերի, այնպես էլ ողջ համակարգի ուսումնասիրման տեսանկյունից առավել կարևոր են դառնում հարաբերությունների համակարգը ցանցի անդամների միջև, և առանձին անդամների դիրքը ցանցում: Սրա հետ կապված պետք է հաշվի առնել, որ անհատների միջև սոցիալական կապերն առաջացնում են մեծ մասշտաբների կարևոր օրինաչափություններ, այդ պատճառով կարևոր է անդրադառնալ այս երևույթին տարաբնույթ սոցիալական հիմնախնդիրների ուսումնասիրության համատեքստում:

Կախված սոցիալական հարաբերությունների տեսակից սոցիալական ցանցը կարող է լինել ֆորմալ և ոչ ֆորմալ: Ի տարբերություն ֆորմալ սոցիալական ցանցի, որտեղ հստակ

¹⁵ Г. Градосельская, Сетевые измерения в социологии, Москва, 2004, стр. 54.

կերպով սահմանվում է ցանցի յուրաքանչյուր անդամի դերը, իրավունքներն ու պարտականությունները և հարաբերությունները հիմնված են \$որմալ-անդամ կապերի վրա, ոչ \$որմալ ցանցը հիմնվում է (անձնավորված) ոչ \$որմալ կապերի վրա: Դրանք բնութագրվում են ցանցի անդամների միջև ստորաբաժանման բացակայությամբ, յուրաքանչյուրի դիրքերի բաշխման ըստ կարգավիճակի և դերի, ինչն արտահայտում է նրանց պահանջմունքները և արժեքները, համոզմունքներն ու նորմերը: Այսպիսի սոցիալական կապերը բնորոշ են ավանդական հասարակություններին, ընտանեկան-բարեկամական հարաբերություններին: Այս ցանցի շրջանակներում դրամասնակիցների հարաբերությունները կանոնակարգված չեն իրավական կամ վարչական նորմերով և, ըստ էության, բացակայում է հարաբերությունները կառավարող մարմին կամ առաջնորդ:

Ընդհանրացնելով վերոնշյալ գաղափարները, կարելի է ասել, որ այս աշխատության շրջանակներում ցանցը որոշակի սոցիալական միավորների՝ անհատների, խմբեր, կառույցներ, կապերի ամբողջություն է:

Սոցիալական ցանցի էությունը, բնութագրվելով մի շարք գիտակարգերի կողմից, հենվում է երկու խոշոր տեսությունների՝ ինտերակցիոնիզմի և ստրուկտուրալիզմի հիմնադրույթների վրա: Դրանցից բխող առանձին մոտեցումները ևս հիմք են ծառայում ցանցային հարաբերությունների բնույթը հասկանալու և վերլուծելու համար: Սոցիալական ցանցը տեղավորվում է նաև մոդեռնիստական և հասարակության տեղեկատվական զարգացման հայեցակարգում:

Որոշ տեսություններում սոցիալական ցանցը դիտարկվում է որպես երկակի, նույնիսկ հակասական գործառնություններ իրականացնող երկույթ: Մի կողմից այն իրականացնում է «խոչընդոտի» դեր, որով սահմանափակվում է դրա առանձին միավորների կենսագործունեության ազատությունը: Սա ավելի ցայտուն արտահայտվում է փակ խմբերում, երբ ցանցի անդամներից յուրաքանչյուրը կատարում է սահմանված դեր, իսկ իրականացրած գործունեությունն ընդհանուրի մաս է կազմում: Մյուս կողմից ցանցն ավելի լայն դաշտ է ստեղծում՝ հնարավորություններ

կամ սոցիալական ռեսուրսների ընդարձակման առումով: Այս տեղ ստանձնելով հարկադրված կամավորության ենթատեքստը՝ անհատները դիտարկվում են որպես նախաձեռնող, շահագրգիռ միավորներ, ովքեր օգտագործում են ցանցային ռեսուրսներն ի շահ իրենց:

Սոցիալական ցանցի վերլուծության զարգացման վրա ազդեցություն են թողած հաջորդ դրույթը բխում է սոցիալական մարդաբանների աշխատանքային դաշտից: Յամաձայն այս վերլուծաբանների՝ կառուցվածքային ֆունկցիոնալ մոտեցման հիմնական կատեգորիալ հասկացությունները բավարարչեն այն հասարակությունների ուսումնասիրության համար, որտեղ ոչ բոլորի վարքն է կարգավորվում «կորպորատիվ խմբերի»՝ ազգակցության, հաղորդակցության և աշխատանքային ինստիտուտների կողմից:

Մեկ այլ մոտեցում են առաջարկում Պ. Բուրդիեն և Ջ. Կոուլմենը, ովքեր սոցիալական ցանցը մեկնաբանում են որպես սոցիալական կապիտալի ձև:

Բուրդիեն սոցիալական ցանցը ներկայացնում է որպես սոցիալական դաշտ, որտեղ անհատների տեղերը բաշխված են համապատասխան նրանց կարգավիճակների: Իսկ կարգավիճակն իր հերթին կախված է արժեքավոր սոցիալական հարաբերությունների և օգտակար կապերի ամբողջությունից, որոնք էլ, ըստ էության, իրենցից ներկայացնում են սոցիալական կապիտալը:¹⁶

Իսկ Կոուլմենը սոցիալական կապիտալի տարատեսակներից առանձնացնում էր սոցիալական նորմը, որը ոչ միայն մեղմացնում է տվյալ գործողությունը, այլ և կասեցնում, զսպում է այլ բացասական միտումները:¹⁷ Նա սոցիալական կապիտալը ներկայացնում է որպես հարաբերությունների ցանց, որը հիմնված է մի գաղափարի վրա, որտեղ ցանցի այլ անդամներն իրենց պարտականությունները բարեխղճորեն են կատարում: Սակայն փորձը ցույց է տալիս, որ սուբյեկտների միջև վստահության և փոխադարձ պարտականությունների կատարման տեսքով սոցիալական կապիտալը կարող է ձևավորվել նաև այնպիսի

¹⁶ P. Bourdieu, The forms of capital, New York, 1986, p 38.

¹⁷ J. Coleman, Social capital in the creation of human capital, N.Y., 1988, p 28.

կազմակերպություններում, որտեղ չկա ցանցային կառուցվածք: Այսպիսի նորմերի առաջացումը հիերարխիկ կազմակերպությունում առավելապես կապված է \$որմալ պայմանագրերի և կարգավորված պարտականությունների հետ: Բայց եթե դիտարկենք ոչ \$որմալ հարաբերությունները աշխատակիցների միջև, կտեսնենք, որ \$որմալ «սոցիալական աջակցության ցանցի» ձևավորումը հնարավոր չէ: Սացույց է տալիս, որ «սոցիալական աջակցության ցանցում» վստահության նորմերի առաջացումը միանգամայն այլ բնույթ ունի. այն հենվում է ընտանիքի և ընկերության ինստիտուտների արժեքանորմատիվային ավանդույթների վրա: Վերջինը թույլ է տալիս բացատրել նշված ավանդույթների գերակայությունը էթնիկ խմբերի մոտ դրսևորվող վստահության բարձր մակարդակը:

20-րդ դարի վաղ շրջանում գերիշխող դիրքորոշման համաձայն, արդյունաբերացման հետ կապված խոշոր փոխակերպումները, հատկապես ուրբանիզացիան, բյուրոկրատիզացիան և ՉԼՄ-ների զարգացումը, հանգեցրել են «զանգվածային հասարակության» առումիզացված անհատների, որտեղ \$որմալ նշանակության կապերը արմատավորվում են միջանձնային հարաբերություններում: Որպես օրինակ, քաղաքի սոցիոլոգիայով զբաղվող հետազոտողները համարում են, որ ընկերությունը, հարևանությունը և ոչ \$որմալ աջակցությունը նշանակության են ստանում մեծ քաղաքներում, չնայած, որ կապի և տրանսպորտի ոլորտում տեխնոլոգիական նորարարությունները նվազեցրել են այդ սոցիալական կապերի ձևավորման և պահպանման տևողությունը, որը նախկինում սահմանփակված էր տարածական առումով: Սակայն \$որմալ ցանցի մոդելների մասին տեսական ենթադրությունները հաճախ թերի են,¹⁸ քանի որ դրա հետ կապված «ցանցային տեսություն» առանձին չի զարգացել:

«Սոցիալական ցանց» հասկացությամբ Բարնսն անդրադառնում է առկա սոցիալական հարաբերություններին:¹⁹Սկզբնական ձևակերպումներում

¹⁸ M. Granovetter, The strength of weak ties, Chicago, 1978.

¹⁹ J. Barnes, Class and committees in a Norwegian island parish, human relations, 1954.

հասկացողությունը վերաբերում էր ոչ ձևայնացված կամ արտաինստիտուցիոնալ կապերին, սակայն հետագայում, ընդլայնվելով, այն ընդգրկեց նաև ձևայնացված կապերը կամ խմբերը:

Այս տեսության շրջանակներում առանձնահատուկ նշանակություն են ստանում սոցիալական դաշտերը, և առանձնացվում է դրանց երեք տեսակ:

Առաջին տեսակը՝ տարածականորեն ամրագրված սոցիալական դաշտերն են՝ մեծ քանակությամբ վարչական միավորումներով, որոնք կազմակերպված են հիերարխիկ սկզբունքներով:

Երկրորդ տեսակի սոցիալական դաշտերը ձևավորվում են արտադրական հարաբերությունների հիման վրա: Այստեղ նկատվում են մեծ քանակի փոխկախված, չնայած, ֆորմալ տեսանկյունից ինքնավար միավորներ, որոնք փոխկապակցված են ավելի շուտ ֆունկցիոնալ ձևով, քան հիերարխիկ կերպով, իսկ ներսից կազմակերպվում են հիերարխիկ կառավարման հիման վրա:

Եվ, վերջապես առանձնացվում է երրորդ սոցիալական դաշտը (ըստ էության սոցիալական ցանցը), որը չունի միավորների հատուկ կոորդինացված կազմակերպվածություն կամ որոշակի սահմաններ: Այն, կազմված է ծանոթություններից, ընկերական, մասսամբ բարեկամական կապերից, երբեմն ներառում է տարբեր հասարակական դիրք ունեցող մարդկանց միջև եղած հարաբերությունները (չնայած, այս ոլորտում հիմնականում կապերը ձևավորվում են սոցիալապես հավասար անձանց միջև) և չունի որևիցե կոնկրետ ամրագրված տարր, քանի որ նոր կապերն ստեղծվում են անընդհատ, իսկ հները մասնակիորեն խզվում են կամ որոշ ժամանակ չեն օգտագործվում: Ի դեպ կապերի խզման կամ նոր կապերի առաջացման տևողությունը կապված է նաև խմբի կամ առանձին կապի վրա էթնիկ, ավանդույթային գործոնի ազդեցությունից:

Գրանովետտերի առաջ քաշած տեսության մեջ սոցիալական ցանցը սահմանվում է որպես հասարակական գործընթացների ակտորների (գործող անձանց) միջև փոխադարձ կապերի ու հարաբերությունների՝ տարատեսակ ռեսուրսների փոխանակությամբ (ներառյալ նվերներն ու

փոխհարաբերությունների և համերաշխության այլ խորհրդանիշներ) կայուն և ամուր ամբողջություն:²⁰ Ցանցի ներսում Գրանովետտերը կապերը տարաբաժանում է թույլերի և ուժեղների: Նա ապացուցում է «թույլ կապերի ուժը», որոնք ցանցին հնարավորություն են ընձեռում հասնել նպատակին՝ կապերի փոխադարձ փոխարինելիության, ինքնավարության, թվով ավելի շատ ցանցային կապեր օգտագործելու միջոցով:

Գրանովետտերի առանձնացրած թույլ և ուժեղ կապերը Պատնամը ամփոփել է սոցիալական կապիտալի երկու ձևերի մեջ:²¹

- Կապող, որը վերաբերում է հարաբերությունների բավականին համասեռ խմբերին, այնպիսին, ինչպիսին են ընտանիքի անդամները և մոտ ընկերները՝ հիմնված ուժեղ կապերի վրա: Կապիտալի այս տեսակը օգնում է մարդուն լինել ընդունված տվյալ հասարակության կողմից,

- Կամրջող-ներառական. Սա վերաբերում է ծանոթների, գործընկերների հետ հարաբերություններին: Այս կապերը ավելի թույլ են ու բազմազան, դրանք կարևոր են սոցիալական աստիճանով շարժվելու համար:

Չամաձայն մեկ այլ մոտեցման սոցիալական ցանցը հանդիսանում է տարատեսակ սոցիալական խմբերի՝ գոյության էքստրեմալ պայմաններին հարմարվելու համապարփակ միջոց: Տեսականորեն սոցիալական ցանցն արտահայտում է «ոչ պարբերական» կապերը և հարաբերությունները, և ապահովում են ցանցի անդամներին արտաքին գործոնների անմիջական ազդեցությունից: Այսպիսի ցանցի հիմնական գործառույթն է անդամներին ապահովագրել իրական կամ թեկուզ թվացյալ սպառնալիքներից:

Սոցիալական ցանցի ճգնաժամային մոտեցման կողքին անհրաժեշտ է քննարկել նաև տեղափոխության և դրանից բխող հետագա սոցիալական գործընթացների ուսումնասիրության առավել չեզոք մոտեցումները:

²⁰ M. Granovetter, The strength of weak ties, Chicago, 1978, p. 201-212.

²¹ R. Putnam, R. Leonardi, R. Nanetti, Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy, Princeton, NY: Princeton University Press, 1993, p 35-42.

Սոցիալական ցանցի «ադապտացիոն» մոտեցումը գիտության միջազգային ասպարեզում իր զարգացումն է ստացել Եվրոպայի և Լատինական Ամերիկայի տնտեսության աճող ոչ ֆորմալ սեկտորի ուսումնասիրությունների շնորհիվ: Օրինակ, երրորդ աշխարհի երկրների տնտեսության հետազոտողներն ընդգծում էին, որ ընտանիքների «փրկության ռազմավարության» մեջ հսկայական դեր է խաղում բարեկամական և ընկերական «ցանցը», որը օգնություն է ցուցաբերում ընտանիքի անդամներին աշխատանք փնտրելու և արտակարգ իրավիճակներում աջակցության հարցերում:

Ադապտացիոն տեսության շրջանակներում սոցիալական ցանցը հիմք է ծառայում հասարակության մեջ փոխօգնության սոցիալական մեխանիզմի ձևի զարգացման համար:²²

Հասարակության ուղղահայաց կառուցվածքին փոխարինելու է գալիս հորիզոնականը, «հարթ» կազմակերպչական կապերի կառուցվածքները և հարաբերությունները՝ մարդկանց և նրանց միավորումների միջև: Ընտանիքը և ոչ ֆորմալ ընկերական միավորումներն իրենցից ներկայացնում են «համակարգից դուրս» «բևեռացված» ձև, որն էլ հասկանալի է դարձնում կազմակերպության ցանցային կառուցվածքի ժամանակակից սկզբունքները:

Սակայն այն, որ սոցիալական ցանցերը գոյություն ունեն պետության և հասարակության ոչ ավանդական սոցիալական ինստիտուտներում, չի զրկում նրանց սեփական ինստիտուցիոնալ ձևից. ոչ ֆորմալ ցանցային հարաբերությունները սկսում ֆորմալ ինստիտուցիոնալ ձև ստանալ: Ոչ միշտ են ընկերական կամ բարեկամական միջոցառումները, հավաքույթները վերափոխվում կազմակերպության, բայց շատ ցանցային կազմակերպություններ ձևավորվել են հենց այսպիսի հավաքույթներից: Մյուս կողմից, դժվար է գտնել մի ավանդական կազմակերպություն, որտեղ ամբողջությամբ բացակայեն ոչ ֆորմալ ցանցային միավորումները, որոնք «ապրում» են իրենց նորմերով ու կանոններով:

²² J. Scott, Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance, Yale University Press, 1985, p 35.

Նեոհիսստիտուցիոնալ իստներ Ռ. Կրոուզը և Դ. Նորտը տնտեսական փոխհարաբերությունների հետազոտությունների օրինակով ցույց տվեցին, որ ոչ \$որմալ կանոնները գործում են այնպես, ինչպես օրենքով ամրագրված նորմատիվային իսստիտուտների կանոնները: Այս գաղափարը դրսևորվել է նաև Պ. Բերգերի և Տ. Լուկմանի մոտ, ովքեր իսստիտուտի իմաստը տեսնում էին ցանկացած վարքային ակտի՝ «ինքնին ենթադրվող առօրյա գործողությունների ոլորտի» վերափոխման ընթացքի մեջ: Սոցիալական ցանցը սոցիալական իսստիտուտի հատուկ տեսակ է, որտեղ դրա անդամները դրսևորում են փոխօգնության և համերաշխության կայուն ձևեր: Այն պահանջում է ցանցային կառուցվածքին հատուկ նորմերի, ստանդարտների առկայություն և բոլոր անդամների կողմից տվյալ վարքի օրինակների նույնականացում և ընդունում:

Ինչպես ցանկացած սոցիալական իսստիտուտ, այնպես էլ սոցիալական ցանցը պետք է ունենա ցուցանիշների գոնե նվազագույն նախապայմանները.

- Արտահայտի կազմակերպությունում մարդկանց համատեղ գործունեության պահանջմունքը՝ ուղղված նրանց սեփական և ընդհանուր գործառույթների ու նպատակների իրականացմանը:

- Ունենա կազմակերպչական կառուցվածքի և ցանցի տարրերի միջև սոցիալական կապերի կայուն համակարգ, որը միավորում է այդ բոլոր տարրերը հարաբերությունների որոշակի ձևի մեջ՝ ամրագրված սոցիալական դերերի ու կարգավիճակների տեսքով:

- Ունենա վարքի ավանդույթներ, նյութական ու բարոյական ռեսուրսների տեսքով արտահայտված ցանցային հարաբերություններ:

Միտջելն իր հերթին սոցիալական հարաբերությունները բաժանում է երեք տեսակի.

1. Կազմակերպչ-կառուցվածքային, որտեղ հարաբերությունները բնութագրվում են սահմանված կարգով, մեկնաբանվում տվյալ համակարգում առանձին անձի կողմից զբաղեցրած դիրքի միջոցով

2. «Կատեգորիզացված» սոցիալական հարաբերությունները կառուցվածքային ոչ \$որմալ իրավիճակներում, որոնք

արտահայտվում են այնպիսի սոցիալական կարծրատիպերի միջոցով, որպիսիք են դասը, ռասան, էթնիկ պատկանելիությունը և այլն

3. Այս հարաբերությունների գործառնությունը տեղի է ունենում անձնային կապի միջոցով, որն արդեն դիտարկվում է որպես սոցիալական ցանց:

Միտչելը համարում է, որ սոցիալական վարքի մանրամասն վերլուծության համար կազմակերպակառուցվածքային և «կատեգորիզացված» սոցիալական հարաբերությունների ուսումնասիրությունները բավարարչեն, այդ իսկ պատճառով պետք է ուշադրություն դարձնել սոցիալական ցանցին ևս:

Սակայն Միտչելը (ինչպես և Բարնսը և այլք) չի բարձրացնում այս երեք տիպի սոցիալական ցանցի և հասարակության տնտեսական հարաբերությունների հետ փոխհարաբերության հարցը, որը սկզբունքորեն կարևոր է ընդհանուր մեթոդականական կողմնորոշման և վերլուծության արդյունավետության համար:

Մայերի, Շրինիվասի, Իպտեյնի աշխատությունում, սոցիալական ցանցի հայեցակարգը ստացել է առավել լայն բացակրություն և դրա կիրառման դաշտը նշանակալիորեն ընդարձակվել է: Այն օգտագործվում է քաղաքական հարաբերությունների ուսումնասիրման շուկայական կապերի զարգացման և կարգավորման գործընթացների, տեղեկատվական հոսքերի բնույթի և ուղղության բացահայտման, տարատեսակ ծառայությունների փոխանակման համար:

Բարնսը նախընտրում է դիտարկել ցանցի խմբային բնութագրիչները՝ շեղվելով անհատական հատկանիշներից, որոնք իր հետ ցանց է մտցնում առանձին անձը: Միտչելը, Իպտեյնը նախընտրում են անձին դիտարկել որպես ցանցի հատկանիշների կրող, ավելի շատ ուշադրություն դարձնելով խմբում առանձին հարաբերությունների յուրահատկություններին:

Սրահիման վրա առանձնացվում են սոցիալական ցանցի երկու տեսակ՝

- Անձնային կամ էգոցենտրիկ ցանց,
- Ընդհանուր կամ սոցիոցենտրիկ ցանց:

Բարևսի մոտեցմամբ ընդհանուր ցանցը որոշակի սոցիալական դաշտ է ներառված կապերի ողջ բազմազանությամբ. դա առաջնային վերացարկուն է իրականություններից, և այն ընդգրկում է առավել լիարժեք հնարավոր տեղեկատվությունն այն հանրության սոցիալական կյանքի մասին, որին այն պատկանում է և արտացոլում է խմբային կապերի ողջ բազմազանությունը և ամբողջականությունը:

Բարևսը ցանցային վերլուծության մեջ ներմուծում է լրացուցիչ հասկացությունն՝ «մասնակի ցանց», որը ենթադրում է ընդհանուր ցանցից որոշակի հատվածի դուրսբերում, որը հիմնվում է որևէ միավոր չափանիշի վրա:

Անձնային ցանցը հարաբերությունների ցանց է, որը կենտրոնացած է մեկ (ավելի հազվադեպ երկու) կոնկրետ անձանց վրա: Խմբի չափն ու բնույթն այստեղ որոշվում են դրան համարձակ՝ միմյանց և անձի հետ հարաբերություններով: Անձնային ցանցի հայեցակարգում շեշտը դրվում է կապերի որակական բնույթի վերլուծության վրա:

Միտջելն իր ցանցային տեսության մեջ, ելնելով ցանցում եղած անձանց դիրքից, դրա հիմնական ձևաբանական հատկանիշ է համարում ամրագրում հասկացությունները: Առաջին հերթին ցանցն ամրագրվում է որոշակի անձանց կոնկրետ իրավիճակում, որոնք դիրքորոշված են ոչ միայն միմյանց հանդեպ, այլ նաև կենտրոնական դերակատարների: Երկրորդ հերթին արդեն դիտարկվում է ցանցի սոցիալական հարաբերությունների ոչ թե որոշակի կտրվածք, այլ գոյությունն ունեցող սոցիալական հարաբերությունների կոնկրետ բազմազանությունն, ամբողջությունն: Երրորդ հերթին, ավելի մեծ ուղղորդություն է դարձվում հենց այդ կապերին և նրանց որակական բովանդակությանը:²³

Մարդաբանական ուսումնասիրությունների ավանդույթներում դասական աշխատությունները արտահայտում են ցանցի տեսական մոտեցումների փոփոխությունները. Բոտր սոցիալական ցանցին վերաբերվում էր որպես նորմեր սահմանող

²³ Ю. Бромлей (отв. Ред.), И. Григулевич, П. Пучков, Критические этюды, Москва, 1976 г..

աղբյուրի, մինչդեռ Բոհսվեյնս ընդգծում էր ձեռնարկատերերի կողմից ցանցի կիրառման արտենցիալ հնարավորությունը: Սոցիալական հարաբերությունների ցանցի ուսումնասիրության մեթոդաբանության որոշ հիմնադրույթներ սահմանվել են դեռևս Մորենոյի համապատասխան աշխատությունում:²⁴ Մորենոն, դիմելով այլ մեթոդների, առաջ քաշեց «սոցիոմետրիա» տերմինը, որպեսզի նկարագրի դրանցում խմբային կառուցվածքները և անհատական դիրքորոշումը: Սոցիոմետրիայի մեթոդի զարգացման հարցում Մորենոյի հետհամագործակցում էր Ջենիևգսը:

Այն ժամանակվանից, երբ սոցիոմետրիան կիրառվել է Մորենոյի և Ջենիևգսի կողմից, ունեցել է կիրառական նշանակություն: Նրանք փորձեցին օգտագործել սոցիոմետրիկական չափումները որպես հիմք խմբերի վերադասավորման համար՝ ընդլայնելով խմբի գործառնությունը և ստեղծագործականությունը: Սոցիոգրամները տեղեկատվական առումով բավականին հետաքրքիր են, սակայն չեն հեշտացնում ֆորմալ վերլուծությունները: Ֆորսիդն ու Կացը, Լուկն ու Պերրին առաջիններից էին, ովքեր փորձեցին հաղթահարել սոցիոգրամների սահմանափակումները՝ ներկայացնելով ցանցը մատրիցաների տեսքով: Նրանք պնդում էին, որ սակավագեցնի սոցիոմետրիայի կառույցի մասին սուբյեկտիվ հայտարարությունները, և թույլ կտա օբյեկտիվորեն ճանաչել շղթաները, խմբերը և ցանցի անդամների միջև «թույլ միացումները»: Ավելի ուշ աշխատություններում գրաֆների տեսության կիրառությունը ցանցի վերլուծության մեջ կրճատեց նախկին ռեսուրսների անարդյունավետությունը:

Այսպիսով, ընդհանուր սոցիոլոգիական տեսանկյունից սոցիալական ցանցն ուսումնասիրվում է հիմնականում կառուցվածքային վերլուծության և սոցիոմետրիայի համատեքստում:

Սոցիալական ցանցն, ըստ էության, կապող օղակ է հասարակության կյանքի բոլոր ոլորտների միջև: Այսպես Ռ. Պատնամի սոցիալական կապիտալի եռագործոն մոդելում

²⁴ J. Moreno, Who Shall Survive?, Beacon House, Beacon, NY, 1934.

(փոխադարձության նորմեր, անհատների միջև վստահություն և սոցիալական ցանց) նշվում է, որ անհատի հիմնական սոցիալական ցանցում (ընտանիք, ընկերներ, գործընկերներ) սոցիալական աջակցության և խրախուսման մակարդակն ազդում է երկրի զարգացման մակարդակի, ժողովրդավարության մակարդակի և ընդհանուր կայունության վրա: Տարատեսակ հատուկ սոցիալական խմբեր և ցանցեր ստեղծվում են առաջացած սոցիալական խնդիրների լուծման համար, որոնք անհնար է լուծել միայնակ:²⁵ Սոցիալական ցանցերն ազդում են նաև հասարակության կյանքի տնտեսական ոլորտի վրա, օրինակ, աշխատաշուկայի, երբ հնարավորություն է տալիս ոչ ֆորմալ կապերի միջոցով աշխատանք գտնել՝ դառնալով յուրատեսակ կլաստեր որոշակի խմբի համար (օրինակ ներգաղթյալների): Վերջինից հետևում է, որ ունեցած ոչ ֆորմալ և ֆորմալ կապերը անհատական մակարդակում կարող են ազդել ոչ միայն ներկա իրավիճակի, այլև հետագա հնարավոր զարգացումների վրա: Որպես օրինակ, կարիերայի հաջողությունը և սոցիալական արձագանքը որոշվում են անհատի սոցիալական ցանցի չափերով:²⁶

Մեկ այլ մոտեցմամբ աշխարհում գերիշխող արևմտյան մշակույթը, որը հռչակում է նպատակների և հնարավորությունների համանմանեցում, հանգեցնում է էթնիկ առանձնահատկությունների ուժացման և դրա կրողների արտամղման տիտղոսային հասարակությունից:²⁷

Սոցիալական ցանցի և սոցիոլոգիայի միկրո և մակրո մակարդակներում դրանց փոխազդեցության խորացված վերլուծությունն է իրականացրել Մ. Գրանովետտերը: Նա դիտարկում էր սոցիալական ցանցը որպես առանձին անհատի վարքի և ամբողջ համակարգի գործողությունների միջև կապող օղակ, պնդելով, որ ցանցում ուժեղ և թուլյալ կապերի փոխազդեցության առկայությունն ազդում է միաժամանակ անհատի կողմից սեփական փորձի ձեռքբերման և հասարակության կառուցվածքի ընդլայնման

²⁵ R. Putnam, Bowling alone, America's declining social capital, Journal of Democracy, N6-1, 1995, pp 65-78.

²⁶ G.Lamattina, Conflict migration and social networks: empirical evidence from Sri Lanka, Rivista di Politica Economica, vol 98, issue 6, 2008, pp 161-194.

²⁷ N. Puar, The radicalized somatic norm and the senior civil service, Sociology 35 (3), 2001, pp 651-700.

ու բարդացման վրա: Ընդ որում հենց թույլ սոցիալական կապերն են (օրինակ, տարատեսակ միջնորդներ, հեռավոր ծանոթներ և այլն) ձևավորում ընդհանուր համախմբվածություն և անհատի ինտեգրացիան հասարակությունում, այն դեպքում, երբ ուժեղ կապերը (ընտանիք, ընկերներ) ամրապնդում են հարաբերությունները նեղ շրջանակներում, սակայն նպաստում են ընդհանուր հասարակական կյանքից առանձնացմանը:²⁸

Յեփտրիոյի հետազոտողները սոցիալական ցանցի ուսումնասիրելիս հիմնականում չեն շոշափում սոցիոլոգիայի մակրո մակարդակը, սահմանափակվելով կամ երևույթի մասին ընդհանուր պատկերացումների փոխանցմամբ, կամ օգտագործելով այն որպես հասարակական կյանքի տարբեր կողմերի տեղային վերլուծության գործիք: Այնուամենայնիվ, Վ.Դավիդենկոյի, Գ. Ռոմաշկինոյի և Ս. Չուկանովի ընդհանուր աշխատության մեջ փորձ է արվել ներկայացնել սոցիալական ցանցի բոլոր բարդության աստիճանների համակարգային վերլուծություն, ներառյալ գործընթացների վիզուալիզացիոն ծրագրերի վերլուծություն:²⁹ Դ. Արտիմովիչը և Վ. Պուզիկովն իրենց հերթին սոցիալական ցանցն դիտարկում են սոցիալական տարածքի համատեքստում:³⁰

Սոցիալական ցանցի ևս մեկ ուշագրավ մոտեցում արտահայտված է Բուրդիեյի դաշտերի տեսության մեջ: Օտար դաշտում ցանցային միավորի հաջող փոխազդեցության համար անհրաժեշտ է ոչ միայն ընդունել դրա կանոններն ու գործառնության ձևերը, այլև ներթափանցել սոցիալական ցանցի կառուցվածք: Միայն այդ դեպքում ձեռք բերված սոցիալական կապիտալը կդառնա արժեք և թույլ կտա ցանցի անդամներին կուտակել իրենց համար անհրաժեշտ ռեսուրսներ և բարձրացնել սեփական կարգավիճակը (այսինքն, այս դեպքում, զբաղեցնել նոր, ավելի արտոնյալ տեղ առաջնային սոցիալական ցանցում): Բացի այդ դաշտերի գոյության ողջ համակարգը կարող է սահմանվել սոցիալական ցանցի տվյալ դաշտերի գործակալների

²⁸ M. Granovetter, The Strength of Weak Ties, American Journal of Sociology, Vol. 78, 1973, pp 1360-1380.

²⁹ В. Давыденко, В. Ромашкина, В. Чуканов, Моделирование социальных сетей, Вестник Тюменского государственного университета, № 1, 2005, стр. 68-79.

³⁰ Д. Артимович, В. Пузиков, Социальная сеть как новая форма организации социального пространства, 2012.

բնութագրիչներով: Նախ և առաջ, Պ.Բուրդիեյի տեսանկյունից, դաշտի անդամները միավորված են հիմնարար ընդհանուր շահերով (ավելի կոնկրետ նրանով, ինչը ապահովում է դաշտի գոյությունը)³¹, դաշտում իրականացվող բոլոր գործընթացներով:

Այսպիսով, ցանցի ուսումնասիրությունը նպաստում է սոցիոլոգիայում մակրո և միկրո մակարդակների միացմանը: Շատ մակրոմակարդակի սոցիալական երևույթներ կարող են ընկալվել որպես ցանց: Միջազգային կապերում՝ աշխարհաքաղաքական կողմնորոշումները սահմանվում են ազգերի, երկրների և միջազգային կազմակերպությունների միջև եղած ցանցային կապերով: Այսպիսի երկաստիճան մոտեցումը հնարավորություն է ընձեռում դիտարկել սոցիալական ցանցերի բովանդակությունը նոր կողմերից:

Սոցիալական ցանցի \$ենոմենը տարբեր ժամանակաշրջաններում և տարբեր դպրոցների կողմից արժանացել է առանձնահատուկ մոտեցման, ինչը բխել է թե՛ ժամանակաշրջանի պահանջներից, այլ և տվյալ հետազոտական ոլորտից և դրված ինդրից: Այդ պատճառով ցանցային տեսության զարգացումն ակնհայտորեն զուգակցվում է աշխարհում սոցիալական տեղաշարժերի կտրուկ աճով, միգրացիոն ուսումնասիրությունների անհրաժեշտությամբ, սփյուռքացման գործընթացների ահազնացմամբ: Այս երևույթը հանգեցնում է սոցիալական ցանցի ուսումնասիրության պարագայում էթնոսոցիոլոգիական հետազոտությունների արդյունավետության առանձնակի արժեվորմանը: Էթնոսոցիոլոգիական տեսանկյունից սոցիալական ցանցի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է ընձեռում հասկանալ նոր միջավայրերում էթնիկ խմբերի ինքնակազմակերպման, ինքնակառավարման, ինքնության պահպանման և վերարտադրման առանձնահատկությունները: Նշված երևույթները կարող են ցուցանիչ հանդիսանալ որոշակի տրված էթնոսոցիալական միջավայրում սոցիալական ցանցի ուսումնասիրության համար, սակայն ինդրի համակողմանի և

³¹ P. Bourdieu, *Sociology in Question, Some Properties of Fields*, 1992, pp 72-77.

լիարժեք ուսումնասիրության և օրինաչափության նկատմամբ բացահայտման համար անհրաժեշտ է սոցիալական ցանցի ուսումնասիրության հիմնարար բնութագրիչների քննարկումը: Ահա վերջինիս բացահայտումը միայն թույլ կտա հետագայում առավել ճշտորոշորեն որոշակիացնել էթնիկ բաղադրիչը էթնոսոցիալական երևույթների մեջ:

1.2. **Սոցիալական ցանցի հիմնական բնութագրիչները**

Սոցիալական ցանցի անդամների և նրանց միջև եղած կապերի հատկանիշների ամբողջության դիտարկումը թույլ կտա առավել լիարժեք նկարագրել սոցիալական իրականության մեջ առկա ցանցերը, ինչպես նաև կանխատեսել դրանց զարգացումները:

Ուսումնասիրելով ցանցերի փոփոխության գործընթացը էթնոսոցիոլոգիայի տեսանկյունից պետք է ուշադրություն ներդրենք ցանցի ակտորների (գործող անդամների) տիպամանրամասնում: Առանձնացվում են երեք հիմնական տիպ. «աստղեր», «կապեր», «սահմանապահներ»: Ամենաուժեղ դիրքն ունեն այսպես կոչված աստղերը, այսինքն նրանց է պատկանում ցանցում առկա կապերի մեծամասնությունը: Նրանք կարող են ակտիվորեն ազդել ցանցի կենսագործունեության վրա. առավել հաճախ կառավարում են այլ ակտորներին և կազմակերպում նրանց գործունեությունն ու հաղորդակցումը: Կապեր կոչվում են այն ակտորները, որոնք տիրապետում են եզակի կապերի տարբեր միմյանց հետ չհատվող ցանցերում: Նրանց կապերը «կամուրջ-կապեր» են, որոնք թույլ են տալիս երկու կամ մի քանի ցանցերի փոխանակվել տարաբնույթ ռեսուրսներով: Սահմանապահ համարվում են այն ակտորները, որոնք գտնվում են ցանցի ծայրամասերում, ունեն փոքր թվով կապեր և չեն ձգտում ավելացնել դրանք:

Դեռևս 80-ականներին քննարկվում էր սոցիալական ցանցում այսպես կոչված բրոքերների (կամ միջնորդների) հարցը: Այս դերը նկարագրվում էր մարդկանց և տեղեկատվության մանիպուլյացիա, որն իրականացվում էր եկամուտ ձեռք բերելու նպատակով:³² 2000-

³² C. Kadushin, The motivational foundation of social networks, Social Networks, Vol. 24, № 1, 2002, p. 89.

ականների սկզբին Ռ. Բերտն անդրադարձավ ցանցային միջնորդների խնդրին. նա իր ուշադրությունը կենտրոնացրել էր այն կապերի վրա, որոնք գոյություն կունենային, եթե չլիներ միջնորդը: Նա ցույց տվեց, որ մարդիկ, ովքեր ակտիվորեն հարաբերություններ են ստեղծում միմյանցից տարբեր անհատների միջև, ստանում են մեծ չափի արժեքավոր ռեսուրս, ինչպիսին է օրինակ արագ առաջխաղացում աշխատավայրում: Տվյալ ակտորները և նրանց կողմից կառավարվող ռեսուրսների ամբողջությունը կարող է դիտարկվել որպես ցանցի սոցիալական կապիտալ: Կառուցվածքային բացակները (դատարկ տեղերը) մրցակցային առավելություն են ընձեռում անհատին, իսկ կապերն իրենց հերթին ծածկում են դրանք:³³ Բացակները բուժերային գոտիներ են, և ցանցի տարբեր կողմերում գտնվող մարդիկ շրջանառվում են տարբեր տեղեկատվական հոսքերում: Այսպիսով, կառուցվածքային բացակները միջնորդների համար արժեքավոր ռեսուրս են: Բարտի կառուցվածքային բացակների տեսությունը հնարավորություն է ընձեռում թույլ կապերի փակվելուն: Առանց թույլերի և ուժեղների տարաբաժանման հնարավոր չէ համոզիչ բացատրություն տալ, թե ինչպես են կապեր ստեղծվում կառուցվածքային բացակների անցումով:

Հաշվի առնելով սոցիական ցանցի վերոնշյալ նկարագրությունները անհրաժեշտ է հասկանալ, թե ինչպես և ինչի հաշվին են ձևավորվում դրանք: Այդ նպատակով առանձնացնենք սոցիալական ցանցի տեսակները:

Սոցիալական ցանցերը ձևավորվում են ըստ հետաքրքրությունների, շահերի, պահանջմունքների, ռեսուրսների և ազդեցության ոլորտների, սոցիալական կարգավիճակների և դիրքի: Ելնելով դրանից առանձնացվում են սոցիալական ցանցերի հետևյալ տեսակները՝ քաղաքական, տնտեսական, ֆինանսային, մշակութային, ժամանցային և այլն:

Սոցիալական ցանցը բաժանվում է նաև ֆորմալ և ոչ ֆորմալ, ուղղահայաց և հորիզոնական տեսակների:

³³ R. Burt, Bridge decay, Social Networks, Vol. 24, № 3, 2002, p. 334.

Ոչ ֆորմալ ցանցը ձևավորվում է ոչ ֆորմալ հարաբերությունների հիման վրա, իսկ ֆորմալ ցանցում հստակ ձևակերպվում են ցանցային յուրաքանչյուր միավորի իրավունքներն ու պարտականությունները:

Ուղղահայաց ցանցում գազաթը ձևավորվում է խմբից, որը կազմված է առաջնորդներից և նրա ամենամերձ օգնականներից: Վերջիններս ձևավորում են խմբի ներքին արժեքանորմատիվային և սիմվոլիկ կոդերը, խմբի ռազմավարությունը, ինչպես նաև խմբի անդամների փոխհարաբերությունների և այլ խմբերի հետ համագործակցությունների տակտիկան:

Չորիզոնական ցանցն, ի տարբերություն ուղղահայացի, իրենցից ներկայացնում են մոտավորապես նույն սոցիալական կարգավիճակի, դիրքի սոցիալական գործակալների հանրույթ:

Անհրաժեշտ է անդրադառնալ սոցիալական ցանցի ներսում գոյություն ունեցող կապերի հատկանիշներին, որոնց միջոցով ստեղծվում են այս կամ այն բնույթի հարաբերություններ: Ինչպես նաև կարևոր է դիտարկել ինքնին այդ կապերի միջև եղած փոխազդեցությունը:

Այսպիսով, սոցիալական ցանցը կարելի է բնութագրել ակտորների (գործող անձանց) հատկանիշների և դրանց միջև եղած փոխազդեցությունների միջոցով: Ցանցային տերմինաբանության մեջ առաջիններն անվանվում են ակտորների ատրիբուտներ, իսկ երկրորդները՝ կապերի բնութագրիչներ:

1. Ակտորների ատրիբուտներ: Սրանք կարող են լինել ինչպես դինամիկ, այնպես էլ ստատիկ: Մեկ ակտորը կարող է բնութագրվել ատրիբուտների խմբով: Կախված հետազոտության նպատակներից ու խնդիրներից կատարվում է որոշակի ակտորի ընտրություն և դրաներ առում համակարգի մեջ՝ հետագա ուսումնասիրության համար: Ատրիբուտներն ընտրվում են կախված ակտորների դիտարկվելիք բնութագրիչներից: Ակտորների ատրիբուտների օրինակներ են՝ անհատի եկամուտը, նրա մասնագիտական կարգավիճակը, քաղաքական նախընտրությունները, ինչպես նաև տվյալ երկրի կենսամակարդակը, գնաճի ցուցանիշը և այլն: Ակտորի ներքին բնութագրիչներն են՝ սեռը, տարիքը, դավանանքը և այլն:

2. Կապերի բնութագրիչները: Կապերի բովանդակային իմաստը կախված է համակարգի դիտարկման համատեքստից: Կապերը վերանում են, եթե դուրս ենք բերում ակտորին, որոնց միմյանց միացնում էին այդ կապերը: Կապերի օրինակներ են՝ միջանձնյա հարաբերությունները, ռեսուրսների միջընտանեկան փախանակումը, կազմակերպությունների միջև ֆինանսական հոսքերը և այլն: Կապերը կարող են տարբերվել ինտենսիվությամբ, տևողությամբ, ուղղվածությամբ, լիարժեքությամբ:

Սովորաբար ակտորի որոշակի ատրիբուտին դրվում է համապատասխանող որոշակի կապ:

Սոցիալական ցանցի դինամիկական կարող է բնութագրվել դրա անդամների և կապերի հատկանիշների փոփոխության միջոցով: Ատրիբուտները կարող են լինել և՛ ստատիկ, և՛ դինամիկ. դրանց ընտրությունը և նախանշումը կախված է հետազոտության նպատակներից: Կապերի բնութագրիչները կարող են լինել հետևյալ չափանիշները. ինտենսիվությունը, տևողությունը, հագեցածությունը, ուղղվածությունը:

Անդրադառնալով սոցիալական ցանցի վերլուծությանը որակական բնութագրիչների միջոցով անհրաժեշտ է առանձին դիտարկել յուրաքանչյուր ցուցանիշ:

Այսպես, սոցիալական ցանցի վերլուծության ժամանակ կենտրոնացվածության հայեցակարգն ամենակարևորներից է: Կենտրոնացվածության ցուցանիշները սովորաբար ընկալվում են որպես ցանցի կամ ակտորների բնութագրիչների նկարագրական վիճակագրական տվյալներ: Օրինակ, միջնորդության կենտրոնացվածության բնութագրիչը չափում է այլ ակտորների միջև անուղղակի կոնտակտների հարաբերակցությունը: Այս ցուցիչը կարող է կարևոր բացատրող փոփոխական լինել ակտորների բնութագրիչների ուսումնասիրության մեջ:

Կենտրոնացվածության աստիճանը չափվում է ակտորի ուղղակի կապերի քանակով և հանդիսանում է ցանցում ակտորների ճանաչելիության և ակտիվության ցուցիչ:

Խտու թյ ու ն ը և տեղեկատվ ու թյ ան կենտրոնացված ու թյ ու ն ը ցանց ու մ ակտորների միջև հեռավոր ու թյ ան և միմյ անց հասնել ու ու ղի ների ց ու ց ի չ ներ ներ են:

Վերոնշյալ բնութագրիչներն իրենց հերթին կապված են հասանելի ու թյ ան, անվտանգ ու թյ ան, երաշխիքի և վստահ ու թյ ան գաղափարների հետ:

Սովորաբար սոցիալ ական հարաբեր ու թյ ու ն ների առավել մեծ խտու թյ ու ն և կենտրոնացված ու թյ ու ն կարելի է դիտարկել վստահ ու թյ ան բարձր ց ու ց անիշ ու նեցող հանրույթներում, հետևաբար այստեղ կապերի թափանցիկ ու թյ ու ն ը հանգեցնում է հասանելի ու թյ ան բարձր աստիճանի: Վստահ ու թյ ու ն ը հաջորդիվ կապիտալ իզացվում է ցանցի անդամների անվտանգ ու թյ ան ապահովման և երաշխիքների տրամադրման:

Բացի սոցիալ ական ցանցի բնութագրիչներից կարևոր է քննարկել նաև ընդհանուր առմամբ ցանցի զարգացման հնարավոր ու թյ ու ն ը:

Սոցիալ ական ցանցի դինամիկայի ու ս ու մ ն ա ս իր ու թյ ան ժամանակ կարևոր գործոն է կապերի փոխադարձելի ու թյ ու ն ը: Ընդ որում հատուկ ու շ ադիր ու թյ ու ն պե տք է հատկացնել այն պայմաններին, որոնք նպաստում են կոոպերացիաների ձևավորմանը:³⁴ Մարդիկ ավելի հաճախ տալիս են այնքան, որքան ստանում են: Գրական ու թյ ան մեջ այս երևույթն անվանում են սահմանափակ փոխանակ ու թյ ու ն: Ենթադրվում է, որ աջակց ու թյ ու ն ը ընդ ու ն ո ղ ը հասկանում է, որ փոխադարձելի ու թյ ու ն ը պե տք է իրականացնել սահմանափակ ժամանակահատվածում: Այսպիսի վարքը կարող է պայմաններ ստեղծել ապագա փոխադարձելի ու թյ ան և կոոպերացիայի առաջացման համար: Ի տարբեր ու թյ ու ն սահմանափակ փոխադարձելի ու թյ ան, գեներացված (խառն) փոխանակ ու թյ ու ն ը տեղի է ու նե ն ու մ այն դեպքում, երբ մարդիկ վերադարձնում են օգն ու թյ ու ն ը մեկ այլ բանով, ինչն ըստ իրենց հավասար օգտակար ու թյ ու ն ու նի: Այն հանդիսանում է միջանձնային վստահ ու թյ ան ց ու ց ի չ: Եթե խոսքը գնում է ցանցի ներսում

³⁴ G. Plickert, R. Cote, B. Wellman, It's not who you know, it's how you know them, Who exchanges what with whom?, Social Networks, Vol. 29, № 4. 2007, p. 412.

փոխանակության մասին, ապա վստահության առկայության պարագայում երրորդ անձը կարող է ստանալ վերադարձվող աջակցությունը: Տվյալ հանգամանքը հանգեցնում է ցանցում փոխադարձելիության հաստատմանը:

Վերոնշյալ խնդրի վերաբերյալ Ջ. Պլիկարտի և իր գործընկերների իրականացրած հետազոտության արդյունքում պարզ դարձավ, որ կապերի բնութագրիչները չեն ազդում հոլզական աջակցության փոխանակության վրա: Ոչ կապի ուժը, ոչ կոնտակտների հաճախականությունը, ոչ դեմ առ դեմ կամ հեռահար շփումը, ոչ էլ նույնիսկ ընկերությունը չեն ազդում փոխադարձելիության վրա: Վերոնշյալ հետազոտության արդյունքները փաստում են, որ սեռի բնութագրիչը երկկողմանի աջակցության և միակողմանի աջակցության դեպքում դրսևորվում է տարբեր կերպ: Ռեսուրսների փոխանակման փոխադարձելիությունը հիմնված է ոչ թե անհատների ընդհանրությունների, այլ նախկինում տրամադրած ռեսուրսների վրա: Այսպիսով, դասակարգը, սեռը կամ ամուսնական կարգավիճակը չեն ազդում փոխադարձելիության վրա, այն կախված է նախկին աջակցություններից, կամ այլ կերպ ասած անհատների միջև փոխհարաբերությունների փորձից:

Այսպիսով, կարելի է անել հետևյալ եզրակացությունը. և ակտորների, և կապերի բնութագրիչները ցանցի դինամիկայի վրա ազդող կարևորագույն գործոններ են: Տարաբնույթ ցանցերի ուսումնասիրության ժամանակ այս կամ այն գործոնների ընտրությունը կախված է այն տեղեկատվության բնույթից, որը ձգտում, ենք ստանալ հետազոտության արդյունքում: Այսպես, լոկալ հանրույթների, համայնքների ուսումնասիրության ժամանակ ավելի մեծ կարևորություն են ունեն փոխադարձելիության, ներգրավվածության գործոնները, քանի որ սահմանափակ հարաբերությունների պայմաններում ցանցի յուրաքանչյուր անդամ կամ կապ առավել բարձր նշանակություն են ստանում:

Անդրադառնալով սոցիալական ցանցի առանձնահատկություններին նախ և առաջ դիտարկենք դրա հիմնական բնութագրիչները:

Սոցիալական ցանցի բնութագրիչները բազմազան են և դրանք հաշվի առնելու նպատակահարմարությունը բխում է կոնկրետ հետազոտության նպատակներից: Դրանք բաժանվում են երկու հիմնական խմբի՝ քանակական և որակական:

Հիմնական քանակական բնութագրիչները հետևյալն են.

1. Ցանցի չափ - անհատական հարաբերություններ ներգրավված ուղղակի կապերի քանակն է: Այս չափանիշն օգտագործվում է ցանցում ներառված հանրույթի չափման համար, վերջինս հնարավոր է վերհանել կայուն կապերի ուսումնասիրության ամբողջակի ժամանակահատվածում:

2. Ցանցի խտություն - ցանցի միավորների միջև եղած կապերի ընդհանուր թիվն է (սոցիոմետրիկական մատրիցում այս ցուցչի անալոզը «համախմբվածությունն» է):

3. Կենտրոնացում և համակենտրոնացում - ցանցային կապերի հիերարխիկության աստիճանն է, որը պայմանավորված է, մասնավորապես, մասնակիցների հաղորդակցական ակտիվությամբ, վարքի վերահսկման հնարավորություններով և անուղղակի կապերի առկայությամբ:

4. Ցանցում կապի ուժը սահմանվում է փոխազդեցություններում կապերի ինտենսիվությամբ, որը չափվում է դրանց փակվածության, հաճախականության և տևողության հիման վրա: Օրինակ, կապի ուժի կատարյալ ցուցիչներ են համարվում հեռախոսային զրույցների տևողությունը ցանցում կամ փոխազդեցության ծավալը, սակայն կապի ուժի չափման համար հաճախ անհրաժեշտություն է առաջանում օգտվել գնահատողական նկարագրություններից: Կապի ուժի չափման կիրառական տվյալները թույլ են տալիս որոշակի ենթադրություններ անել հանրույթների իրական գործառնության վերաբերյալ:

5. Ցանցի դիսպազոն - բազմաաստիճան կապերի ընդհանուր երկարությունն է (երթուղի), որտեղ ցանցի մեկ միավորը կապված է այլ միավորների հետ: Դիսպազոնը կարելի է գնահատել ինչպես ցանցի չափով, այնպես էլ խտությամբ: Գրանովետտերը, մասնավորապես, պարզել է, որ ավելի պակաս խտություն ունեցող ցանցերն ունեն մեծ դիսպազոն:

6. Ցանցի պարփակվածության աստիճանը - միմյանց միջև հարաբերություններ հաստատելու հնարավորության աստիճանն է: Սոցիալական ցանցի ձևն օգնում է որոշել սեփական ներուժի օգտակարության աստիճանը ցանցի մասնակիցների համար: Փոքր, փոխկապված ցանցերը կարող են ավելի պակաս օգտակար լինել ցանցի անդամների համար, քան թույլ, հիմնական ցանցից դուրս գտնվող, բայց շատ կապերով ցանցերը: «Բաց» ցանցերը, որը շատ «թույլ» կապեր և սոցիալական փոխհարաբերություններ է ընդգրկում, ավելի հավանական է, որ ցանցի անդամներին կառաջարկեն նոր գաղափարներ և հնարավորություններ, քան բազում ավել որդ կապեր ընդգրկող փակ ցանցերը:

Սոցիալական ցանցի որակական բնութագրիչներն են

- ինտերակտիվ բնութագրիչները, որոնք ցույց են տալիս սոցիալական ցանցում կապերի ուղղվածությունը (միակողմանի կամ փոխադարձ) և նրանց բովանդակությունը (մոնո- կամ բազմաֆունկցիոնալ);

- ֆունկցիոնալ բնութագրիչները, որոնք կապված են սոցիալական ցանցի անդամների տարատեսակ գործունեության հետ, դրանք կարող են կրել հոգեբանական (սոցիո-հուզական), նյութական, տեղեկատվական և աջակցության և օգնության ինստրումենտալ բնույթ:

Այժմ առավել մանրամասն քննարկենք վերոնշյալ բնութագրիչները.

Կապի ուժը

Մի շարք հեղինակներ չափել են երկու կապերի հատկանիշների զանազանությունը՝ փորձելով ստանալ կապի ուժի ինդեքսը: Անհատական փոխազդեցության և սոցիալական աջակցության գրականության մեջ բերվում են բազում բարդ ինդեքսներ: Օրինակ՝ Լանդը (1985) կազմում է սիրո, հուզականության սանդղակներ՝ մերձ, միջանձնային փոխազդեցությունների համար:

Որոշ հետազոտություններում ուսումնասիրվում է կապերի բնութագրիչների միջև կորելացիան, այնպիսիք, ինչպիսին են հաճախությունը, տևողությունը, ներպարփակվածությունը: Այնպես, որ դժվար է ակնկալել նմանատիպ սանդղակներում

հարցերի ստույգ պատասխաններ: Մարդսենը և Քեմփբելը (1984) մանրամասն դիտարկելով մոտ ընկերների կապերը, պնդում են, որ լավագույն ստուգիչի կիրառման դեպքում ռեսպոնդենտի ներապրիակվածության կամ կոնտակտների հաճախության չափման ժամանակ այլ ակտորների նկատմամբ գլխավորը հետաքրքրության ուժն է: Կոնտակտների երկարատևությունը մեծացնում է բարեկամական, և հաճախ կոլեգաների և հարևանների հետ կապի ուժը. սաթույլ միացումները դարձնում է միահյուսված և կայուն: Մերձություն, շարունակականություն և հաճախականություն. «ինտիմության» այս դրական ցուցիչները հետազոտության արդյունքների բացատրության համար սոցիալական կապերի առավել հետևողական հատկանիշներ են թվում:

Կապի չափը

Կապի չափը ցանցում ցանկացած զույգ գագաթների միջև ամենամեծ հեռավորությունն է: Ֆորմալ կերպով ցանցի չափը հավասար է դրա բոլոր զույգ գագաթների միջև կարճագույն ուղիների առավելագույնին:

Ցանցի չափերը ներկայացնող հիմնական չափանիշը անհատական միավորումներում ներառված ուղիղ կապերի թիվն է:

Տրեդկինը (1981) դուրս է բերել, որ խտության օգնությամբ բավականին խնդրահարույց է կառուցվածքային «համակարգի» դուրս բերումը, եթե ցանցն ունի ենթախմբեր, և որ ցանցի չափերի փոփոխության դեպքում կարող է կատարվել խտության փոխակերպում:

Ցանցային դիսպազոն

Բերտը ցանցի դիսպազոնը սահմանում է որպես ընդհանուր բազմաստիճան կապի (երթուղու) երկարություն, որով ցանցի մի տարրը միացված է մյուսների հետ:³⁵ Դիսպազոնը կարելի է գնահատել ինչպես ցանցի չափերի, այնպես էլ դրա խտության միջոցով: Ինչպես դուրս է բերվել Գրանովետտերի ուսումնասիրությունների արդյունքում (1973), ավելի պակաս խտությունը ցանցերն ունենում են ավելի մեծ դիսպազոն:

³⁵ R. Burt, Structural holes: the social structure of competition, Cambridge, 1992.

Այլ հետազոտություններում չափվել են տարբեր միավորումների բնույթի տարբերությունները: Բերտը սահմանել է տարրերի դիրքային համանմանությունը մեկը մյուսի նկատմամբ և դրանց ֆոկուսների միջև կապի ուժը: Քեմփբելը (1986) հետազոտել է դիապագոնի չափման տարբեր գործիքների աշխատանքը: Նա դուրս բերեց, որ գործիքները թույլ են կորելացված և ենթադրում էր, որ դրանց տարբերակման հիմք է հանդիսանում ցանցային չափի, խտության և բազմազանության չափումը:

Ցանցային խտության

Ցանցային խտությունը, ցանցային կառուցվածքի առավել ընդհանուր ցուցիչն է: Սովորաբար սրա տակ հասկանում են ցանցում միավորումների միջև կապվածության նշանակալի ուժը կամ (դիխոտոմի չափման համար) գոյություն ունեցողների և հնարավոր կապերի հարաբերակցությունը: Մեկ այլ տեսանկյունից խտությունը կարելի է սահմանել որպես երկու ակտորների միջև եղած այլ ակտորների հանրագումարը, այլ կերպ ասած, թե որքան ակտոր է առկա նշանակված ակտորին հասնելու ճանապարհին: Համապատասխանաբար, որքան շատ է մեկ կապի վրա եղած ակտորների թիվը, այնքան խիտ է ցանցն ընդհանուր առմամբ:

Կենտրոնացվածություն և համակենտրոնացում

Ցանցային չափման մեթոքանական աշխատանքների մեծամասնությունը նվիրված է կենտրոնացվածության հատկանիշների չափմանը ինչպես առանձին գագաթների, այնպես էլ գրաֆներին ընդհանրապես: Ֆրիմանը (1979) իրականացրել է ուսումնասիրություն, որպեսզի դուրս բերի կենտրոնացվածությունը չուղղորդված ցանցի համար: Կենտրոնացվածության չափման համար կարելի է առանձնացնել երեք մոտեցում.

1. Կենտրոնացվածության աստիճանի չափում. այս մոտեցման դեպքում կարևոր է ակտորների քանակը, որի հետ կապված է տվյալ ակտորը: Պարզագույն դեպքում սա ուղղակի ակտորի կապերի քանակի հաշվումն է:

2. Այս մոտեցման ժամանակ չափվում է կենտրոնացվածության խտությունը, թե ակտորը որքան մոտ է գտնվում մյուս ակտորներին: Եթե դիրքը կենտրոնական է, ուստի

ակտորը կարող է արագ փոխազդել այլ ակտորների հետ: Այս դիրքը շատ շահեկան է հաղորդակցության իրականացման դեպքում: Այսպիսի մոտեցմամբ կենտրոնը այն դիրքն է, որից անհրաժեշտ է նվազագույն քանակի քայլերը մյուս բոլոր անդամների դիրքերին հասնելու համար:

3. Բոնաչիչը համեմատում էր կենտրոններին վերաբերող կապերը:³⁶ Միզրուչին հետագայում կատարվագործելով Բոնաչիչի մեթոդը, առանձնացրել է ծանրության կենտրոնների դիրքը, որոնք պետք է ունենան բարձրագույն բալլերը, և կամուրջների դիրքը, որոնք միացնում են մի քանի լավ կենտրոնացած միավորումներ:

Մեթոդաբանական մշակումների առանձին ճյուղ է հանդիսանում մշտապես փոփոխվող կենտրոնացվածության առանձնացման տեխնիկան: Բոնաչիչն ընդհանրացրեց հետազոտության նկատմամբ արդյունքները, որոնք անուղղակի կապերի միջոցով օգնում են իջեցնել, այլ ոչ թե բարձրացնել միավորումների կենտրոնացվածությունը: Սա թույլ տվեց կառուցել փոխանակման հարաբերության նկատմամբ ցանց՝ առանց բացասական կապերի ազդեցության:

Բոնաչիչի չափումներում հաճախ օգտագործվում է ցանցում ներառված միավորումների ուժի գործակիցը:

Յամաչ ափում թյուն

Ցանցի կառուցվածքային հատկանիշները նկարագրելիս հաճախ անդրադառնում են առանձին միավորների կառուցվածքային նմանության գաղափարին: Վերլուծության ժամանակ կառուցվածքայինորեն նման միավորների դուրսբերումը պարզեցնում է ցանցի պատկերը՝ միավորելով դրանք ավելի խոշոր միավորների մեջ:

Ցանցի սահմանները

Ինչպես ամբողջական, այնպես էլ էզոցենտրիկ ցանցային տվյալների համար գոյություն ունի տարրերի ընտրության խնդիր: Ըստ էության, այն գուցահեռ է ցանցի ուսումնասիրության հիմնական մեթոդաբանական խնդիրներին՝ համախմբության սահմանում, թիրախային բնութագրիչների

³⁶ P. Bonacich, Power and centrality, A family of measures, 1985, p 1170-1182.

որոշակիացում, հետազոտության արդյունքների ամփոփում՝ համապատասխան նախանշված խնդիրների: Ինչպես նշում էր Բարնսը, անհրաժեշտ տարրերի բացթողումը կամ սահմանների թերի ընդգծումը կարող են հետազոտողին մոլորության մեջ գցել կամ աղավաղել արդյունքները:

Այս նպատակով անհրաժեշտ է նախապես սահմանել ինչպես հետագա հետազոտության ռազմավարությունը, այնպես էլ դրա սահմանափակումները: Դրանք կարելի է ներկայացնել հետևյալ երեք մոտեցումներով.

1. իրական մոտեցումներ, որոնք հիմք են ցանցային հարաբերություններում գործառնող ակտորների սուբյեկտիվ ընկալումների համար

2. նոմինալ մոտեցումներ, որոնք սահմանվում են հետազոտողի կողմից

3. ընթացակարգային տակտիկա սահմանների որոշման համար
Երրորդ մոտեցումը հիմնվում է տարրերի ատրիբուտների վրա, իսկ ներառման չափանիշները սահմանվում են \$որմալ ցուցիչներով, օրինակ, դպրոցում ուսանելու, աշխատանքային գործունեությանը ներգրավվելու, մասնագիտական միավորմանը անդամակցությանը կամ էլ իտային պատկանելիությանը:

Էգոցենտրիկ ցանցի համար միշտ կա սահմանի խնդիր, որը սովորաբար որոշվում էր լիարժեք ցանցի այլ տարրերի միջոցով: Տարրերը, որոնք ուղղակիորեն հաղորդակցվում են մեր կողմից առանձնացված տարրի հետ, սովորաբար դասում են «առաջին կարգի» գոտու են՝ Բարնսի տերմինաբանությամբ:³⁷ Դրան հաջորդում են «երկրորդ կարգի» գոտին՝ մեկ միջնորդով, «երրորդ կարգի» և այլն: Չնուտ արագմատիկ պատկերացումները ստիպում են սահմանափակել ուշադրությունը միայն ուղիղ կոնտակտներով: Տվյալների հավաքման սովորական մեթոդների դեպքում էգոցենտրիկ ցանցի չափերի սահմանափակումը դրված է հարցարանի հարցերից մեկում, որը \$իլ տրում է միայն ուղիղ կոնտակտներով միացված տարրերը: Այսպիսի հարցումներում չափվում են կապերի հատուկ տեսակներ: Հաճախ հետազոտողները

³⁷ J. Barnes, Networks and political process, Ed. J. C. Mitchell, Manchester, 1969.

առանձնացնում են դրական գործողությունները՝ փոխադարձ աջակցություն, կոորդինացիա և համակրանք. կոնֆլիկտային կապերը նարազվում են միայն անհրաժեշտության դեպքում:

Սակայն ցանցային հարաբերություններում կապերի չափման հետագա զարգացումն անհրաժեշտությունն առաջացրեց մշակել միջանձնային հարաբերությունների էմպիրիկ տիպաբանությունն այն դեպքերի համար, երբ փոխվում էր կապի ուժը, կոնտակտների հաճախականությունը, դերային փոխազդեցությունը (բարեկամական կամ արտադրական կոնտակտներ):

Ցանցային պրոեկտավորում. վերլուծության մակարդակները

Ցանցը կարող է վերլուծվել ամենատարբեր մակարդակներում: Ցանցային մոտեցումն ամենաարդյունավետ ռազմավարություններից մեկն է միջմակարդակային վերլուծությունների համար: Հատկապես հեռանկարային է տարբեր սոցիալական կառույցների՝ աշխատանքային խմբեր, կազմակերպություններ, համայնքներ, միմյանց հետ համեմատելու հնարավորությունը: Նախ և առաջ տվյալներ են հավաքվում պրաբլյացիայի յուրաքանչյուր մասնակցի մասին, ակտորների կազմի մասին, նրանց կապերի և դրանց ուղղվածության մասին: Նվազագույնն ուսումնասիրվում է սոցիալական կապի մեկ տեսակը, բայց վերլուծության մեջ ներառվում են տվյալներ տարբեր տեսակների մասին:

Կարևոր է նշել, որ ցանցի ներսում ունեցած դիրքը սահմանում է տվյալ անհատի գործառույթները, իսկ դիրքի բնութագրիչները կարող են լինել ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին ցուցիչներ: Ներքին բնութագրիչներն են՝ սեռը, տարիքը, մտավոր կարողությունները, դավանանքը, իսկ արտաքինները՝ անհատի եկամուտը, նրա մաս-նագիտական կարգավիճակը, ցանցի ներսում ունեցած կապերը և դրանց բնույթը, ինչպես նաև տվյալ երկրում կենսամակարդակը, հասարակական նորմերն ու արժեքները, էթնիկ պատկերն ու ավան-դույթները: Իհարկե, կախված հետազոտության նպատակից ու խնդիրներից, այս բնութագրիչների դասավորվածությունը կարող է փոփոխվել:

Ցանցային չափումներին վերաբերող հետազոտությունների մեծամասնությունը կենտրոնանում է հարցման տվյալների վերլուծության վրա: Այս տեսակ ուսումնասիրությունների ժամանակ ենթադրվում է, որ հետազոտողները փնտրում են օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող սոցիալական կապեր: Չարցվողների ցանցային կապերի մասին տեղեկատվության ճշտությունը և հուսալիությունը կարող է հաստատվել տարբեր ուղիներով. հարցվողի պատասխանները հետազոտողի դիտարկումների հետ համեմատելու, ցանցի առանձին միավորների հետ հարցազրույցի միջոցով և այլն: Վերլուծության ժամանակ բազմացուցչության կիրառումը թույլ է տալիս համեմատել ուսումնասիրվող օբյեկտի առանձին միավորներն ըստ տարբեր հատկանիշների, օրինակ հուսալիության:

Չետազոտությունների ժամանակ ցանցային բնութագրիչների միջոցով կարելի է չափել ինչպես որակական այնպես էլ քանական ցանցային բնութագրիչներով: Սոցիալական հատկանիշների, մասնավորապես էթնիկության կամ դրահիմքի վրա ձևավորված սոցիալական խմբերի ցանցային վերլուծության համար առավել արդյունավետ են հենց որակական բնույթի ցանցային չափանիշների կիրառությունը:

Դրանք թույլ են տալիս քիչ համախմբության վրա, առավել ճշտորիտ պատկեր ստանալ, ինչպես նաև հնարավորություն է ընձեռում վերհանել ուսումնասիրվող երևոյթի նոր կողմեր:

1.3. Սոցիալական ցանցի գործառույթները էթնիկ խմբում

Նոր միջավայրում սոցիալական հանրույթի ուսումնասիրությունն առանձնահատուկ գիտական նշանակություն ունի: Չատկապես կարևոր է հաշվի առնել երևույթի բոլոր փուլերը համապատասխան հաջորդականությամբ՝ հանրույթի համախմբումից մինչև համայնացում, ինքնակազմակերպման առավել բարձր մակարդակներ: Էթնիկ խմբերի ինքնակազմակերպման գործընթացը հիմնվում է խմբի ինքնաընկալումի, համախմբման, կենտրոնացման և

ապակե նտրոնացման և այլ հատկանիշների դրսևորման ու նակոթյան վրա:

Ինքնաընկալ ու մը տեղափոխված էթնիկ խմբերի ինքնակազմակերպման համար կարևոր գործոն է: Այն որոշակիորեն սահմանում է ընդհանուր կանոններ, արժեքներ, որի շրջանակներում տեղի է ունենում խմբի հետագա դիրքավորումը սոցիալական միջավայրում: Սակայն բացի ինքնաընկալ ու մից գործում է նաև որոշակի հատկանիշների, վարքականոնի վերագրում շրջապատող այլ սոցիալական խմբերի կողմից, ինչը հանգեցնում է պատկանելիության այս կամ այն խմբին: Ահա այս գործընթացում առավել ցայտուն կերպով արտահայտվում են գերիշխող հատկանիշները, որոնք պետք է բնութագրեն խմբի բոլոր անդամների հիմնարար հատկանիշները, պատասխանեն նրանց պատկերացումներին: Որպես այդպիսի հատկանիշ նոր սոցիալական միջավայրում հաճախ հանդես է գալիս էթնիկոթյունը՝ որպես խմբի ընդհանուր բնութագրիչ:

Արդյունքում, տեղի ունեցող համախմբման գործընթացում խմբի անդամները սկսում են իրենց ընկալել որպես էթնիկ խումբ, ներկայանալ որպես տվյալ խմբի անդամներ և ձևավորում են հարաբերությունների ցանց էթնիկոթյան բնութագրիչի հիման վրա:

Այս գործընթացն ընկած է սփյուռքի համայնքների ձևավորման հիմքում: Այս երևույթներն առավել հիմնավոր կարելի է բացատրել նեոիսստիտուցիոնալիստական մոտեցման տեսանկյունից՝ հիմնվելով այն գաղափարի վրա, որ իսստիտուտները ոչ այնքան սահմանափակում են խմբի գործունեության շրջանակը, որքան պայմաններ են ստեղծում խմբի ինքնության ձևավորման, անդամների միջև կայուն կապերի հաստատման, շահերի գիտակցման և այլնի համար: Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է էթնիկ խումբը դիտարկել որպես դրա անդամների միջև փոխհարաբերությունների համակարգ, որը գործառնում է էթնիկ նույնացման սկզբունքի հիման վրա:

Ընդունող հասարակությունները հաճախ միգրանտներին և նրանց խմբերին դիտարկում են միայն էթնիկոթյան բնութագրիչից ելնելով, այդպիսով մեխանիկորեն ամրագրելով

Նրանց որոշակի վարք, ընդգծված տարբերիչ հատկանիշներ և ակնկալիքներ: Սակայն, մյուս կողմից, միգրանտներին շահեկան է այսպիսի մոտեցումը, քանի որ հնարավորություն է ընձեռում նախքան րեզիդենցիայի խմբի հատկանիշները, որոշակիացնել վերահսկողության և ինքնակազմակերպման գործիքները:

Էթնիկությունը դառնում է միգրանտների համար «համախմբման միջոց», դրանով խմբի ներկայացուցիչներին տրամադրելով համայնքի բոլոր անդամների կողմից ընկալելի և տարածված մշակութային նյութ, ինչը թույլ է տալիս նրանց որոշել խմբի սահմանները: Միգրացիայի ներկայիս էթնիկանացումը անմիջական հետևանքն է տարածված էթնոկենտրոն դիսկուրսի, որտեղ սոցիալական իրականության տեսական կարգավորումների հիմնական կատեգորիան էթնոսն է՝ արիմորդիալիստական իմաստով:

Նոր միջավայրում էթնիկ խմբի ներքին կայունության, համախմբման և ինքնակազմակերպման տեսանկյունից առանձնակի կարևորություն ունի սոցիալական ցանցի դերի պարզաբանումը և դրա իրականացրած գործառույթների որոշակիացումը: Այն հանգեցնում է արժեքանորմատիվ համակարգի ձևավորմանը, ցանցի անդամների միջև սոցիալական փոխազդեցության ապահովմանը և պահպանմանը: Վերջինս նաև հնարավորություն է ընձեռում ձևավորել ընդհանուր հետաքրքրություններ, սահմանել հետագայում խմբի ընդհանուր ակնկալիքները, կոլեկտիվ նպատակները, նոր պայմաններին ցանցի անդամների հարմարման և ինտեգրման համար անհրաժեշտ պայմանները:

Մինչ անդրադառնալ ը սոցիալական ցանցի գործառույթների քննարկմանն էթնիկ խմբում և մասնավորապես սփյուռքյան համայնքներում, անհրաժեշտ է որոշակիացնել էթնիկության, էթնիկ սահմանների հասկացություններն այս աշխատանքի շրջանակներում:

Էթնիկությունը որպես սոցիալ մշակութային համակարգի կարևոր և կայուն տարր, հաճախ դառնում է սոցիալական դաշտում առավելությունների ձեռքբերման, ինչպես նաև ազգային ինքնագիտակցության առանձնահատկությունների սահմանման մոբիլիզացիոն միջոց:

Նոր միջավայրում էթնիկությունը արտահայտվում է սեփական էթնիկ ինքնության վերաբերյալ պատկերացումներով, դրա զարգացման ուղղություններով: Համաձայն Ստյուարտ Յոնսոնի³⁸ բնորոշման ինքնությունը և սփյուռքը գտնվում են անքակտելի և շարունակական փոխազդեցության մեջ: Այդ փոխազդեցությունը պետք է դիտարկել դիրքավորման սկզբունքների պրիզմայով, որը ենթադրում է՝

- Որևէ երևույթի մասին գրելը կամ խոսելը որոշակի տարածության և ժամանակի մեջ (տեղ և ժամանակ);
- Ինչ գրում կամ ասում ենք մշտ որոշակի համատեքստի մեջ է, դիրքորոշված է

Ինչպես սահմանում է Յոնսոնը, ինքնությունը պատմության, լեզվի և մշակույթի ռեսուրսները օգտագործելու վերաբերյալ հարցեր են ավելի շատ կայանալու ընթացքում, քան լինելու. ոչ թե «ով ենք մենք» կամ «որտեղից ենք եկել», որքան՝ ինչ ենք մենք դարձել, ինչպես ենք մենք ներկայացվել և ինչպես ենք մենք ներկայացնում ինքներս մեզ: Լինելով մշտական գործընթացի մեջ՝ ինքնությունը կայուն փոխակերպվում է, դառնում ավելի հատվածական, մասնատված և «բազմաթիվ անգամ վերակառուցվում է տարբեր (հաճախ հակադիր կամ թշնամի) դիսկուրսների, պրակտիկաների և դիրքերի շուրջ»: Մասնատված և փոփոխվող ինքնությունը, այդուհանդերձ, ձգտում է ներփակվելու, ներքին համաձայնության և անվերջության զգացումի³⁹, ինչին հնարավոր է հասնել վերապատմելով անցյալի պատմությունն ու պատկերացնելով «հայրենիքը»:

Սփյուռքյան ինքնությունը որոշվում է՝ ընդունելով բազմազանության և տարբերությունների անհրաժեշտությունը: Այն կայուն ձևով արտադրվում և վերարտադրվում է կրկին՝ միգրացիոն նոր հոսքերին զուգահեռ, նաև վերարտադրվում է անվերջանալի ցանկությունը՝ վերադառնալ «կորուսյալ ծագմանը»:⁴⁰

³⁸ S. Hall, Cultural Identity and Diaspora. Identity, Community, Culture and Difference. Jonathan Rutherford ed. London, Lawrence & Wishart, 1990, pp 222-237.

³⁹ S. Frith, Music and identity, Questions of Cultural Identity, eds S. Hall & P. du Gay, Sage, London, 1996, pp. 108-126.

⁴⁰ S. Hall, Introduction: who needs identity?, Questions of Cultural Identity, eds S. Hall & P. du Gay, Sage, London, 1996a, pp. 1-17.

Ինքնուրոյնութիւնը սահմանվում է մի շարք դիսոցիալ ական ցանցիալ ինների կողմից, ինչպիսիք են սոցիալ ական հոգեբանութիւնը, սոցիալ ական մարդաբանութիւնը, սոցիոլոգիա և այլն, դրանով հաստատելով հասկացութեան համակցված-կոմպլեքսային բնույթը: Մի դեպքում Եթնիկ ինքնութիւնը սահմանվում է որպէս սիմվոլների համախմբութիւնը, որն իմաստավորվում և կարևորութիւն է ստանում դրանց կրողների կողմից և ներառում ապահովում Եթնիկ խումբ: Մյուս դեպքում որպէս ընդհանուր ծագման համերաշխութեան դրսևորում, միևնույն խմբին պատկանելիութեան զգացում և սեփական դերի գիտակցում, ինչն էլ հավելյալ հետաքրքրութիւն է առաջացնում սեփական Եթնիկութեան նկատմամբ:

Ի թիվս Եթնիկ սոցիալ ականացման այլ գործոնների՝ ընտանիք, սոցիալ ական մերձ միջավայր (ընկեր, հարևան), լեզու, սփյուռքում Եթնիկ ինքնութեան ապահովման կարևորագույն գործոն կարելի է համարել համայնքային կառույցները: Դրանք ինքնակազմակերպման եղանակով որոշակի Եթնիկ խմբի պատկանող անձանց միավորումն է: Ազգային կամ համայնքային կառույցները հիմնականում իրականացնում են Եթնիկ խմբի կենսագործունեութեան ուղղութեան մշակումը և կազմակերպում այլն: Եթնիկ համայնքներում ինքնութեան ձևավորման և կառուցակցման բովանդակութեան կարևոր գործոններից են համայնքային կազմակերպութիւնները:

Որպէս համայնքային կյանքի վրա ազդեցութիւն ունեցող ինստիտուտներ՝ համայնքային կառույցները հաճախ դառնում են միջմշակութային սահմանագիծ և որոշում նաև Եթնիկ ինքնութեան ազդեցութեան սահմանները:

Եթնիկ սահմանները, որոնք ըստ նորվեգացի ազգաբան Ֆ.Բարտի հնարավորութիւնն են ընձեռում կարգավորել հասարակ ական կյանքը, նպաստում են մարդկանց վարքի տարբերակմանը՝ նրանց կողմից վերարտադրվող երևույթների միջոցով, որոնք դրսևորվում են այս կամ այն խմբի անդամների կողմից:⁴¹ Եթնիկ սահմաններն ունեն նաև Եթնոպահպան գործառնութիւն: Անհատի կամ

⁴¹ С. Сумбуева, К проблеме понимания и интерпретации понятия «этничность», Наука и образование, № 3, 2011, стр. 77-81.

հասարակության անցումային փուլերում, երբ թուլանում կամ փոխակերպում են սոցիալական կառույցները, էթնոպահպան գործառույթը էլ ավելի է կարևորվում: Հասարակության սոցիալ-մշակութային զարգացման ճգնաժամային, անկայուն իրավիճակում ինքնության նշանակությունը կտրուկ աճում է՝ կատարելով անհատների սոցիալ-հոգեբանական աջակցության դեր:

Այսպես, սոցիալական ցանցը համայնքում իրականացնում է մի շարք դերեր/գործառույթներ, որոնք ուղղված են համակարգելու և կարգավորելու նոր միջավայրում հայտնված անձանց կամ խմբերի վարքը: Դրանք պայմանականորեն կարելի է բաժանել խմբերի՝ համայնքի ձևավորման, կայացման փուլերին համապատասխան:

Համայնքի ձևավորման նախնական փուլում ցանցն իրականացնում է առավելապես համախմբման և ռեսուրսի կուտակման ու վերաբաշխման գործառույթներ: Դա իրականանում է նախ և առաջ համայնքում վստահության մթնոլորտի ձևավորման, և դրանսկզբնապես երաշխիքների տրամադրման միջոցով:

Հիմնվելով կառուցվածքային-ֆունկցիոնալ տեսության վրա, կարող ենք առանձնացնել սոցիալական ցանցի հետևյալ գործառույթները՝ հարմարման, լատենտության, համարկման (ինտեգրացիոն), ինքնակազմակերպման և այլն:

Սոցիալական ցանցի հարմարվողականությունը ենթադրում է, որ այն ընդունակ է փոփոխվել շրջապատող միջավայրի նոր փոփոխություններին համապատասխան կամ փոփոխել պայմաններն իրեն համապատասխան:

Ցանցի լատենտության տակ նկատի է առնվում նրանում առկա յուրատեսակ «գերկառուցվածք», որը կարգավորում է ցանցի անդամների գործողությունները ներսում և ցանցից դուրս. դրանք մշակութային նմուշները և նորմատիվ համակարգն են, որոնք պայմանավորում են ցանցի ձևավորումը սկզբնական փուլում և դրագործառնությունը հետագայում:

Ինտեգրացիոն կամ համարկման գործառույթը ցանցի նպատակների, այդ նպատակների իրականացման համար ադապտացիոն միջոցների և ցանցի գործառնության հիմքում ընկած արժեքանորմատիվ համակարգի ամբողջությունն է:

Այսպես, Մ. Յեդերբերգն իր ուսումնասիրության մեջ (որն իրականացվել է Պ. Բուրդիեյի տեսության հիման վրա), նշում է, որ հասարակության մեջ օտարների նկատմամբ գոյություն ունեցող բացառման նորմերը մի կողմից առաջացնում են միգրանտների սոցիալական ցանցի պաշտպանական մեխանիզմներ: Մյուս կողմից ցանցի անդամների կենսական անհրաժեշտության ռեսուրսների ձեռքբերման ձգտումը սահմանափակում է սոցիալական առաջընթացի ուղին և տվյալ միջավայրի ու նրանց սոցիալական ցանցի հետ հաղորդակցման ուղին: Սովորաբար սեփական ռեսուրսները միգրանտին չեն բավականացնում հաջող ինտեգրացիայի համար: Նմանատիպ հետազոտությունները կիրառելի են նաև սփյուռքի հետազոտությունների համար, քանի որ այնտեղ գործում են միևնույն մեխանիզմները: Այսպարագայում ևս տեղի ունի օտարի և յուրայինի տարբերակման սխեման, որը բնութագրվում է առավելապես մշակութային տարրերի տարբերությամբ, սակայն կարող է պայմանավորված չլինել էթնիկ պատկանելիությամբ:

Ինքնակազմակերպման գործառույթը ենթադրում է ցանցի անդամների ռացիոնալ վերաբաշխում՝ արտաքին միջավայրի փոփոխություններին համապատասխան:

Ելնելով դիտարկված գործառույթներից, կարելի է պնդել, որ ցանցը նպաստում է ոչ միայն տվյալ էթնոսի ներկայացուցիչների տարածական տեղաշարժին, այլև նրանց կողմից որոշակի միկրոմիջավայրի վերարտադրմանը: Այս երևույթը կարելի է համեմատել վակուումի երևույթի հետ, երբ սոցիալական հարաբերությունները միկրոմիջավայրում գործառնում են նոր կանոններով, չեն ենթարկվում արտաքին ազդեցությանը և վերարտադրվում են ներքին ռեսուրսների հաշվին:

Սոցիալական երևույթների դրսևորումը օգնում է առավել նկատելի և նյութական դարձնել էթնիկ սահմանները, դրանով իսկ ընդգծել տարբերությունը տվյալ խմբի և մնացած հասարակության միջև: Դրանք կարող են զարգանալ՝ ընդհուպ հասնելով մինչև սիմվոլիզմի: Պայմանականորեն այդ

սահմանները «տարբերության տարածություններ»⁴² անվանելով, կարելի է հասկանալ դրա բնույթը և հիմնական գործառնությունները էթնիկ խմբի համար: Տարբերության տարածությունները ներգաղթող խմբերի կողմից ստեղծվող և նրանց սերունդների կողմից վերարտադրվող ինստիտուցիոնալ և խոսույթային (դիսկուրսիվ) միջավայրեր են, որոնք պահպանում և շարունական են դարձում որևէ երևույթ, որ համարվում է, որ պատկանում է միայն այդ համայնքին, խմբավորմանը, ինչը միևնույն ժամանակ համարվում է, որ չի պատկանում տեղական բնակչությանն առհասարակ (անկախ այն բանից, թե այդպիսի պատկերացումները ճիշտ են, թե սխալ): Տարբերության տարածությունների ձևավորումն ու գործառնությունն ավելի հանգամանորեն պատկերացնելու համար դիտարկենք դրանց վրա ազդող գործոնները: Դրանք պայմանականորեն կարելի է բաժանել չորս մակարդակի՝ ըստուներացած ազդեցության.

- Տեղական մակարդակի գործոններ, որը ներառում է նոր միջավայրում հաստատված ներգաղթյալների նկատմամբ մերձ շրջապատի վերաբերմունքը, նրանց կողմից ստեղծվող մշակույթային նմուշները

- Պետական մակարդակի գործոններ, որն է ընդունող երկրների քաղաքականությունը, վերաբերմունքը ներգաղթյալների նկատմամբ

- Անդրտեղային/անդրազգային մակարդակի գործոններ, որոնք ընդգրկում են ներգաղթողյալների անձնական ու կազմակերպական անդրտեղային / անդրազգային կապերը, հարաբերությունները հայրենիքի հետ

- Աշխարհաքաղաքական մակարդակի գործոններ, որոնք են համաշխարհային քաղաքականությունը, միտումները, ճգնաժամերը

Ըստ էության, տարբերության սահմանները գծվում են երկու կողմից՝ ոչ միայն հիմնվելով, այլև ընդգծելով, երբեմն նույնիսկ հակադրվելով մեկը մյուսի սոցիալական կյանքի դրսևորումներին: Վերջինս ներառում է սոցիալական կյանքի մի շարք կողմեր (լեզու, կրոն, մշակույթ՝ լայն և նեղ իմաստներով,

⁴² V. Sahakian, Spaces of Difference, Spaces of Belonging, Negotiating Armenianness in Lebanon and France, University of Michigan-Dearborn, Dearborn, MI, 2018, pp 247-267.

քաղաքականություն, քաղաքացիական կյանք և այլն), որոնց պարագայում ևս սահմանները կարող են տարբեր տեղերում գտնվել և ունենալ զարգացվածության տարբեր աստիճաններ: Այլ կարևոր հարց է, թե երբ և ինչ չափով են տարբերության սահմանները առնչվում տարածական սահմանների հետ, և արդյոք առնչվում են, թե ոչ:

Այսպես, նոր միջավայրում էթնիկ խմբի համար նշանակալի դեր ունեն տարածքի և տիրույթի հասկացությունները: Դրանք ավելի բարդ բնույթ ունեն, քան էթնիկ սահմանները, վակուումի երևույթը, քանի որ էթնիկությունն ից բացի ներառում տարածվում են սոցիալական կյանքի միջարքայլ կողմերի վրաս:

Ելնելով հետազոտական փորձից, կարելի է դուրս բերել մի քանի գործոն, որոնք կարգավորում են տարածական և տիրույթային սահմանների փոխազդեցությունը: Առաջին հերթին կարելի է ընդգծել խմբի միատարրության գործոնը. որքան միատարր/համասեռ է խումբը, այնքան հեշտ և արագ է սահմանում իր դիրքը՝ գծելով ընդհանրական սահման իր շուրջ: Բանն այն է, որ համասեռության պակասը հանգեցնում է խմբի յուրաքանչյուր անդամի դիրքորոշմանը նոր միջավայրում, ինչը ենթադրում է առանձին վերաբերմունք արտաքին միջավայրին և համապատասխան վերաբերմունք նրանց կողմից: Արդյունքում յուրաքանչյուր միավոր անդամի շուրջ ձևավորվում են միկրոսահմաններ, ինչը բարդացնում և նույնիսկ խոչընդոտում է խմբի ինքնակազմակերպմանը որպես համայնք: Հաջորդ կարևոր պայմանը արտաքին գործոններն են, որոնց թվին պատկանում են հարկադիր տարածքային առանձնացումը, հատուկ ինստիտուցիոնալ մոտեցումը և այլն: Այդ գործոնները մեխանիկորեն ամրագրում են հատուկ վերաբերմունք տվյալ խմբին և դնում սահմաններ:

Անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև այն հարցին, թե այդ սահմաններն ինչպես են կարգավորում տարածական և տիրույթային փոխառնչությունը: Դրանք ունեն բավականին հակասական բնույթ. Դրանք կարող են գրեթե ամբողջությամբ համընկնել, և կարող են ունենալ ընդամենը մի քանի հատման կետեր, դրանք կարող են միաժամանակ միմյանց բացառող և ձևավորող բնույթ ունենալ:

Այնուամենայնիվ, այդ սահմանները գոյություն ունեն այնքան ժամանակ, քանի դեռ կատարում են իրենց գործառույթները: Գործառույթներից կարելի է առանձնացնել ամենակարևորները. խմբի անդամների պաշտպանության, ունեցած ռեսուրսների, կապիտալի պահպանություն, սոցիալական նոր միկրոմիջավայրի ձևավորում, սոցիալական հարաբերությունների կարգավորում, խմբի գործունեության կարգավորում:

ԳԼՈՒԽ 2. ՍՈՑԻԱԼ ԱԿՍԸ ՑԱՆՑԻ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՈՔՈՒՄ

2.1 Ցանցային հարաբերությունների էթնիկ առանձնահատկությունները հայ կական սփյուռքում

Վերջին տասնամյակներում բնակչության աճող միգրացիոն հոսքերը տարբեր երկրներում առաջացնում են մի շարք խնդիրներ ոչ միայն ընդունող կամ ելքի երկրների համար, այլև իրենց՝ միգրանտների հետագա հարմարման, ինտեգրման հարցերում: Այս միտումները հաստատում են էթնիկ ինքնության, էթնիկ խմբերի ինքնակազմակերպման մեխանիզմների ուսումնասիրության պահանջը բոլոր երկրներում, և արդիականությունը որպես գիտական և կիրառական նշանակության հիմնախնդիր: Անդրսահմանային միգրացիայի արագ աճը, որի հետևանքով ձևավորվում են էթնիկ համայնքներ և դրանց հետագա ինստիտուցիոնալացումը, թույլ է տալիս անդրադառնալ «աշխարհասփյունություն» հարցին՝ որպես առաջատար սոցիալական միտումներից մեկը: Միգրանտների ներհոսքի շնորհիվ «նոր» էթնիկ խմբեր են հայտնվում, որոնք ձևավորում են սոցիալ-

մշակութային նոր տիրույթ «հին» խմբերի կողքին: Այս խմբերում ձևավորման պահից սկսած տեղի են ունենում սոցիալական իրականության ընկալման փոփոխություններ, որոնք հանգեցնում են որակապես նոր երևույթի՝ «խմբայնացման»⁴³ ձևավորմանը: Այս գործընթացում էթնիկ խմբերը դիտարկվում են որպես որոշակի ամբողջականություն, որոնք ունեն ներքին կառուցվածք, հստակ սոցիալական սահմաններ, և իրականացնում են ուղղորդված սոցիալական գործողություններ: Սրանք ինքնին ապահովում են ցանցայնացման համար անհրաժեշտ ներքին պայմանները, որոնք ձևայնացմանը զուգընթաց աստիճանաբար ձեռք են բերում սոցիալական ցանցի հատկանիշներ: Խմբում առկա վստահության պարագայում կարճ ժամանակում հնարավոր է իրականացնել ներուժի կուտակում և վերաբաշխում, ինչը խմբի հետագա կենսունակությունն ապահովող շրջապտույտ կարելի է անվանել: Յետագայում որոշակի երաշխիքների տրամադրման պայմաններում հնարավոր է դանում նաև իրականացնել ազդեցության ապակենտրոնացում, ինչն արդեն ձևավորված սոցիալական ցանցի զարգացման հաջորդ մակարդակն է:

Սակայն ի սկզբանե սփյուռքում սոցիալական ցանցի գործառնությունը և առանձնահատկությունները հասկանալու համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ այնպիսի հարցերի, թե ինչպես են ձևավորվում համայնքները սփյուռքում, ինչ գործոնների ազդեցությամբ, և ինչ նկատի ունենք սփյուռք և համայնք ասելով:

Փոփոխվող պայմաններում ազգային մշակույթի արժեքը, ազգային ինքնագիտակցության նշանակությունը դրդում են խմբի անդամներին համախմբման տարատեսակ ձևերին:⁴⁴ Ներքին համախմբման մակարդակը նոր միջավայրում էթնիկ խմբի ինքնակազմակերպման ընթացքում կարող է փոփոխվել և կախված է մի շարք գործոններից: Դրանց թվում են բնակչության թվաքանակը, բնակչության տեսակը (հոծ կամ ցրիվ) և օտարերկրյա էթնիկ միջավայրի բնույթը:

Այսպես, ենթադրվում է, որ գոյություն ունի էթնիկ խմբի որոշակի կրիտիկական քանակություն, որն անհրաժեշտ է դրա

⁴³ R. Brubaker, Ethnicity without groups, University of California (Los Angeles), Arch. europ. sociol., XLIII, 2, 2002, pp 163-189.

⁴⁴ Ж. Тощенко, Т. Чаптыкова, Диаспора как объект социологического исследования, 1995, стр. 33-42.

անդամներին անհրաժեշտ սոցիալական աջակցությամբ ապահովելու համար: Այդ քանակությունը կախված է մի շարք գործոններից, մասնավորապես մշակութային դիստանցիայի գործոնից, որը էթնիկ մշակույթների միջև տարբերությունների օբյեկտիվորեն և սուբյեկտիվորեն ընկալվող հեռավորությունն է: Այստեղ կարևոր է ընդգծել, որ խմբի քանակությունը և մշակութային դիստանցիան հակադարձ համեմատական են: Որքան քանակապես մեծ է էթնիկ խումբը, այնքան ավելի փոքր է մշակութային դիստանցիան:

Ելնելով վերոնշյալից կարելի է քննարկել էթնիկ խմբերի համախմբումն ինքնակազմակերպման համատեքստում: Այս և մի շարք այլ տեսությունների շրջանակներում կարելի է դիտարկել հայկական համայնքներն այլ երկրներում՝ որպես օտար միջավայրում էթնիկ խմբի համախմբման օրինակ: Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ էթնիկ խմբի համախմբման արդյունքում կարող են ձևավորվել որոշակի համայնական խմբեր որոշակի ընդհանրացնող հատկանիշներով, սակայն ոչ բոլոր դեպքերում է էթնիկ համախմբումը բերում համայնքի ջնակորման: Այստեղ կարևոր է ընդգծել, որ համայնքի գաղափարը բավականին բազմազան և համակցված երևույթ է: Այն արժարժում է ինքնության և պատկանելիության, այլ հանրույթների հետ ընդհանրությունների և տարբերությունների, տվյալ սոցիալական միջավայր ներառման և արտամղման հարցեր: Ինչպես նաև համայնքն ինքնին դառնում է հիմնական ուղղություն հանդիսացող գործընթացների մասնակիցը:⁴⁵

Համայնքի գաղափարի գործառնությամբ մոտեցումները բաժանվում են մի քանի հիմնական ուղղությունների: Այն մեկնաբանելիս անհրաժեշտ է նախ և առաջ ընդգծել տերմինի համայնական բնույթը. «ընդհանուր պահանջները և նպատակները, ընդհանուր կենցաղը, կենսագործունեության, աշխարհայացքների, մշակույթի և կոլեկտիվ գործողության

⁴⁵ C. Bell, H. Newby, Community Studies, An Introduction to the Sociology of Local Community Allen and Unwin, London, 1971;

J. Cater, T. Jones, Social Geography, An Introduction to Contemporary Issues Edward Arnold, London, 1989.

G. Delanty, Community Routledge, London, 2003.

ընդհանրություն զգացումը»⁴⁶ արտահայտում են նրա մեկնաբանությունը: Այլ տեսանկյունից կարևոր է առանձնացնել տերմինի հարաբերության կողմը՝ «փոխկապված սոցիալական ցանցի միջոցով. հարևանություն-բարեկամություն և բարեկամություն»:⁴⁷

Բնութագրական հատկանիշների քննարկման տեսանկյունից համայնքի գաղափարի վերաբերյալ մոտեցումները կարելի է միավորել երեք հիմնական խմբում. Առաջինը՝ աշխարհագրական մոտլինելու հանգամանքով ձևավորված համայնքներ, երկրորդը՝ համայնքներ, որպես լոկալ իզացված սոցիալական համակարգ, որը կամրջում է սոցիալական խմբերն ու ինստիտուտները, երրորդը՝ համոզմունքների ու փորձի վրա հիմնված կամ ընդհանուր ինքնության հիման վրա ձևավորված կոմունիկացիայի ձևեր կամ համայնքներ:⁴⁸

Այնուամենայնիվ, համայնքի հիմնարար բնութագրիչները քննարկելիս մասնագիտական դաշտում առկա է հստակ համաչայնություն «պատկանելիության» գաղափարի շուրջ:

Քննարկված մոտեցումները համայնքի գաղափարի շուրջ թույլ են տալիս եզրակացնել երևույթի բավականին բարդ բնույթի մասին, որի սահմանման համար կարելի է բերել տերմինի բացատրության 4 մոտեցումներ: Առաջինն առաջ է քաշվում սոցիոլոգների և աշխարհագրագետների կողմից և վերաբերում է սոցիալական կազմակերպությունների սոցիալական և տարածական ձևավորման փոքր խմբերին, ինչպիսիք են թաղամասերը, փոքր քաղաքները կամ տարածքի այլ սահմանափակումները:

Երկրորդ մոտեցումը, որը մշակվել է մարդաբանության և մշակութային ուսումնասիրության ոլորտի ներկայացուցիչների կողմից, վերաբերում է ինքնության հարցի շուրջ պատկանելիության և տարբերությունների գաղափարներին:

Երրորդ դիրքորոշման տեսանկյունից համայնքը համարվում է քաղաքական մոբիլ իզացիայի ձև, որը անհրաժեշտության

⁴⁶ J. Silk, Guest editorial: the dynamics of community, place and identity, Environment and Planning A 31, 1999, pp 6.

⁴⁷ G. Crow, A. Allen, Community Life, An Introduction to Local Social Relations Pearson Education, Harlow, 1994, p 1.

⁴⁸ K. Pradeep, K. Sathyamurthi, The 'Community' in 'Community Social Work', Journal Of Humanities And Social Science, Vol. 22, Issue 9, Ver. 1, 2017, pp 58-64.

դեպքում դրդում է համայնքներին հակազդել սոցիալական գործընթացներն, անարդարությանը և այլն:

Այս բոլորի ընհանրական տիպը հիմնված է համաշխարհային հասարակության զարգացման վրա՝ հիմնվելով այնպիսի գործընթացների վրա, ինչպիսիք են անդրազգային մոբիլությունը և սփյուռքների զարգացումը, տեխնոլոգիական զարգացումը և այլն: Համայնքի «կոսմոպոլիտացիան»⁴⁹ հանգեցնում է հարևանության, համակցության հարցերի ընդգծմանը:

Հենվելով համայնքի մեկնաբանման վերոնշյալ մոտեցումների վրա առաջ են գալիս համայնքի ապակենտրոնացման, ցանցայնացման առաջին գաղափարները: Որպես օրինակ, Դելանթեն պնդում է, որ «հաղորդակցական համայնքները» առաջացել են ինդիվիդուալիզմի և գլոբալացման տեսությունների երկակի ազդեցությունից: Նրանք կախված են հաղորդակցության հզորությունից, որի շնորհիվ ստեղծվում են սոցիալական շփումների նոր ձևեր: Դրանք կազմակերպվում են հասարակական հարաբերությունների խմբերի միջոցով՝ «նմանվելով ցանցի»:
այնպես, որ «համայնքն այսօր վերացական է և չունի միասնություն և իրենից ներկայացնում է սիմվոլիկ իրականություն»: ⁵⁰

Տեղանքակենտրոն համայնքների վերաբերյալ ավանդական մոտեցումները դուրս են գալիս աշխարհագրական ցուցիչներից և ներկայացնում նոր մարտահրավերներ: Համայնքի վերածնունդն այսօր անշուշտ կապված է պատկանելության ճգնաժամի հետ: Գլոբալացված հաղորդակցությունները, կոսմոպոլիտ քաղաքական նախագծերը և անդրազգային բջիջները նոր հնարավորություններ են ընձեռել համայնքին: Սակայն համայնքների այս նոր տեսակները, որոնք իրականում վերամշակված կերպով առանձին անդամների կազմակերպած սոցիալական ցանցերն են, չեն կարող փոխարինել պատկանելության ճգնաժամները»: ⁵¹

⁴⁹ G. Delanty, Community, University of Liverpool Delanty, UK, Psychology Press 2003, p 227.

⁵⁰ G. Delanty, Community, University of Liverpool Delanty, UK, Psychology Press 2003, p 118.

⁵¹ G. Delanty, Community, University of Liverpool Delanty, UK, Psychology Press 2003, p 195.

Այդ ժամանակներից ոմանց համար տարածքային համայնքների գաղափարը ավելի հաճախ դիտվում է որպես ժամանակակից հասարակական կյանքին բաղկացուցիչ: Միայն այն պատճառով, որ մարդիկ կարող են բնակվել նույն աշխարհագրական տարածքում, դա չի նշանակում, որ նրանք կապ ունեն այդ տարածքի կամ այլ մարդկանց հետ: Աշխարհագրական մոտիկությունը չի նշանակում սոցիալական համայնք:

Անդրադառնալով սոցիալական ցանցի, հարաբերությունների ուսումնասիրության տարբեր մոտեցումներին՝ «համայնքի» փոփոխվող բնույթի մեկնաբանման վերաբերյալ բանավեճերի համատեքստում, առանձնացնենք երեք մոտեցում. դասական՝ «համայնքը, որպես տեղանք» մոտեցում, երբ շփումներն ընկալվում են կոնկրետ աշխարհագրական դիրքի հետ կապված, երկրորդ մոտեցումը՝ «Սոցիալական ցանցային վերլուծություն», որը հաշվի է առնում անհատների շփումների «ցանցային» բնույթը, և երրորդ՝ այն մոտեցումն է, որ անհատները կապվում են «փոքր աշխարհների» միջոցով, որի միջոցով փորձում են հասկանալ տարբեր ցանցերի կապակցված բնույթը⁵²:

Այս մրցակցող մոտեցումներն ամփոփում են «համայնքի» և սոցիալական ցանցի միջև կապը. հատկապես հետաքրքիր են, թե ինչպես է սոցիալական, տարածական և տեխնոլոգիական փոփոխությունները փոխել սոցիալական հարաբերությունները: Դրանք քննարկվում են այնպիսի գաղափարների միջոցով, ինչպիսիք են «ցանցային հասարակությունը», որ ըստ մի շարք հետազոտողների, որ մեծ ազդեցություն են ունեցել սոցիալական ցանցի և համայնքի մեր հասկացության վրա:⁵³ Ներկայումս մենք ականատես ենք, թե ինչպես է ակնթարթային հաղորդակցման տեխնոլոգիաների աճը (ինչպիսիք են համացանցը կամ բջջային հեռախոսները) նպաստել «տարածության կորստի» և հնարավորություն են տվել անհատներին հաղթահարել ժամանակի

⁵² H. Larsen, M. Williams, C. Kremen, Extinction order and altered community structure rapidly disrupt ecosystem functioning, Ecology Letters, 8, 2005, pp 538–547.

⁵³ A. Wittel, Toward a Network Sociality, Vol.18 issue: 6, 2001, pp 51-76.

խնդիրը, երբ կապ են հաստատում ուրիշների հետ:⁵⁴ Սա չի նշանակում, իհարկե, որ չմիջնորդավորված կամ դեմ առ դեմ շփման անհրաժեշտությունն այժմ ավելորդ է:

Ընդհակառակը, միշտ քիչ քանակությամբ արդյունքները ցույց են տալիս, որ անհատի հեռավորության վրա կոնտակտների հաստատման հաճախականությունը, և դամբխանի կորեն ձևավորում է ավելի ցրված և ճկուն սոցիալական կապեր:⁵⁵

«Տղա Կալիֆոռնիայում է ապրում, աղջիկս՝ Կանադա: Նախկինում ամիսը մեկ անգամ եթե կարողանայինք հեռախոսով խոսել, մտածում էինք լավ է, գոնե ինչ-որ տեղեկություն ունեցանք: Հեռավորությունը մեծ է, գումարն էլ, ինչու էլ, նշանակություն ուներ: Իսկ հիմա ինչքան էլ իրանական իշխանությունները արգելեն ինտերնետը, միևնույնն է, էլի ստացվում է, որ ամեն օր կապ ունենք երեխեքիս, թոռներիս հետ: Ճիշտ է մոտապրելու ցավելի ճիշտ բան չկա, ինչքան էլ խոսենք, մեկաեկրանից են կողմենք, բայց գոնե խոսում ենք, տեսնում ենք, իրանց առօրեայի մասնակիցն ենք»:⁵⁶

Ժամանակակից ցանցային մոտեցումները զարգացել են տարբեր ուղղություններով, և որոշ դեպքերում գրեթե ուտոպիական գաղափարներ են ներկայացվում ցանցային ինդիվիդուալիզմի վերաբերյալ, թե ինչպես են նոր ճանապարհորդական և հաղորդակցման տեխնոլոգիաները հնարավորություն տալու անհատներին «ընտրել» կամ ստեղծել ավելի լավ ցանցեր, և, հետևաբար, ավելի լավ սոցիալական կյանք: Սակայն էմպիրիկ հետազոտությունները փաստում են, որ մարդիկ պատրաստ չեն սոցիալական ցանցի գործառնության մեկնաբանությունները տանել նմանօրինակ զարգացումների ուղղությամբ և շատերի համար բացառված է սոցիալական ցանցում նման ներգրավվածությունն ապահովելը: Բացի այդ, ենթադրյալ «հեռավորության կորուստը» և ցանցային ինդիվիդուալիզմի տարածական ազատությունը չի վերացնում սոցիալական ցանցի

⁵⁴ F. Cairncross, The Death of Distance, Harvard Business School Press, 2001, pp 189-212.

⁵⁵ J. Urry, Lifestyle, desire and politics : contemporary identities. Gothenberg, Sweden, Daidalos, 2002, p. 79-66.

⁵⁶ Ս. Ներսիսյան, Խորին հարցազրույց N5, ՀԱԻ Սիյուն ռեքի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Թեհրան, 2014թ.:

տարածական և ժամանակային համատեքստերի կարևորությունը, ընդհակառակը, այն ավելի է ընդգծվում:

Խոսելով համայնքի մասին հետազոտական մակարդակում, անհարժեշտություն է առաջանում տարանջատել սփյուռքյան համայնքը որպես ուսումնասիրության առանձին օբյեկտ: Միևնույն խնդիրն առաջանում է տեսական հարթության վրա ևս. չնայած նրան, որ համայնքն իր կառուցվածքով, գործառնության մեխանիզմներով լիարժեքորեն կարող է դիտարկվել որպես ինքնուրույն միավոր և ուսումնասիրության առանձնահատուկ օբյեկտ, այստեղ կարևոր է համայնքը դիտարկել գուտ որպես սփյուռքի բաղկացուցիչ մաս:

Անհրաժեշտ է նշել, որ սփյուռքի համայնքների հիմնախնդիրը քիչ է ուսումնասիրված. դրա զարգացման և գործառնության որոշ հարցեր շոշափվել են միայն ընդհանուր ձևով, լիովին բացահայտված ու վերլուծված չեն:

Այս տեսանկյունից սփյուռքի համայնքների քննարկումը սոցիալական ցանցի համատեքստում ավելի հիմնավոր ձևով կարելի է դիտարկել հենց հայկական սփյուռքի համայնքների օրինակով: Այն թույլ կտա համայնքի գաղափարի քննարկմանը զուգընթաց միաժամանակ առանձնացնել դրանում կարևոր դեր իրականացնող էթնիկ բաղադրիչը:

Այսպիսով, ձևավորման ընթացքում հայկական սփյուռքը, որպես ավանդական, դասական սփյուռքի⁵⁷ օրինակ, ստեղծել է ինքնակազմակերպման առանձնահատուկ մեխանիզմներ: Այդ մեխանիզմների հիմքը սոցիալական ցանցն է, և առանձնահատուկությունները պայմանավորված են հիմնականում սոցիալական ցանցի բնութագրական առանձնահատուկություններով: Քննարկելով հայկական համայնքների ինքնակազմակերպման մեխանիզմների բնույթը անհրաժեշտ է ընդգծել հայերի ազգակցական-հարևանական կապերի ավանդույթը, որպես ցանցայնացման կարևորագույն նախադրյալ:

Այստեղ հարկ է նշել, որ այն հասարակությունները, որտեղ հարաբերություններն անձնավորված են, և գերակշռում են

⁵⁷ Kh. Tölölyan, T. Papazian, Armenian Diasporas and Armenia: Issues of Identity and Mobilization, p. 83-101.

ինստիտուցիոնալացված կապերը՝ հարաբերություններ հաստատելիս առաջնային դեր է տրվում անհատի ձեռքբերովի հատկանիշներին, ինչպիսիք են մասնագիտական հմտությունները, սոցիալական կարգավիճակը, եկամտի չափը և այլն: Իսկ այն հասարակությունները, որոնք ավելի ավանդական են, հանրույթները կառուցվում են առավելապես անհատի շուրջը հարաբերություններ հաստատելիս առաջնայինությունը տալիս են ավանդական բնութագրիչներին, ինչպիսիք են անհատի ժամանակավոր փոփոխության չենթարկվող հատկանիշները: Համապատասխանաբար, համայնքում առանձին վերցրած անձանց միջև եղած հարաբերությունների դասակարգումը՝ առաջնայինի, երկրորդայինի, երրորդայինի (ընկեր, ազգական, հարևան և այլն) և այլն, կատարվում է համաձայն ունեցած անձնային կապի որակի:

Այժմ անդրադառնանք հայկական սփյուռքում սոցիալական ցանցի առանձնահատկությունները պայմանավորող բնութագրիչներին: Սրա արդյունքում հնարավոր կլինի դուրս բերել հայկական համայնքներում սոցիալական ցանցի գործառնության պատկերն ամբողջությամբ:

Հայկական հասարակության մեջ ցանցային հարաբերությունների կառուցման և գործառնության դեպքում որոշիչ դեր ունեն ցանցի ներսում ունեցած կապերը և դրանց բնույթը: Այս առումով շատ կարևոր է ուսումնասիրել, թե այլ միջավայրերում հայերն ինչպես են հարաբերություններ հաստատում և զարգացնում, արդյոք պահպանվում են նշյալ առանձնահատկությունները, և արտաքին միջավայրի ազդեցությամբ դրանք ինչ փոփոխություններ են ենթարկվում:⁵⁸

Բացի սեռից, տարիքից և այլն, սոցիալական ցանցի գործառնության բնորոշման համար կարևոր բնութագրիչներ են համայնքային կյանքում ներառվածությունը, համայնքային կառույցներում ներգրավվածությունը, այնտեղ ունեցած կարգավիճակը, ձեռքբերումները: Այս բնութագրիչները ցույց են տալիս համայնքի անդամների մասնակցությունը համայնքային գործունեությանը, ինչպես նաև դրա դերի ընկալումը

⁵⁸ J. Barnes, Networks and political process, Ed. J.C. Mitchell, Manchester, 1969:

S. Wasserman, K. Faust., Social Network Analysis, Cambridge University Press, Cambridge, 1994:

հանրության մեջ: Մյուս կողմից այս ցուցիչի շնորհիվ հնարավոր է դառնում որոշակի գնահատական տալ համայնքի անդամների սոցիալական ակտիվությանը ու դրավեկտորներին:

Այս երևույթը կարելի է համեմատել «ներկառուցվածության» հետ, երբ ոչ \$որմալ հարաբերությունները ներկառուցվում են սոցիալական կառուցվածքին, կազմակերպությանը, և ներսից փոխում դրանց բնույթը՝ ենթարկելով գլոբալ փոփոխությանը:⁵⁹ Սակայն մեր պարագայում ներկառուցումն ընթանում է այլ սկզբունքով, և \$որմալ կապերը ոչ թե զիջում են իրենց տեղը ոչ \$որմալին, այլ սերտաճում են միմյանց: Վերջինս տեղի է ունենում պաշտոնական ինստիտուցիոնալ սահմանների հարաբերական բացակայության հետևանքով, իսկ արդյունքում կազմակերպական կառուցվածքն ավելի է ամրապնդվում՝ ձեռք բերելով մարտահրավերներին դիմակայելու ունիվերսալ ռեսուրսներ:

Հետաքրքիր է քննարկել, թե ինչպես է տեղի ունենում ներգրավման գործընթացը, ինչպես են չեզոք դիրքորոշում ունեցող անձիք ուղղորդվում դեպի համայնավարական վարքի դրսևորում, և ընդհանրապես ում կարելի է համարել համայնքի անդամ: Հասկանալի է, որ սաբավականին բազմակողմանի երևույթ է և մեկ հստակ բացատրությունն այս հարցի շուրջ չի կարող: Սակայն գոյություն ունի գործոնների համախումբ, որոնցից յուրաքանչյուրն անհրաժեշտ է քննարկել առանձին:

Վերոնշյալ հիմնախնդիրների հետ կապված հետազոտողներն առանձնացնում են մի քանի մոտեցում. դրանցից մեկը վերաբերում է անձի դիրքորոշման խնդրին և բխում է ինքնության պատկանելիության կամ պատկանելիության բազմազանեցման պահանջից: Այսինքն, երբ անձը պահանջ ունի պատկանելի որևէ խմբի և ինքն իրեն դասում է տվյալ սոցիալական խմբին:

Մյուս մոտեցումը վերաբերում է այն խնդրին, թե ինչպես որոշել համայնքի չափը: Այս մոտեցումը հիմնվում է քանակական հաշվարկի վրա՝ կախված նրանից, թե որքան ներկայացուցիչներ ունեն կազմակերպությանը, որքան անդամ կամ կազմակերպիչ,

⁵⁹ M. Granovetter, Economic Action and Social Structure, The Problem of Embeddedness, American Journal of Sociology, Vol. 91, Issue 3, 1985, pp 481-510.

դրանց հանրագումարը կազմում է համայնքը: Երրորդ մոտեցումը հիմնվում է բավականին լողացող, բայց որոշակի ցուցիչների վրա՝ լեզու, կրոն, մասնակցությունը կամ հարումը որոշակի կուսակցությունների, շարժումների, որոշակի շրջանակների շահերի պաշտպանություն և այլն:

Գիտականության տեսանկյունից, որակական առումով այս բոլոր մոտեցումները շատ խոցելի են, քանի որ դրանցից ոչ մեկը չի պատասխանում այն հարցին, թե արդյոք տվյալ անձինք իրականում կրում են համայնքի ներկայացուցիչներին վերագրվող էական բնութագրիչներ, արժեքներ: ⁶⁰ Սա մեծապես կախված է նաև տվյալ համայնքի և ընդհանուր առմամբ սփյուռքի ձևավորման առանձնահատկությունից:

Անդրադառնալով այս հարցին անհրաժեշտ է այս աշխատանքի շրջանակներում հստակեցնել սփյուռք և համայնք հասկացությունները, դրանց փոխառնչությունները: Մինչև հասկացության ճշտորոշման հարկ է հաշվի առնել սփյուռքի սահմանման գործիքները. դրանք են

1. Էմիգր-էթիք պնդումներ (մասնակիցների տեսանկյունից, երբ երևույթը դիտարկվում է ներսից, և դիտարկողների տեսակետները, երբ միևնույն երևույթը դիտարկվում է դրսից;

2. Ժամանակի գործոնը. այստեղ հաշվի է առնվում սփյուռքի ձևավորման և փոփոխման գործընթացը ժամանակի ընթացքում;

3. Սփյուռքի կարևորագույն հատկանիշները, որտեղ անհրաժեշտ է նկատի առնել ինչպես ընդհանուր առմամբ սփյուռքի, այնպես տվյալ պարագայում ուսումնասիրության օբյեկտ հանդիսացող համայնքի որոշիչ հատկանիշները. ծագում, ձևավորում, գոյության տևողություն և այլն;

4. Սփյուռքների տիպաբանությունը, որտեղ պետք է հաշվի առնել սփյուռքների առանձնահատկությունները, ոորնք բնորոշում են տվյալ սփյուռքը որպես տիպիկ դեպք:

Այս գործիքները հետազոտական մակարդակում հնարավորություն են ընձեռում խուսափել տարընկալումներից, անճշտություններից, սուբյեկտիվիզմից և բարձրացնել

⁶⁰ Ж. Тощенко, Элита? Клань? Касты? Клики? Как Назвать Тех, Кто Правит Нами?, Социологическая публицистика, 1999, стр 123-133.

աշխատանքի ճշտագրտություն մակարդակը: Վերջինի շնորհիվ հնարավոր է դառնում ներառել համայնքի բոլոր հատվածների (ներգրավված և չներգրավված) դիրքորոշումները և ուսումնասիրվող համայնքի առավել հստակ պատկեր ստանալ:

Յամաձայն սփյուռքի սահմանման վերոնշյալ գործիքների թոհենն առանձնացրել է սփյուռքի հետևյալ տիպաբանումը.

1. Չոհ սփյուռքներ (հայկական, հրեական, աֆրիկյան և իռլանդական)

2. Աշխատանքային սփյուռքներ (հնդկական)

3. Կայսրական սփյուռքներ (բրիտանական, ռուսական)

4. Առևտրային սփյուռքներ (լիբանանյան, չինական, վենետիկյան)

5. Ապատարածքայնացված սփյուռքներ (Կարիբյան ժողովուրդներ,

գնչուներ, Մուսուլմաններ, այլ կրոնական սփյուռքներ)

Սփյուռքագիտական գրականության մեջ կարելի է գտնել սփյուռքի սահմանման մի շարք մոտեցումներ: Առաջին մոտեցումը ենթադրում է սփյուռքի օգտագործում մատնանշելու համար ֆիզիկապես գոյություն ունեցող հայրենիքը և ընդգծելու մշտական ձգտումը դեպի այն:⁶¹ Երկրորդ մոտեցմամբ սփյուռքը պետք է ընկալել որպես գիտակցության և ինքնության հատուկ ձև: Այս մոտեցումը ներկայացվում է սոցիալ մշակութային իրականության տեսանկյունից. Այն անվանում են պոստմոդեռնիստական սփյուռք:⁶² Երրորդ մոտեցումն անդրադառնում է սփյուռքին ներկայացվող պահանջներին, համաձայն որի սփյուռքը պետք է լինի առավել բարոյական հանրույթ և կիսի տվյալ հասարակության պատասխանատվությունը, քանի որ ունի համապատասխան կազմակերպչական և ինստիտուցիոնալ ռեսուրսները:⁶³

⁶¹ R.Cohen, Global Diasporas: An Introduction, UCL Press, London, 1997, p. 240.

W. Safran, Diaspora in Modern Societies: Myths of Homeland and Return, Diaspora A Journal of Transnational Studies 1(1), 2011, pp 83-99.

⁶² F. Anthias, Evaluating 'Diaspora': Beyond Ethnicity?, Sociology, Vol. 32, No. 3, 1998, pp. 557-580.

⁶³ P. Werbner, The place which is diaspora: citizenship, religion and gender in the making of chaotic transnationalism, Journal of ethnic and migration studies 28 (1), 2002, pp 119-133. N. Kleist, Spaces of Recognition: An analysis of Somali-Danish associational engagement and diasporic mobilization, Museum Tusulanum, 2007.

Այս հոդվածում սփյուռքը դիտարկվում է որպես բազմաշերտ երևույթ և սահմանվում հենյալ բնութագրիչների միջոցով.

1) խմբի անդամները կամ նրանց նախնիները ելքի «կենտրոնից» տեղափոխվել են մեկ կամ ավելի «ծայրամասային» արտասահմանյան կամ ռեգիոնալ բնակավայր:

2) նրանք պահպանել են կոլեկտիվ հիշողությունը, սկզբնական հայրենիքի, դրա աշխարհագրական տեղակայման, պատմության, ձեռքբերումների մասին պատկերացումը կամ միջոց:

3) նրանք վստահ են, որ «ընդունող» հասարակությունում չեն դարձել և հնարավոր է երբեք չեն դառնա յուրային, և այդ պատճառով իրենց որոշակիորեն օտարված ու մեկուսացած են զգում,

4) նրանք իրենց նախնիների հայրենիքը համարում են իրենց իրական ու իդեալական հայրենիքը, որտեղ իրենք կամ իրենց հետևորդներն ի վերջո կվերադառնան(պետք է վերադառնան), երբ պայմանները թույլ տան,

5) նրանք վստահ են, որ պետք է կոլեկտիվ կերպով պահպանեն իրենց սկզբնական հայրենիքի գոյությունը, անվտանգությունը, զարգացումը, կամ նպաստեն դրավերականգնմանը:

6) նրանք շարունակքում են իրենց վերագրել այդ հայրենիքին՝ անհատական կամ կոլեկտիվ նույնականացման միջոցով, և այդ հանգամանքը մեծապես պայմանավորում է նրանց էթնիկ գիտակցությունը և նույնականացումը,

7) նրանք ուզում են փոքրամասնություն մնալ՝ հաջորդ սերունդներին փոխանցելով նախապապերի հայրենիքի մշակութային (կրոնական) ժառանգությունը

8) հայրենիքի հետ մշակութային, կրոնական, և/ կամ քաղաքական կապը որոշակիորեն արտահայտվում է իրենց հասարակական ինստիտուտներում:

Հաշվի առնելով սփյուռքի վերոնշյալ սահմանումը հետաքրքիր է քննարկել, թե ինչ կարևոր հանգամանքների պարագայում է առաջանում սփյուռքը և ձևակերպվում որպես այդպիսին:

Համադրելով մի շարք սփյուռքագիտական մոտեցումներ կարելի է դուրս բերել սփյուռքի ձևավորման համար անհրաժեշտ հետևյալ պայմանները

- Ցրում երկու կամ ավելի վայրեր,
- Ընդունող երկներում տարբերության տարածությունների ձևավորում,
- Սերունդների ընթացքում այդ տարածությունների պահպանում և վերարտադրություն (շարունակական փոփոխություն),
- Այդ տարածություններում մշտապես գործող հաստատություններ, խմբեր, անհատներ, որոնց շնորհիվ այդ տարածությունները պահպանվում, վերարտադրվում ու փոփոխվում են,
- Տարբերության տարածությունների մլխ (տրանսլոկալ) ֆիզիկական, սոցիալական ու մշակութային փոխհարաբերություններ և շրջանառություն:

Ըստ Ռոբերտ Քոհենի ցանկացած սփյուռքի ձևավորման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի ընդունող երկրում առկա լինեն դրա հնարավորությունները, հստակ ձևակերպված լինի տվյալ խմբի պատմությունն ու մշակույթը, լինեն խմբի առաջնորդներ, ովքեր կարող են ստեղծել հաստատություններ և կազմակերպել խմբին ընդհանուր նպատակների շուրջ:

Այսպիսով, անկախ գիտական դպրոցից և մոտեցումներից, հասկանալի է, որ հայկական սփյուռքը սփյուռքի հետազոտություններում առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում, քանի որ իր ձևավորման և զարգացման փորձով համարվում է դասական սփյուռքի օրինակ: Հետաքրքիր է դիտարկել, թե իրադարձությունների ինչպիսի զարգացումն է հանգեցրել հայկական սփյուռքի առանձնահատկությունների ձևավորման:

2.2. Սոցիալական ցանցի գործառնությունը բնույթը հայկական համայնքներում

Հայ կակայն սփյուռքը, ձևավորվելով մի շարք բազմաբնույթ գործունեների ազդեցության տակ, ձեռք է բերել յուրահատկություններ, որոնք դրսևորվում են համայնքային կյանքի տարբեր ոլորտներում: Այդ առանձնահատկությունները կապված են մի կողմից ընդունող երկրի ներքին կամ արտաքին պայմանների հետ՝ վարչակարգ, առկա քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական պայմաններ, խնդիրներ, մարտահրավերներ և այլն: Մյուս կողմից համայնքի կառուցվածքի վրա ազդում է ձևավորման պատմությունը, էթնիկ համախմբման պայմանները և այլ գործոններ: Ահա այս համալիր գործոնների դիտարկմամբ միայն կարելի է դուրս բերել համայնքի առանձնահատկությունները, հասկանալ դրանց դերը համայնքի ձևավորման և զարգացման գործում: Այստեղ կարևոր է դիտարկել համայնքի կառուցվածքին, ինքնակազմակերպմանը վերաբերող, ինչպես նաև համայնքի անդամների ինքնության և փոխհարաբերությունների բնույթը պայմանավորող առանձնահատկությունները: Այդ նպատակով փորձ է արվել քննարկել հայկական սփյուռքի երկու տարբեր համայնքներ և փորձել գուգահեռ համեմատականներ տանել միևնույն և հավելյալ չափանիշներով՝ պարզելու համար համայնքի և դրա ներսում գործող սոցիալական կապերի կառուցվածքային, գործառնական բնութագրիչ առանձնահատկություններ: Ինքնակազմակերպման բարձր մակարդակի և այլազգ միջավայրում գոյատևելու բազմադարյա փորձի շնորհիվ հայկական սփյուռքի դասական համարվող համայնքներում դրանք առավել ցայտուն կերպով են արտահայտված:

Հայ կական սփյուռքում էթնոմշակութային բնութագրի պահպանման, զարգացման և տարբեր օղակների միջև կապի պահպանման հեռանկարը պայմանավորվում է այլ էթնիկ միջավայրում հայերի կենսագործունեության տարաբնույթ պայմանների ամբողջությամբ:

Այդ օղակներից յուրաքանչյուրում էթնոսոցիալական գործընթացները բազմավեկտոր են և պայմանավորված են բնակության միջավայրով ու խմբի ձևավորման բնույթով: Վերջին

բաղադրիչը զգալիորեն կանխորոշում է հայերի յուրաքանչյուր խմբի հեռանկարը որպես էթնիկ հանրություն:

Բնակության խտության աստիճանը տվյալ էթնիկ խմբի քանակական հատկանիշի հետ մեկտեղ ելակետային պայման է հանդիսանում այնտեղ տեղի ունեցող գործընթացների ու դրանց զարգացման ուղղությունների բնորոշման համար: Այս տեսանկյունից էթնիկ հոծ բնակությունն առավել բարենպաստ պայմաններ է ստեղծում նրա բնականոն զարգացման, իսկ ցրված բնակությունն ընդհակառակը՝ այլ էթնիկ միջավայրում ձուլման համար:

Բնակության առաջին տեսակը բնորոշ է էթնոսի այն հատվածներին, որոնք բնակվում են միատարր հոծ և միևնույն դեպքում այլազգիներով շրջապատված տարածքով: Սա էթնոսի տնտեսական, սոցիալական և հոգևոր ինքնադրսևորման կարևորագույն սկզբունքային պայման է: Դրան հարում է անկլավային տարաբնակեցման ձևը:

Չայ ժողովրդի պատմության մեջ կարելի է բերել անկլավային էթնիկ զարգացման բազմաթիվ փաստեր, որոնք հասել են անկախ պետականության: Կարելի է այդպիսի օրինակներ բերել և՛ վաղ անցյալի պատմությունից, և՛ արդի իրադարձություններից: Անկլավային բնակության ձևը քանակական հատկանիշների ելակետային ցուցանիշներով մոտ է իր պետության մեջ բնակվող էթնիկ խմբին, քանի որ այնտեղ հնարավոր է մշակութային, իսկ որոշ դեպքերում նաև քաղաքական ինքնավարություն: Այսպես, Արցախն արդեն իրականացրել է այդ հնարավորությունը՝ ձևավորելով էթնոպետական կառույցներ, իսկ Ջավախքն ունի էթնոսոցիալական կյանքի բոլոր պայմանները՝ էթնոքաղաքական կառույցներ ստեղծելու համար: Բացի այդ, այս երկու հանրությունների՝ ազգային պետությանը հարակից լինելը նպաստում է նրանց անմիջական ներգրավմանը էթնոսի հիմնական միջուկի սոցիալ-տնտեսական և հոգևոր հարաբերություններում և մասնակցությունը համազգային համախմբման գործընթացներին:

Էթնիկ բնակության հոծ և ցրված ձևերից անցման այլ միջանկյալ օղակ է հանդիսանում քաղաքի, գյուղի մակարդակով գետտոյատիպ կառուցվածքը (Լիբանան, Իրան և այլն): Բնակության

այս տիպը որոշ չափով տարանջատվում է նշված կառուցվածքներից և մոտ է բնակության ցրված տարատեսակին: Այն կարող է ձևավորվել քաղաքային բնակավայրերում, մանր, հոծ հանրույթներից: Այս դեպքում կարևոր դեր է կատարում քանակական հատկանիշը: Տեսակարար մեծ կշռի դեպքում (օրինակ, հայերի թվի ցուցանիշը Մոսկվայում, Լոս-Անջելեսում, Բեյրութում և այլն) էթնոմշակութային կյանքի որևէ ոլորտի հնարավորություններն ավելի մեծ են, քան նրանց փոքր թվի դեպքում: Էթնոսի բնակության վերջին տեսակը այլազգի միջավայրում նրադիֆուզ ձևն է՝ դիսպերս վիճակը:

Վերը նշվածը էթնոսի արդի վիճակի հիմնական կարևոր մոտեցումներն են: Իրականում գոյություն ունեն բազմաթիվ այլ մոտեցումներ (իրենց հատկանիշներով և փոփոխականներով), որոնք որոշում են այս կամ այն խմբի վիճակը: Ինչպես նաև բնակության ձևը որոշում է ածանցյալ բաղադրիչներ ևս՝ հոգևոր, մշակութային, քաղաքական կենտրոնների առկայություն, էթնոկրոնական միջավայր և այլն:

Որպես հոծ բնակության ցայտուն օրինակներ քննարկենք երկու հայկական համայնք՝ Թեհրանի և Բեյրութի, որոնք ունեն կենսագործունեության մի շարք կարևոր պայմանների ընդհանրություն, սակայն ներկայումս իրենց բնույթով տարբեր են: Դրանք իրենց կենսագործունեության ընթացում ունեցել են և ունեն ինքնակազմակերպման բարձր աստիճան, ինչը բխել է ընդունող երկրի, հասարակության նմանատիպ ազդեցության բնույթից: Համայնքի ներսում ձևավորվել է գոյատևման և զարգացման հիմնարար տարրերից՝ վստահության ու երաշխիքի միջավայր, ինչը փաստում է կառավարման տարբեր օղակների արդյունավետ գործունեության և համաձայնության մթնոլորտի մասին: Համայնքային կյանքի ուսումնասիրության նպատակով կարելի է առանձնացնել երկու կարևոր օղակներ՝ կազմակերպություններ և համայնքի ներկայացուցիչներ: Այս անդրադառնալ դրանց իրականացրած գործառնություններին. համայնքային ռեսուրսների կառավարում, դրանցում համայնքի անդամների ներգրավվածություն, ինքնության տարրերի վերարտադրում, սոցիալական հարաբերությունների հաստատման և

պահպանման մեխանիզմների գործառնություն և այլն: Ահա այս գործառնությունները կարող են դառնալ համայնքի ուսումնասիրության ցուցիչներ: Արդյունքում այս հատկանիշները արտահայտում են ոչ միայն տվյալ երկու համայնքների առանձնահատուկ իրավիճակը, այլև կարող են տարածվել սփյուռքում էթնիկ համայնքների վրա ընդհանրապես:

Համայնքների ընտրությունը պայմանավորված է եղել զուգահեռ համեմատելիության սկզբունքով: Նկատի է առնվել այն հանգամանքը, որ առաջադրված հետազոտական խնդիրների դուրսբերումն առավել արդյունավետ կերպով հնարավոր կլինի դուրս բերել բնութագրական հատկանիշներով համանման համայնքների համեմատության արդյունքում: Սկզբունքային ընդհանրությունների վերադրման դեպքում առավել ցայտուն կերպով են արտահայտվում բնութագրական առանձնահատկությունները:

Այս առումով համայնքների ընտրության ժամանակ կարևորվել են ինչպես դրանց ընդհանրությունները, այնպես էլ տարբերությունները:

Ընդհանրություններ՝ երկու համայնքներն էլ համարվում են ավանդական, դասական տիպի համայնքներ, երկուսն էլ ձևավորվել են մահմեդական, այլակրոն միջավայրում, երկու երկրում էլ հայերն ունեն նմանտիպ կարգավիճակ (դիտվում են որպես կրոնական փոքրամասնություն, օրենսդրությամբ կարգավորվում է նրանց ներկայացվածությունը որպես կրոնական համայնք, նրանց ներկայացվածությունը խորհրդարանում, կառավարությունում և այլն), երկուսն էլ ունեն լեզվական առանձնահատկություն:

Տարբերությունները՝ լեզվի տարբերություն, համայնքի գոյության երկարատևություն, ձևավորման պատճառ, ելակետային/նախնական պայմանները՝ տնտեսական, մոտիվացիոն և այլն, աշխարհագրորեն Հայաստանից ունեցած հեռավորությունը, ընդունող երկրների տարբերություն՝ չափի, բնակչության, հասարակառնության ազատության, ժողովրդավարության, բարեկեցության աստիճանի և այլն:

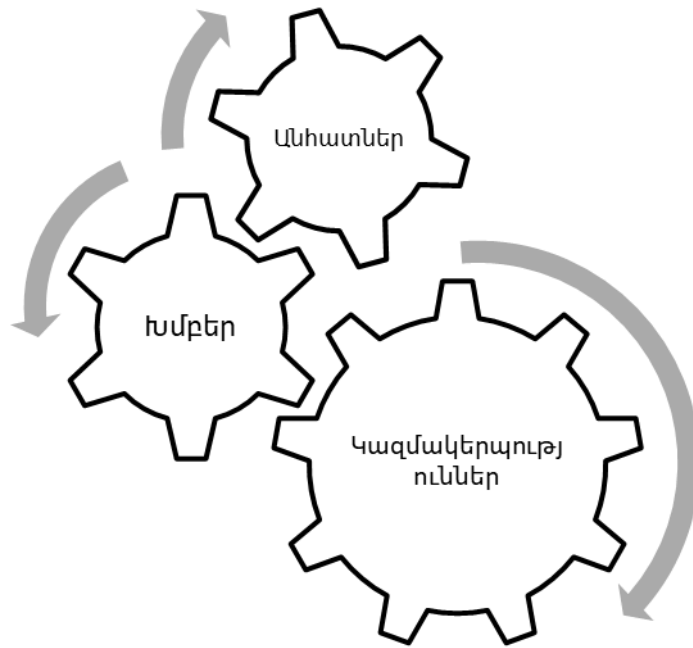
Այս կապակցությամբ հետաքրքիր է քննարկել հայկական սփյուռքի մոդելը, որը հիմնված է հայկական սփյուռքում և տվյալ համայնքում գործող կազմակերպությունների, տվյալ քաղաքում հայերի բնակություն տեղակայման, նրանց միջև գործող սոցիալական ցանցի և, ի վերջո, հայկականության կամ տարբերության տարածքների սահմանագծման համադրության վրա:

Ելնելով դիտարկման տվյալներից կարելի է պնդել, որ համայնքի կառուցվածքը և՛ հիերարխիկ է, և՛ տանիքային, Ջ. Մորգանը այս տեսակը նկարագրում է որպես մեկ ընդհանուր համակցված տեսակ և անվանում է \$լեթարխիա⁶⁴ Այս կառուցվածքը շատ դինամիկ է և ճկուն իր բնույթով և կարող է ավելի արդյունավետ հարմարվել նոր միջավայրում: Առավել մանրամասն քննարկենք գլխավոր կազմակերպությունների փոխարարբերությունները, որոնք ձևավորում են համայնքային “տարածությունների” բովանդակությունը: Այս նպատակով առանձնացրել ենք կազմակերպությունների երկու խումբ՝ ըստ իրականացրած գործառնությունի և գործառնության մեխանիզմի: Առաջին խմբում միություններն են, եկեղեցիները, բարեգործական կազմակերպություններ, դպրոցներ, մամուլ և այլն: Երկրորդ խումբն ընդգրկում է հովանոցային, համադաշնային, տեղական, թիրախային բնույթի կազմակերպությունները:

Համայնքային կառուցվածքին անդրադառնալիս կարևոր է առանձնացնել այն համայնաստեղծ միավորները, որոնք գործառնում են սփյուռքի համայնքներում:

Գծագիր 1. Սփյուռքի համայնաստեղծ միավորները

⁶⁴ J. Morgan, *The Future of Work, Flatarchies*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2014, pp 179-180.

Դրանք ներառում են գործող երեք հիմնական սոցիալական օբյեկտները՝ կազմակերպություններ, խմբեր և անհատներ: Սրանք, անկախ իրենց իրական չափերից, ուսումնասիրության մեջ դիտարկվում են որպես համազոր միավորներ: Վերջինի համար որպես հիմք ունեցած սոցիալական ռեսուրսները: Համայնքային կյանքում ներառվածության աստիճանից է կախված համայնքում սոցիալական միջավայրի բազմազանությունը: Հայկական սփյուռքի տարբեր համայնքներում կարելի է արձանագրել այս միավորների ընդգրկվածության տարբերություն: Որպես կանոն որքան բարդ է համայնքի ներսում հարաբերությունների բնույթը, այնքան ամուր են խմբային կապերը: Մյուս կողմից, հարաբերությունների ինստիտուցիոնալ ացմանը զուգընթաց թուլանում են ոչ ֆորմալ խմբային կառույցների ազդեցությունը համայնքում: Ահա այս կերպ սահմանափակվում է համայնքային կառուցվածքում սոցիալական տարբեր միավորների ներառումը և հանգեցնում բազմազանության նոսրացման: Վերջինս իր հերթին բերում է համայնքի ներփակման:

Այս երևույթը նկատելի է նաև տարածական առումով: Հայկական սփյուռքի ուսումնասիրված համայնքների հիման վրա կարելի է արոյեկտել համայնքային կառուցվածքը տարածության վրա:

Ստորև ներկայացված է հայկական տիպական համայնքի տարածական կառուցվածքը՝ հիմնված Թեհրանի, Բեյրութի հայկական համայնքների օրինակների վրա:

Գծագիր 2. Հայկական տիպական համայնքի տարածական կառուցվածքը⁶⁵

Գծագրում պատկերված են հայկականության տարածքներ, որոնք ներառում են համայնքային կազմակերպություններ և կարող են համընկնել հայերի բնակության տարածքների՝ թաղամասերի հետ: Դրանք միմյանց և կենտրոնական մարմնին միանում են փոխադարձ կապերով՝ ապահովելով համագործարարություններ: Օբյեկտների այսպիսի դասավորվածությունը և փոխադարձությունների բնույթը թույլ է տալիս գործարքել հարաբերությունների և ինքնակազմակերպման ցանցային մեխանիզմ: Վերջինիս միջոցով էլ, ըստ էության իրականանում է տիպական հայկական համայնքի գործառնությունը: Դրան, իհարկե նպաստում են համայնքներում գործող կազմակերպությունների տեսակները: Դրանք իրենց հիմքում ունենալով հասարակական, բարեգործական, մշակութային, կրթական, եկեղեցական և այլ բնույթ՝ պատկանում են ցանցային տեսակի, որոշներն էլ հովանոցային տեսակի կազմակերպությունների շարքին: Այս կազմակերպություններից մի քանիսի ցանցային ծածկույթն ընդգրկում է համահայկական, փաստացի միջազգային տիրույթ, միաժամանակ ունենալով ներհամայնքային ուղղվածություն:

⁶⁵ Գծագրում ներկայացված միավորների և դրանց կապերի քանակը պայմանական է:

Վերոնշյալ օրինակը վերաբերում է միայն տիպական, նույնիսկ իդեալական պայմանների համայնքին, սակայն պետք է հաշվի առնել, որ յուրաքանչյուր երկիր, քաղաք իր ազդեցությունն է թողնում համայնքի ձևավորման վրա: Հնարվոր է քննարկել որևէ առանձին համայնք՝ անտեսելով տվյալ մշակութային համատեքստը:

Վերջինիս քննարկումը մեծ կարևորություն է ձեռք բերում էմփիրիկ հետազոտությունների պարագայում, երբ որպես ուսումնասիրության հիմնական խնդիր է դրվում համադրման և համեմատության միջոցով դուրս բերել առանձնահատկությունները: Իրականացված

հետազոտությունների ընթացքում դժվարությունների մի խումբ կապված է հենց մշակութային միջավայրի համատեքստի հետ, ինչը հաստատում է դրա մեծ ազդեցությունը համայնքային կյանքի կազմակերպման վրա: Իսկ կառուցվածքային բնութագրման տեսանկյունից, այդ ազդեցությունը երբեմն կարող է որոշիչ դեր ունենալ՝ դառնալով համայնքի հիմնական տարբերիչ առանձնահատկությունների կարևոր մասը:

Այսպես, ցանցային տիրույթների քննարկման համար նախ և առաջ անհարաժեշտ է հաշվի առնել մշակութային գործոնը: Սակայն բուն սոցիալական ցանցի ձևավորման գործընթացը հասկանալու համար պետք է դիմել դեռևս սոցիալական խմբերի ինքնակազմակերպման փուլին: Փորձը ցույց է տալիս, որ հայկական սփյուռքում, և հատկապես դասական համարվող համայնքներում ինքնակազմակերպումն ընթանում է ապակենտրոնացված, ցանցային ձևով:

Այսպիսով, բացի մշակութային գործոնից, սփյուռքի համայնքների ուսումնասիրության ժամանակ հարկ է անդրադառնալ նաև դրա ցանցային մանցման փուլերին:

2.3 Հայկական համայնքների ցանցային ինքնակազմակերպման գործընթացը

Հայկական սփյուռքը ձևավորվել է մի քանի խոշոր հոսքերի արդյունքում և տարածվել ամբողջ աշխարհում: Չնայած

տարածվածությունն աստիճանի այն շարունակել է կապ պահպանել հայրենիքի հետ և տարբեր երկրներում դտնվող համայնքների միջև: Ժամանակի ընթացքում սփյուռքում առանձնացել են «կենտրոնական» համայնքեր, որոնք իրականացրել են հիմնական տեղեկատվական, մշակութային աղբյուրի դեր ողջ սփյուռքահայության համար: Դրանք հիմնականում այն հայ ահոծ քաղաքներն են, որտեղ ձևավորված համայնքն ունի այլազգ միջավայրում գոյատևելու և զարգանալու մեխանիզմներ: Դրանք մի կողմից կատարում են տվյալ երկրում հայերի համախմբման, ինքնություն պահպանման, ադապտացիայի, մյուս կողմից Յայաստանի հետկապի գործառույթ: Ասվածի վառ օրինակ կարելի է համարել Լոս Անջելեսի հայկական համայնքը, որտեղ համախմբված են և տարբեր սերունդների, և տարբեր երկրների, և տարբեր պատճառներով ներգաղթած հայեր: Վերջինս յուրահատուկ միջավայր է ստեղծում բոլորովին նոր որակի համայնք ձևավորելու համար, ինչն ի դեպ անընդհատ շարունակվող գործընթաց է: Այս քաղաքի բազմաթիվ մշակութային, կրթական, քաղաքական, հայրենակցական ու կրոնական կենտրոններով հայ համայնքն ընդհանուր առմամբ դիսպերս է, սակայն այդ ընդհանուր պատկերի մեջ կան որոշ դիսկրետ խմբեր (Գլենդեյլ, Յոլիվուդ, Ֆրեզնո և այլն), որոնք գտնվում են բավականին բազմազան էթնոմշակութային միջավայրում:⁶⁶ Յենց համախմբվածությունն էլ թույլ է տալիս խոսել ինքնության պահպանման և ինքնակազմակերպման գործոններից:

Յայկական սփյուռքի համախմբվածությունը և հայ ինքնության պահպանումը հիմնված են ընդհանուր լեզվի և կրոնի, որոշակի տարածքում ազգային անկախության կոլեկտիվ հիշողության, ընդհանուր ազգային տրավմաների, ինչպես նաև պահանջների առկայության վրա:

Լեզվի պահպանությունը կազմում է ինքնության կարևոր բաղադրիչներից մեկը, սակայն, միաժամանակ, կարևորվում է տվյալ երկրի լեզվի և մշակույթի ճանաչումը: Վերջինս կարելի է

⁶⁶ Լ. Տանաջյան, Սոցիալական փոխակերպումները սփյուռքում, Յայերը սեփական և այլազգի միջավայրում. Յամեմատական էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններ, Երևան, ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2014, էջ 63-92:

համարել հայ կապան սփյուռքի առանձնահատկություններին, քանի որ նրանք չեն ընթացել գետտոյացման պայմաններում:

Եկեղեցին սփյուռքում ինքնուրույն պահպանման հաջորդ կարևոր բաղադրիչն է, որը կցված է հայ էթնիկության գաղափարին: Ունենալով երկու գլխավոր եկեղեցական կենտրոններ, այնուամենայնիվ, եկեղեցու դերը և գործառույթները սփյուռքում համաձայնեցված են: Եկեղեցին ակտիվորեն մասնակցում է նաև մշակութային և սոցիալական հարցերին:

Կարևոր է դիտարկել նաև օտարի և յուրայինի գաղափարը որպես հայ կապան սփյուռքում ինքնուրույն բաղադրիչ տարր: Այստեղ պարզորոշ ընդգծվում է սփյուռքյան համայնքների և տվյալ երկրի հասարակության հետմիջմշակութային սահմանների դերը: Վերջիններս հիմնվում են հենց օտարի և յուրայինի տարանջատման սկզբունքի վրա: Կախված հանգամանքներից այս տարբերությունը կարող է սրվել՝ սահմանափակելով համայնքի ներկայացուցիչների սոցիալական ներառման հնարավորությունները, և, ընդհակառակը՝ կարող է դիտվել որպես յուրատեսակ կամուրջ, երկու մշակույթների ընդհանուր հարթակ:

Համայնական առօրյա կյանքում այս գաղափարը դրսևորվում է գրեթե բոլոր ոլորտներում, սակայն դրա արձանագրման հնարավորությունները քիչ են: Տվյալ պարագայում խառն ամուսնությունների թիվը դիտվում է որպես եզակի չափանիշ:

Ինքնուրույն հաջորդ կարևոր բաղադրիչը պատմական հայրենիքի գաղափարն է: Պատմական հայրենիք ասելով ամենից հաճախ հեղինակները դիտարկում են այն երկիրը, որտեղից իրականացվել է ներգաղթը: Սակայն գիտական միջավայրում կան այլ մոտեցումներ ևս, որոնք հեռանում են պատմական հայրենիքի ռացիոնալ նշանակությունից:

Այսպես օրինակ, սփյուռքի շատ հետազոտողներ վիճարկում են պատմական հայրենիքի, էթնիկության և գլոբալ սփյուռքի գաղափարները, դրանց հակադրելով մշակութային ինքնուրույն, լոկալ համայնքային միջավայր և հուզական տարածք կատեգորիաներով:

Այս գաղափարը շարունակում է բրիտանացի հետազոտող Սոյուլարտ Յոլլը, ով բազմիցս ընդգծել է, որ սփյուռքյան

ինքնուրույն անորոշիչ գործոնները մշակութային հիշողություններ
ու մշակութային տրանսմիսիան է: Այս մոտեցումը հաստատում է
հուզականության ամրագրումը հայրենիքի ընկալման
կատեգորիային:

Օտարերկրյա միջավայրում գոյատևումը և զարգանալու
հաջորդ կարևոր գործոնը ինքնակազմակերպումն է: Նախ
քննարկենք այս գործոնի մոտեցումներն ընդհանրապես, ապա նաև
դիտարկենք այն հայկական սփյուռքի համայնքների օրինակով:

Սոցիալական գիտություններում ինքնակազմակերպման
հիմնախնդիրն ունի բավականին հարուստ տեսական հենք:
Ընդունելով հասարակության զարգացման օբյեկտիվությունը
Էվոլուցիոնիստները որպես դինամիկ գործընթացների գլխավոր
աղբյուր էին դիտարկում մարդուն, և հենց նրամեջ էին տեսնում
ինքնակազմակերպման օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառները:
Էվոլուցիոնիզմի դասականների գաղափարների զարգացելով
նեոէվոլուցիոնիստները դուրս են բերում հասարակական
գործընթացների ընկալման միևնույն մոտեցում, համաձայն որի
դինամիկ գործընթացների գլխավոր աղբյուրը կոլեկտիվ
հանրույթներն են (համակարգերը), և հենց դրանք են հանգեցնում
կայուն փոխարարերությունների միջոցով հասարակական
համակարգի կարգավորման, և պայմաններ ստեղծում անհատների
ինքնակազմակերպման համար: Հասարակության և սոցիալական
համակարգերի ձևավորման այսպիսի ընկալումն ընդհանուր
առմամբ նպաստում է ինքնակազմակերպման գործընթացի
դիտարկմանը սոցիալական իրականության երկու
մակարդակներում. Առաջինը անհատականությունների և երկրորդը
սոցիալական հանրույթների մակարդակն է: Առաջին մակարդակում
ինքնակազմակերպումը դիտարկվում է որպես առանձին անհատների
կամ անհատների և կոնկրետ սոցիալական հանրույթների (խմբերի,
կազմակերպությունների, հասարակության և այլն) միջև
փոխազդեցություն: Ընդ որում անհատները չեն դիտարկվում
որպես փոխարարերությունների պասիվ մասնակիցներ կամ
սեփական հետաքրքրությունների միտված սուբյեկտներ, այլ
որպես փոխարարերությունների հավասարազոր ակտիվ կողմ,

ովքեր իրենց գործունեությամբ կողմնորոշված են դեպի սոցիալական կառույցները:

Երկրորդ մակարդակում՝ սոցիալական հանրույթների փոխարաբերություններն են միմյանց միջև, որտեղ դրանք դիտարկվում են ոչ թե որպես կապերի ամբողջություն, այլ որպես իրական գործող կառույցներ, ինստիտուտներ: Նախնական փուլում ինքնակազմակերպման հիմնական գործոնը սեփական նպատակների և պահանջմունքների բավարարման անհրաժեշտության կամ հնարավորության ըմբռնումն է, ինչն ունի առավելապես հոգեբանական հիմք: Սովորաբար, երբ անձը փոխարաբերություններ է կառուցում այլ անձանց կամ հանրույթների հետ, ակնկալում է իր պահանջմունքներին համապատասխան օգտակար արդյունք: Եվ ինքնակազմակերպման առաջին մակարդակն, ընդհանուր առմամբ, հնարավոր է այնքան ժամանակ, քանի դեռ փոխառնչվող կողմերը համարում են, որ ակնկալվող օգտակար արդյունքն ավելի է, քան իրենց ներդրումը փոխարաբերությունների մեջ:

Այս մոտեցումը կարելի է սկզբունքորեն միակողմանի համարել, քանի որ հաշվի չի առնվում փոխարաբերությունների բոլոր մասնակիցների համար պարտադիր ստանդարտները: Այդ ստանդարտները ձևավորվում են սոցիալական հանրույթների կողմից, որոնք դետերմինացնում են փոխազդեցության մասնակիցների վարքը՝ ենթարկելով սոցիալականացման: Որպես այդպիսի ստանդարտներ կարելի է նշել արժեքանորմատիվային համակարգը, ավանդույթները, սովորույթները և այլ սոցիալական կարգավորիչներ: Սրանց շնորհիվ է, որ ստեղծվում են համախոհների խմբեր, ապա նաև սոցիալական կառույցներ, որոնք իրենց հերթին հիմք են դառնում ինքնակազմակերպման երկրորդ մակարդակի ձևավորման համար:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է նշել, որ անկախ երևույթի մեկնաբանման մոտեցումից, ինքնակազմակերպվելու ձգտումը ակնհայտորեն պայմանավորված է անձի ռացիոնալ որոշմամբ, որտեղ ընտրությունը կատարվում է անձնային հետաքրքրությունների և հանրային պատրքի գահատմամբ: Այս բոլոր սոցիալական գործողությունների հիմքում ընկած է

սոցիալական կոնտակտը, որը սակայն հնարավոր չէ դիտարկել որպես ինքնակազմակերպման հիմք, քանի որ իր բնությով այն շատ անկայուն է: Ընդ որում սոցիալական կոնտակտի առաջացման համար երկկողմանի պատրաստակամության դրսևորումը պարտադիր պայման չէ. այն կարող է առաջանալ նաև ինքնաբուխ ձևով: Պարզ է դառնում, որ փոխհարաբերությունների հաստատման դեպքում միայն կայուն երկկողմանի կապերը կարող են հանգեցնել համակարգի ներքին կարգավորման, ինքնակազմակերպման

Քննարկված մոտեցումները նախևառաջ վերաբերում են նոր միջավայրում էթնիկ խմբերի ինքնակազմակերպման գործընթացի տարերային, ոչ ֆորմալ բնույթին:

Ըստ ազգաբան Ս. Լուրիեի «Յուրաքանչյուր էթնոսյուրովի է արձագանքում ոչ ստանդարտ ճգնաժամային իրավիճակներին... Պատմական իրադարձություններից զատ սոցիալական, տնտեսական գործընթացները ևս նոր շերտավորումներ են մտցնում էթնիկ գործընթացների մեջ»:⁶⁷ Չամաձայն այս մոտեցման էթնիկ գործընթացները տարերային և բնազդային բնույթ ունեն, և դրա հիման վրա առաջացած ինքնակազմակերպումը ծառայում է ինքնապահպանմանը, վերարտադրմանը և գոյատևմանը:

Ինքնակազմակերպման և ինքնակառավարման հիմքը ներէթնիկ համախմբվածությունն է, որը դրսևորվում է ներէթնիկ ինստիտուտների (արյունակցական-ազգակցական, հարևանական, համայնական և այլն) և դրանց գործառնության մեխանիզմների միջոցով: Այս ինստիտուտներն իրականացնում են երկու հիմնարար գործառնություն. կատարում են միջանձնային և միջխմբային փոխհարաբերությունների կարգավորիչի դեր, միաժամանակ ապահովում են էթնոսի որպես ամբողջության ինքնապահպանումը և վերարտադրությունը:

«Մենք ծնողները և պապերն այստեղ ձգտել են իրար մոտիկ ապրել, ինչքան որ դրա հնարավորությունն ունեցել են: Դրա համար հավաքվել են մի քանի ախպերներով կամ այլ ազգականներ ու նույն թաղամասում են բնակություն կաստատել: Դրա շնորհիվ է, որ այստեղ առաջացել են հայկական թաղամասեր, ոնց որ Բուրջ

⁶⁷ С. Лурье, Историческая этнология, Гаудеамус, Москва, 2014, стр. 58.

Համուտն է: Մենք էլ մեխանիկորեն շարունակել ենք ապրել այստեղ, քանի որ դարոցը, եկեղեցին, ակումբը, հիմնական գործատեղին արդեն այստեղ են էլ ինչ միտք ունի տեղափոխվել: Ուրեմն հիմա էլ մենք մոտ ազգականներով, գաղափարակից ընկերներով ապրում ենք հարևանությամբ:»⁶⁸ Ահա մեջբերումից պարզ է դառնում, որ ընդհանուր միասնական կեցությունը միևնույն աշխարհագրական տեղանքում մեխանիկորեն հանգեցնում է որոշակի էթնոմշակութային միջավայրի ձևավորման: Հետագայում այս հիմքի վրա արդեն հնարավոր կլինի սահմանել արժեքանորմատիվային կանոններ էթնիկ գերիշխման պատճառով ոչ ֆորմալ համաձայնության միջոցով:

Համաձայն մեկ այլ մոտեցման նոր միջավայրում էթնոսը դրսևորվում է որպես զարգացման նախնական մակարդակի հասարակություն: Այդ պատճառով «էթնոազգային» բնույթի կազմավորումները, համայնքային կառույցներն ավելի արդյունավետ կերպով են հաղթահարում միջավայրային մարտահրավերները:

Ամփոփելով վերոնշյալ մոտեցումները կարող ենք ասել, որ էթնոսի կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ համակարգը պայմանավորված է նոր միջավայրին ադապտացման հանգամանքներից և բնույթից:

Համաձայն ամերիկացի մշակութաբան, սոցիոլոգ Կ.Կոմարի, ով իր տեսությունը մշակել է մի շարք էմպիրիկ հետազոտությունների հիման վրա, ժամանակակից հասարակության կազմակերպական սկզբունքները տարբերվում են ավանդական հասարակությունից նախ և առաջ ինդիվիդուալ իզմի սկզբունքով: Դրա շնորհիվ անհատն ազատվում է խմբային պարտադիր կապերից (ցեղեր, խմբեր, ազգեր, այլ սոցիալական խմբեր) և ինքնություն է ընտրում իր ռեֆերենտ խումբը, ինքն է որոշում իր քայլերի առաջնահերթությունը և արժեքը և անձամբ կրում իր գործողությունների ողջ պատասխանատվությունը: Ապա նաև դիֆերենցիացիայի սկզբունքով, որը դրսևորվում է աշխատանքային (առաջացել են մի շարք նեղ մասնագիտական կամ

⁶⁸ Ս. Ներսիսյան, Խորին հարցազրույց N6, ՀԱԻ Սփյուռքի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Բեյրութ, 2015թ.:

հատուկ մասնագիտացում պահանջող աշխատատեղեր) և սպառման ուղորտներում՝ իր ենթամշակույթով և բազմազանությամբ: Ավանդական և արդի հասարակությունները տարբերվում են նաև կառավարման համակարգում ռացիոնալացման սկզբունքով, ճանաչողական սկզբունքով, էկոնոմիզմի սկզբունքով, որպես տնտեսական ակտիվության, ֆինանսական շահույթի սկզբունքով, էքսպանսիոնիզմի սկզբունքով, որն արտահայտվում է ուճբանիզացիայով և գլոբալացմամբ: Այս բոլոր թվարկած սկզբունքները, ստանալով առաջնահերթություն, ետին պլան են մղել սոցիալական փոխարարությունները, ընտանեկան, բարեկամական և հարևանական հարարությունները:

Որևէ նոր միջավայրում էթնիկ խմբի համախմբման և ինքնակազմակերպման առաջին գործոնն ընդհանուր պրոբլեմի առկայությունն է: Յետևաբար, որոշելով որևէ էթնիկ խմբի տվյալ վայրում համախմբման սկզբնական պատճառը, կարելի է հասկանալ ինչպես ինքնակազմակերպման տեսակը՝ իր բնութագրիչներով, այնպես էլ դրահետագազարգացումները:

Օտար միջավայրում էթնիկ խմբի հիմնական պրոբլեմն առաջին հերթին կախված է նրանց արտագաղթի պատճառներից:

«Մենք բոլորս այստեղ ցեղասպանությունից փրկվելու նպատակով ենք հայտնվել: Ջահելները չեն հիշի, բայց երբ նոր եկանք այստեղ ոչինչ չուներինք: Ճիշտ է Լիբանանի իշխանությունները բարյացկամ գտնվեցին մեր նկատմամբ, բայց երկիրն իր խնդիրներն ուներ և չէր կարող մեզ աջակցել: Մենք ահակին մեծ խմբերով էինք, գրեթե բոլորն իրար գիտեին. մեր մեջ կային և արհեստավոր վարպետներ, և բժիշկներ, և ուսուցիչներ, և թատրոնի դերասաններ, ամենքն էլ կային: Սակայն երբ հարցը հասել էր զուտ գոյությանը և ինչ-որ ձևով համախմբմանը, մեր ծնողներն առաջինը սկսեցին մտածել մեր ապահովության մասին: Ուրեմն պետք էր միասին գտնվել, միայնակ դուրս չգալ, օտարի հետ չխոսել, հատկապես թրքերեն: Յետո երբ արդեն բոլորը տներ հիմնեցին, նախընտրեցին մնալ նույն թաղամասում և ստեղծել հայկական դպրոցներ: Առաջին դպրոցը, որ հիշում եմ մեր կողքի տանն էր: Յետո նույն թաղամասում սկսեցին իրենց գործատեղիները բացել, որովհետև այդպես դժվարությունները

հեշտ էր հաղթահարել. մեկը լեզու չգիտեր, մյուսը՝ օրենք, մյուսը՝ գումար չուներ և այլն:»⁶⁹

Վերոնշյալ մեջբերումով հաստատվում է այն միտքը, որ նոր միջավայր տեղափոխված խմբերի առաջնային խնդիրները, որպես կանոն, նույնն են (կենցաղային, առողջական, ապահովության և այլ), սակայն հետագա փոփոխությունները կախված են տվյալ միջավայրի մարտահրավերներից ու տվյալ խմբի ունեցած ռեսուրսներից: Ահայ դ հանգամանքների հետագա կառավարումից է կախված համայնքի հետագա ինքնակազմակերման ուղղությունը:

Կարևոր է ընդգծել, որ սփյուռքի ուսումնասիրությունների դաշտում շատ քիչ են կիրառական հետազոտություններ, որոնք վերաբերում են ինքնակազմակերպմանը: Սակայն ներկայումս շատ կարևոր են սփյուռքի ուսումնասիրությունները հենց այս կտրվածքով: Անհրաժեշտ է հասկանալ, թե սփյուռքն ինչպես կարող է ինքնակազմակերպվել խնդիրների լուծման դեպքում սեփական ռեսուրսների օգտագործման հարցի շուրջ: Եղած հետազոտությունները քննարկում են սփյուռքի ինտեգրատիվ կազմակերպությունների և միջազգային համագործակցության փորքին, ընդգծելով սփյուռքի emic-հայացքը, որը կօգնի արդյունավետ քաղաքականության մշակմանը ինչպես ընդունող, այնպես էլ հայրենի երկրում:⁷⁰

Սփյուռքի ինքնակազմակերպման գործում կենսական անհրաժեշտություն են կազմակերպական կառույցները, որոնց միջոցով է վերջինս որպես կենդանի օրգանիզմ իրականացնում իր գործունեությունը:

Յետաբերքի է դիտարկել սփյուռքների ինքնակազմակերպման առանձին դեպքեր, որպեսզի համեմատության միջոցով հասկանանք ինքնակազմակերպման մոդել այն տարբերությունները:

Որպես օրինակ, հունական սփյուռքի ինքնակազմակերպման մոդելը հիմնված է բազմաստիճան (քառաստիճան) կոնֆեդերալ իզմի (համադաշնայնության) սկզբունքի վրա, որտեղ.

⁶⁹ Ս. Ներսիսյան, Խորին հարցազրույց N8, ՀԱԻ Սփյուռքի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Բեյրութ, 2015թ.:

⁷⁰ M. Elo, S. Vemuri, Organizing mobility: a case study of Bukharian Jewish diaspora, Diaspora Studies, Vol. 9, Issue 2, 2016, pp 179-193.

1. Առաջին աստիճանի վրա գտնվում են տեղական համայնքները և կազմակերպությունները, որոնք գործում են տվյալ երկրի որևէ քաղաքի կամ վարչատարածքային միավորի (մարզ, նահանգ, շրջան և այլն) շրջանակներում:

2. Երկրորդ աստիճանի վրա գտնվում են տեղական համայնքների և հաստատությունների ֆեդերացիաները (դաշնությունները), որոնք իրենց գործունեությունը ծավալում են տվյալ երկրում՝ համապետական մակարդակով:

3. Երրորդ աստիճանի վրա տարբեր տարածաշրջանների երկրների հունական համայնքների կոնֆեդերացիաներն են, որոնք գործում են միջազգային՝ տարածաշրջանային մակարդակով: Այդ տարածաշրջանները 7-ն են. ա) Կանադա, բ) ԱՄՆ⁷¹, գ) Կենտրոնական և Հարավային Ամերիկա, դ) Եվրոպա, ե) հետխորհրդային տարածք, զ) Օվկեանիա – Հեռավոր Արևելք, է) Աֆրիկա – Մերձավոր/Միջին Արևելք:

4. Եվ վերջապես, չորրորդ աստիճանի վրա է գտնվում Արտասահմանի հոլյների խորհուրդը (The Council of Hellenes Abroad), որն աշխարհի մակարդակով միավորում է վերոհիշյալ կառույցները՝ հանդիսանալով նրանց ընդհանուր «հովանոցը»: Սույն կազմակերպությունը խորհրդակցական մարմին է Հունաստանի Հանրապետության հետ հարաբերություններում և համաձայն այդ երկրի սահմանադրության՝ ներկայացնում է հունական սփյուռքը (արտահայտում է վերջինիս կարծիքը):

Հունական սփյուռքի ինքնակազմակերպման մոդելն ուղղափառ է նրանով, որ, մի կողմից, աստիճանակարգային (հիերարխիկ) կառուցվածքի հիման վրա միավորում է բոլոր համայնքներն ու հաստատությունները՝ ապահովելով միասնական կառավարման կենտրոն, իսկ մյուս կողմից՝ առանձին համայնքներն ու հաստատությունները պահպանում են իրենց ինքնուրույնությունը, քանի որ միավորումը հիմնված է համադաշնության սկզբունքի վրա: Այլ կերպ ասած՝ հունական

⁷¹ Չնայած ԱՄՆ-ը և Կանադան ոչ թե տարածաշրջաններ, այլ առանձին երկրներ են, այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով այդ երկրների մեծությունը, դրանցում հունական համայնքների սովորաբարվումն, այդ երկրների միջազգային դերի ու կշռի և այլ գործոնների համադրությունը՝ դրանք դիտվում են որպես տարածաշրջաններ:

սփյուռքի պարագայում առկա է ապակենտրոնացված միավորման մոդելը, որը հիմնված է «բազմազանությու և միասնության մեջ» սկզբունքի վրա:

Հայկական սփյուռքի պարագայում մինչ այժմ եղել են դաշնային կամ համադաշնային հիմունքներով միավորման որոշ տարրեր: Դա հատկապես բնորոշ է եվրոպական երկրների հայ համայնքներին: Օրինակ՝ Ֆրանսիայի հայկական կազմակերպությունների համակարգող խորհուրդը (\$ՀԿՀԽ) կամ Շվեդիայի հայկական միությունների համակարգող մարմինը (ՇՀՄՀՄ) կարելի է դիտել որպես այդ երկրների հայկական կազմակերպությունների համադաշնություն: Հունանդահայ կազմակերպությունների ֆեդերացիայի (ՀՀԿՖ) անվանումն ավելի է համապատասխանում դաշնայնության սկզբունքին: Մի կողմից՝ այս կառույցները միավորում են Ֆրանսիայի, Շվեդիայի, Հունանդիայի հայկական կազմակերպությունները և համակարգում նրանց գործունեությունը, իսկ մյուս կողմից՝ յուրաքանչյուր հայկական կազմակերպություն ինքնուրույն է և պահպանում է անկախ գործելու հնարավորությունները: Դրա լավագույն վկայությունը դրսևորվեց Ֆրանսիայի վերջին նախագահական ընտրությունների գործընթացում, երբ \$ՀԿՀԽ-ն և Ֆրանսիայի Հայ դատի հանձնախումբը միմյանցից անկախ արտահայտեցին իրենց դիրքորոշումն այդ ընտրությունների կապակցությամբ՝ սատարելով Էմանուել Մակրոնի թեկնածությանը⁷²:

Վերոհիշյալ օրինակները, սակայն, միայն առանձին դեպքեր կամ տարրեր են դաշնային/համադաշնային հիմունքներով սփյուռքի միավորման: Իսկ առհասարակ, որևէ մոդելով ողջ հայկական սփյուռքի ինստիտուցիոնալ միավորման խնդիրը (նրա մասնատվածությունը՝ դավանական, կուսակցական, տարածքային և այլ հիմունքներով հաղթահարելու նպատակով), չնայած Սփյուռքի ավելի քան հարյուրամյա գոյությունը, դեռևս շարունակում է մնալ օրակարգային: ⁷³

⁷² Էմանուել Մակրոնը քվեարկության արդյունքներով ընտրվեց Ֆրանսիայի նախագահ: <https://www.1in.am/2137708.html>

⁷³ Վ. Հովյան, Սփյուռքի ինքնակազմակերպման հունական փորձից, «Գլոբուս» վերլուծական հանդես, թիվ 10, 2017:

Այնուամենայնիվ, հայ կապան սփյուռքը տարբերակող բուն բնութագրիչների կողքին շարունակաբար և մնայուն կերպով առաջանում են ընդհանրացնող անդրտարածքային ակզբունքներ, էթնիկ, մշակութային արժեքային համակարգ: Սա կարելի է համարել սոցիալական ցանցի հիմնական գործառույթներից, որը հնարավորություն է ընձեռում՝ շրջանցելով դրանք բաղդատող կողմերը, կամրջել և միևնույն հարթության վրաբերել սփյուռքի տարբեր համայնքներին, կազմակերպություններին, անձանց:

ԳԼՈՒԽՅ. ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԶԱՅԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌԵՈՒՄ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՑԱՆՑԻ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԿԵՐԸ

Սփյուռքի տարբեր համայնքների միևնույն համակարգի՝ սոցիալական ցանցի, համեմատական ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս հասկանալ սոցիալական ցանցի առանձնահատուկ և ընդհանրական գործառույթները:

Հայ կապան սփյուռքում սոցիալական ցանցի դերը հասկանալու համար ուսումնասիրվել է երկու կարևոր և հայ աշատ

համայնքներ՝ Թեհրանի և Բեյրութի: Այդ համայնքները ընտրվել են մի շարք սկզբունքներով, որոնք պայմանավորված են էթնիկ և կրոնական միջավայրով, Հայաստանից մոտ և հեռու աշխարհագրությամբ, ձևավորման պատմությամբ ու համայնքային կազմով, համայնքային կազմակերպման ձևերով, հայերի բնակեցման ձևով, ընդունող երկրի քաղաքական և մեծ քաղաքների սոցիալ-մշակութային տարբերություններով և այլն:⁷⁴

Նման մոտեցումը թույլ է տալիս համեմատական ուսումնասիրության միջոցով հասկանալ հայկական սփյուռքի երկու տարբեր համայնքների ընդհանրությունների և առանձնահատկությունների բնույթը: Մյուս կողմից երկու համայնքների ակնհայտ գերակշիռ ընդհանրությունների խորապատկերին հնարավոր կլինի առավելագույն ճշտությամբ դուրս բերել այդ համայնքներում սոցիալական ցանցի գործառնության առանձնահատուկ դրսևորումները՝ մի կողմ թողնելով արտաքին ազդեցության գործոնները:

3.1. Սոցիալական ցանցի գործառնության առանձնահատկությունները Թեհրանի հայկական համայնքում

Հայկական սփյուռքի համայնքներում ինքնակազմակերպման մեխանիզմների, սոցիալական ցանցի, դրանում առկա փոխազդեցությունների առանձնահատկությունները պարզելու համար նախանհրաժեշտ է անդրադառնալ որոշակի սկզբունքներով ընտրված հետազոտական դեպքերի քննարկմանը: Այս պարագայում որպես այդպիսին քննարկենք Թեհրանի հայ համայնքի դեպքը:

Թեհրանի հայ համայնքում սոցիալական ցանցի գործառնությունը ներկայացնելու համար անհրաժեշտ պայման է որոշակիացնել նախադրյալների այն շրջանակը, որից ներսպետք է քննարկվեն համայնքում տեղի ունեցող ժամանակակից երևույթները: Այդ նպատակով նախանդրադառնանք դրա ձևավորման

⁷⁴ Ռ. Կարապետյան, Սեփական և այլազգի միջավայրում հայերի համեմատական հետազոտության հիմնական ուղղությունները. խնդիրները և հեռանկարները, Հայրենիք-սփյուռք առնչությունները հայկական մամուլում. Հայաստանի և սփյուռքի թերթերի կոնտենտանալիզ.- Եր., «Գիտություն» հրատ., 2012, էջ 21-23:

պատմությանը, պատճառներին, ներկայացնենք համայնքի ներկայիս ընդհանուր պատկերը:

Այսպես, Թեհրանի հայ համայնքը Իրանահայ համայնքի կազմում համարվում է սփյուռքի առանձնահատուկ գաղթօջախներից մեկը: Այն համարվում է Մերձավոր և Միջին արևելքի խոշորագույն, ամենահին և ավանդական համայնքը:

Այս համայնքի առանձնահատկությունը նախ և առաջ կայանում է նրանում, որ այն դարերի ընթացքում պահպանել է սերտ կապ հայրենիքի հետ: Վերջինս հնարավոր է դարձել առավել ասես շնորհիվ աշխարհագրական դիրքի, բայց և համայնքի ինքնակազմակերպվածության և ինքնակառավարման հատուկ մեխանիզմների:

Ի տարբերություն հայ սփյուռքի այլ գաղթօջախների, որոնց առաջացման համար գլխավոր պատճառ է հանդիսացել ցեղասպանությունը, Իրանի հայ համայնքը ձևավորվել դեռևս ցեղասպանությունից շատ դարեր առաջ և պահպանվել է մինչ օրս:

Մինչև 1970-ական թվականները թեհրանահայության շրջանում քիչ էին խոշոր ձեռնարկատերերը, զգալի թիվ էին կազմում նավթարդյունաբերության ոլորտի աշխատողները, և ներգրավված էին պետական համակարգում և տնտեսական ու իրավաբանական ոլորտներում, ներկայացված էին նաև բանակային, սպայական ծառայության մեջ: 1950-ական թվականներից սկսած աճ է արձանագրել նաև հայ մտավորականության թիվը (բժիշկներ, իրավաբաններ, ուսուցիչներ, ճարտարագետներ և այլն), որոնց մի մասը մասնագիտական բարձրագույն կրթությունը ստացել էր արևմուտքի երկրներում:

1979 թ. իսլամական հեղափոխությունից հետո տիրող անկայուն կացության, անուղղակի խտրական վերաբերմունքի պատճառներով հայության թիվն Իրանում կրկնակի կրճատվեց:

Ներկայումս պաշտոնական վիճակագրությունն Իրանում հայերի թվի մասին գոյությունն չունի: Դժբախտաբար ստույգ տվյալներ գոյությունն չունեն նաև մայրաքաղաքում նրանց թվաքանակի մասին: Ոչ պաշտոնական տեղեկությունների համաձայն՝ ներկայումս Թեհրանում հայերի թիվը հասնում է 50 000-ի:

Հայ երի հիմնական գանգվածի կենտրոնացումը Թեհրանում պայմանավորված է նրանով, որ Իրանում գյուղական բնակչության տեսակարար կշիռը ներքին միգրացիոն գործընթացների հետևանքով մշտապես կրճատվում է: Ընդ որում, ներքին տեղափոխությունների հիմնական ուղղվածությունը «գյուղաքաղաք» ուղղությունն է:⁷⁵

Համաձայն համայնքի փորձագետի դիտարկման «Վերջին 10 տարվա կտրվածքով արտագաղթը իր որոշակի տեմպերով գոյություն ունի և այդ պատճառով բնական աճին հակակշռում է, և, հետևաբար, կարելի է ասել թվաքանակային իմաստով համայնքը նահանջ է ապրում: Արտագաղթը պետք է գլխավորապես կապել տնտեսական վիճակի հետ: Սխալ է այն տպավորությունը, որ հայերը Իրանից արտագաղթում են ոչ տնտեսական պատճառներով: Հիմնականում պատճառները տնտեսական ու սոցիալական: Բնույթի են, այլ ոչ թե կրոնական, ինչը շատ շահարկվում է»⁷⁶:

Սակայն ըստ մյուս փորձագետի գնահատականի արտագաղթի պատճառներն իրականում շատ ավելի բարդ են և զուտ տնտեսական կամ սոցիալական վիճակով այն բացատրել չի կարելի: «Արտագաղթի առթիվ տարբեր պատճառներ կան: Պատմականորեն մարդիկ իրենց ընտրածով, իրանց ցանկություններ չեն եկել այս տարածքի վրա, բնականաբար, չեն ել հաշտվում: Մարդիկ տարբեր պատճառներով են հայտնվել Պարսկաստանում, սակայն երբեք ոչ թե նրա համար, որ իրենք են ընտրել այս երկիրը: Երևի արտագաղթի պատճառներից մեկը դա է: Մյուսը, փոքրամասնությունների իրավունքներն են, որոնք թղթի վրա գոյություն ունեն, բայց իրականության մեջ չեն գործադրվում, իհարկե հարաբերականորեն, ժողովրդին մղում է դեպի արտագաղթ: Դրան ավելանում են անձնական պատճառները, մարդանց են ցանկությունը, որ իրենց հայրենիքում չեն ապրում, ուրեմն գոնե ավելի լավ երկրում ապրեն: Ավելի լավը տարբեր մարդկանց համար տարբեր է:»⁷⁷:

⁷⁵ Վ. Բայբուրդյան, Իրանի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, Երևան, Լուսակն, 2013, էջ 33-34:
⁷⁶ Ս. Ներսիսյան, Փորձագիտական հարցազրույց N5, ՀԱԻ Սփյունռքի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Թեհրան, 2014թ.:
⁷⁷ Ս. Ներսիսյան, Փորձագիտական հարցազրույց N4, ՀԱԻ Սփյունռքի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Թեհրան, 2014թ.:

Համայնքի մասին ընդհանուր պատկերացում կազմելու համար կարևոր է քննարկել հայերի ներկայության սոցիալական, տնտեսական կողմը: Վերջինը ևս կարելի է դուրս բերել փորձագիտական և խորին հարցազրույցների տվյալներով: Ընդհանուր առմամբ հարցվողները նշում են մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներ համայնքի սոցիալական և տնտեսական իրավիճակի փոփոխության հիմնավորման համար:

Նշված խնդրի վերաբերյալ խորին հարցազրույցի հացվողի դիտարկումը հետևյալն է. «Սոցիալական, տնտեսական կյանքը մեր համայնքում, երևի արդեն գիտեք, անկում է ապրել: Ահմադի Նեժաթի ժամանակներից արդեն հրանը ընկավ համաշխարհային որոշ գործընթացների մեջ՝ Էմբարգո և այլն, և աստիճանաբար, մանավանդ վերջին 2 տարում կտրուկ վատացավ պայմանները ու հեռանկարում շատ դրական բաներ չեն սպասվում:»⁷⁸

Շարունակելով օբյեկտիվ պատճառների քննարկումը փորձագետը նշում է. «Էսօր եթե ուզում ես լավ ապրես պետք է լավ մասնագիտություն ունենաս, 30 տարի առաջ եթե տնից մեկն աշխատեր, տունը կպահեր, հիմա երևի պետք է բոլորն աշխատեն, եթե ուզում ես բարեկեցիկ ապրել, ունենաս քուզած բաները, պետք է լուրջ սովորես, լուրջ աշխատես: Երկրի ընդհանուր կենսամակարդակը բարձրացել է: Իսկ անձնապես էսօր մարդիկ ավելի շատ պետք է աշխատեն իրանց սովորական կյանքն ապահովելու համար: Մարդկանց սպասելիքն էլ այլ էր, պահանջները հիմա փոխվել են, կենսամակարդակն է բարձրացել:»⁷⁹

Անհրաժեշտ է դիտարկել մասնավորաբար հայերի սոցիալ-տնտեսական վիճակը ընդհանուրի խորապատկերին, որպեսզի պարկերացում կազմենք, թե արդյոք հայերն ինչպիսի՞ դիրք են զբաղեցնում իրանական հասարակության մեջ, արդյոք ո՞ր սոցիալական շերտում են տեղավորված, որքանո՞վ է համասեռ հայերի հանրույթը սոցիալ-մասնագիտական առումով, և կա՞ն

⁷⁸ Ս. Ներսիսյան, խորին հարցազրույց N12, ՀԱԻ Սփյուռնի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Թեհրան, 2014թ.:

⁷⁹ Ս. Ներսիսյան, Փորձագիտական հարցազրույց N4, ՀԱԻ Սփյուռնի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Թեհրան, 2014թ.:

արդյոք որոշակի տնտեսական ցուցիչներ, որոնք բնութագրական են հենց հայերի համար:

Այսպես, փորձագետի գնահատմամբ. «Սկզբնական շրջանում երբ հայերը կենտրոնացած էին, որպես քաղաքում ապրող մարդավելի կրթյալ են եղել, հիմնականում բժիշկներ, նկարիչներ, ոսկերիչներ: Յետո երբ որ մուտք են գործում Թեհրան, արդեն, որովհետև ուսում ունեին, ավելի հանգիստ էին շփվում եվրոպացու հետ, ավելի լավ էր անգլերենը կամ հիմնականում ֆրանսերենը, կարողանում էր վերցնել իր վրանաև մեխանիկական գործերը, գործեր, որոնք տեխնիկային են վերաբերում, հայերը կարողանում են եդ տեղը գրավել: Նույնիսկ էսօր էլ եթե պարսիկի հարցնեք՝ որտեղ կարելի ամեքենան լավ սարքել, անպայաման կասի հայի մոտ: Էդպես հայերն իրենց անունը ունեցան որպես լավ մեխանիկներ, ոսկերիիչներ, վարպետներ, որպես թարգմանիչներ, բժիշկներ և այլն»:⁸⁰ Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ մինչև ներկայիս ժամանակները (մասնավորապես մինչև հեղափոխությունը) մասնագիտական մրցակցությունն ավելի առողջ է եղել, աշխատանքային շուկան ավելի ազատ: Սակայն ներկայիս իրավիճակը բավականին տարբերվում է նախկինից, և դա առաջին հերթին կրոնական, ազգային պատկանելիության նկատմամբ ընկալումների փոփոխության հետևանք է: Որքան էլ հայերը, որպես ազգություն և կրոնական փոքրամասնությունն հանդուրժողականության միջավայրում գտնվեն, միևնույն է կրոնը և ազգությունը գործոններ են իրանում: Այս համատեքստում փոխձագետը համեմատություն է տանում հեղափոխությունից առաջ և հետո հայերի սոցիալ-տնտեսական կյանքի և դիրքի միջև: Նշելով, «Նախքան հեղափոխությունը, այստեղ հայերը մեծ դիրք են ունեցել, մասավանդ նավթային ընկերությունները. այստեղ առաջին խավը անգլիացիներն են կազմել, հետո մենք, և դրան կապված բավականին աշխատանքներ են արել, շատ եկամտաբեր աշխատանքներ, և մեծ գործարաններ, արտադրություններ են ունեցել: Յիմանալթային ընկերություններում հայ չկա, եթե կա էլ ուղղակի աշխատողներ են, և , ընդհանրապես, պետությունն իր

⁸⁰ Ս. Ներսիսյան, Փորձագիտական հարցազրույց N2, ՀԱԻ Սփյուռնի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Թեհրան, 2014թ.:

ձեռքը դրել է առաջին օղակի վրա, կրոնական հարցերն ավելի շեշտակի են դարձել, ու հիմա եթե ուզես էլ հնարավորությունն չկասովորական աշխատողից ավելի բարձրանալ ու, ինչպես նաև էլ ցանկությունն էլ չկա, որ գիտես ամեն քայլին պետք է լարված, զգույշ լինես, կրոնիդ համար, և այլն...Բայց ես գտնում եմ, որ հատուկ միտում չկար այս ամենի մեջ, դա ուղղակի իրենց խիստ կրոնական հայացքի արդյունք էր...»⁸¹

Համայնքային կյանքի կենսագործունեության վրա մեծ նշանակություն ունեն կազմակերպությունները, որոնք սկսել են ձևավորվել դեռևս ինքնակազմակերպման նախնական փուլում:

Թեհրանում հայկական առաջին հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններն ու միությունները ձևավորվել են 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին: Ներկայումս գործող ազգային քաղաքական կազմակերպություններն են՝ ՀՅԴ-ի տեղական մարմինը և Հայկական ժողովրդական միությունը (ՀԺՄ): Քաղաքում գործում են նաև ՀԲԸՄ-ի, ՀՕՄ-ի, Համազգային հայ կրթական և մշակութային միության, Հայ դատի, Հայ երիտասարդաց ընկերակցության մասնաճյուղերը, ինչպես նաև մշակութային, մարզական և կրթական կազմակերպություններ: Գործում է մի քանի տասնյակ հայկական դպրոց:

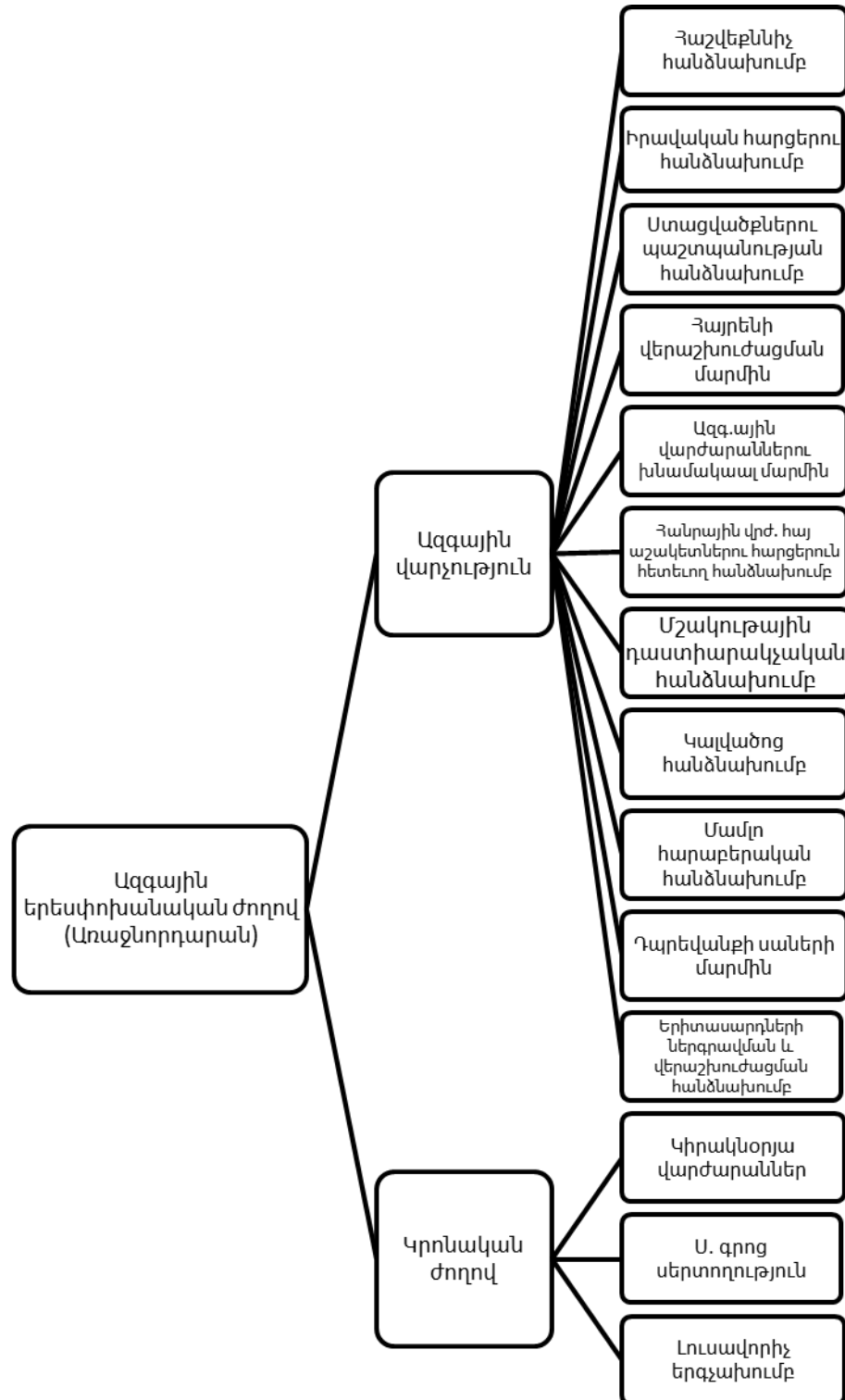
Համաձայն փորձագիտական դիտարկման «Համայնքը ներկայումս ղեկավարվում է ազգային իշխանության կողմից կամ ազգային առաջնորդարանի կողմից, որն ունի իր տարբեր կառույցները և լծակները, օղակները և ենթաօղակները»⁸²: Թեմի առաջնորդն է գերաշնորհ սրբազան Սեպուհ Սարգսյանը: Թեմն ունի պատգամավորական ժողով, խորհուրդ: Որպես գործադիր մարմին, աշխատում է թեմական խորհուրդը, որին օժանդակում են թեմական ենթախորհուրդները: Դրանք են՝ դատական խորհուրդը, կրթական խորհուրդը, կտակակալ վաճային, շինարարական ֆոնդը և մեկենասող խորհուրդը: Սա այն մեխանիզմն է, որը թույլ է տալիս

⁸¹ Մ. Ներսիսյան, Փորձագիտական հարցազրույց N1, ՀԱԻ Սփյուռքի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Թեհրան, 2014թ.:

⁸² Մ. Ներսիսյան, Փորձագիտական հարցազրույց N4, ՀԱԻ Սփյուռքի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Թեհրան, 2014թ.:

մասնագիտական ոլորտի ձեռքբերումները ծառայեցնել համայնքի շահերին:

Գծադիր 3. Թեհրանի հայ համայնքի ինքնակառավարման կառուցվածքը

Ելևելով վերոնշյալ հիմնավորումներից կարելի ավելել, որ Թեհրանի հայ համայնքում առկա են տարաբնույթ կազմակերպություններ,

- որոնք ունեն ինքնակազմակերպման և ինքնակառավարման առանձնահատկ մեխանիզմներ
- որոնք փոխկապված են միմյանց և այլ համայնքների իրենց մասնաճյուղերի հետ ցանցային սկզբունքով:

Տարբեր չափի, ձևի և ֆորմալ ու թյան աստիճանի համայնքային կազմակերպությունների կողքին ուսումնասիրության ժամանակ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ նաև հայ ահոժ թաղամասերը, որպես ինքնուրույն համայնքային կառույց:

Ներկայումս Թեհրանում հայերը համախումբ ձևով գլխավորապես բնակվում են Մաջիդիե, Չարքեշ, Յեշմաթիե, Նարմաք և միջարքայլ թաղամասերում, թեև կան նաև ամբողջ քաղաքում ցրված հայ ընտանիքներ: Հատկանշական է, որ թեհրանահայերի շրջանում տվյալ թաղամասերն ունեն իրենց համարժեք հայկական անվանումները՝ Չեյթուն, Սասուն, Կենտրոն:

Տվյալ դեպքում համախումբ ասելով նկատի ունենք հայ ազգի բնակչության, համայնքային կառույցների՝ եկեղեցի, դպրոց, հիվանդանոց, ծերանոց, ակումբներ, միություններ և այլն, կուտակումներ, ինչպես նախ լրացուցիչ սպասարկող կազմակերպությունների խիտ առկայություն՝ խանութներ, դեղատներ, տրանսպորտային ծառայություններ և այլն:

Ներկայացվող գծապատկերում (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 1) ներկայացված է քարտեզ⁸³, որը ցույց է տալիս Թեհրանում հայկական համայնքների տարածական տեղակայումը:

Քարտեզում նշված սահմաններն, իհարկե, պայմանական են և պաշտոնապես ամրագրված չեն: Դրանք գտնվում են երկու մշակույթների սահմանագծի վրա: Թեհրանի դեպքում այդ սահմանագիծը գրեթե ամբողջովին համընկնում է հայկական փողոցների, կառույցների շուրջը կառուցված պարիսպների,

⁸³ Սույն աշխատության մեջ քարտեզն իրենից ներկայացնում է իրական օբյեկտների արբանյակային տեղանշման սխեմատիկ պատկեր, որը հանարվորինս ճշտգրիտարտացում է դրանց իրական տեղակայումը քաղաքում:

հայկական գրու թյ ու ն ն եր ո վ կ ամ պատկեր ն եր ո վ ց ու ց ան ակ ն եր ի , ց ու ց ա փ ե ղ կ եր ի հ ե տ : Այ ս տե ղ կ արև որ է ն շ ե լ , որ պար ի ս ան եր ի կ առ ու ց ու մ ը պայ մ ան ավ որ վ ած է Իր ան ի մ շ ակ ու յ թ ն եր ի տար բ եր ակ մ ան ք աղ աք ակ ան ու թ յ ան պ ա հ ան ջ ո վ . որև է խ մ բ ի կ ամ փ ոք ր ամ աս ն ու թ յ ան կ ող մ ի ց գ եր ի շ խ ո ղ մ շ ակ ու յ թ ի ց ան կ ա ց ած ն որ մ ի ն հ ակ աս ո ղ դ ր սև որ ու մ չ պ ե տ ք է կր ի բ ա ց ա հ այ տ բ ն ու յ թ ո ղ ջ հ աս ար ակ ու թ յ ան հ ամ ար : Ս տ ա ց վ ու մ է , որ ազ գ այ ի ն ի ն ք ն ու թ յ ան մ ի շ ար ք տար բ եր ի ար տ ա հ այ տ մ ան հ ամ ար մ ի ակ հ աս ան ե լ ի վ այ ը ը հ ամ այ ն ք այ ի ն կ առ ու յ ց ն եր ի պ ար ի ս ան եր ի ն եր ս ու մ է :

Բ ա ց ի այ դ թ ե՛ հ այ եր ի մ ո տ , թ ե՛ իր ան ց ի ն եր ի (հ ամ ած այ ն տե ղ ա ց ի հ այ եր ի գ ն ա հ ա տ մ ան) մ ո տ կ ա տ վ յ ալ թ աղ ամ աս ի հ այ կ ակ ան ու թ յ ան հ ս տ ակ ը ն կ ալ ու մ : Վ եր ջ ի ն ս մ ե կ ն ա ք ան վ ու մ է ն ան այ ս թ աղ ամ աս ի բ ն ակ ի չ ն եր ի հ ամ ար ան վ տ ան գ ու թ յ ան , ազ ա տ ու թ յ ան բ ար ծ ր շ ե մ ո վ . Յ այ հ ամ այ ն ք ը լ ր ա ց ու ց ի չ ո չ \$ որ մ ալ վ եր ա հ ս կ ո ղ ու թ յ ու ն ու ն ի տ վ յ ալ թ աղ ամ աս եր ու մ և , հ ամ ապ ա տ աս խ ան ա ք ար , կ ր ու մ է չ բ ար ծ ր ած այ ն վ ո ղ պ ա տ աս խ ան ա տ վ ու թ յ ու ն :

Յ այ կ ակ ան հ ամ այ ն ք այ ի ն կ ազ մ ակ եր պ ու թ յ ու ն ն եր ը ս ա հ մ ան ե ն հ ան դ ի ս ան ու մ հ այ կ ակ ան ու թ յ ան պ ա հ պ ան մ ան հ ամ ար : Դ ր ան ք բ ավ ակ ան ի ն պ ա տ կ եր ավ որ ձև ո վ ար տ ա հ այ տ վ ած ե ն ն եր կ այ ա ց վ ո ղ ն կ ար ն եր ու մ , որ տե ղ պ ար գ որ ո շ ը ն դ գ ծ վ ու մ է (տե՛ ս հ ավ ե լ վ ած , ն կ ար 1) հ այ կ ակ ան մ ի ջ ա վ այ ը ը՝ հ ամ այ ն ք այ ի ն կ առ ու յ ց ն եր ի պ ար ի ս ան եր ի ց ն եր ս :

Ն կ ար ու մ պ ա տ կ եր վ ած պ ար ի ս ան եր ը դ առ ն ու մ ե ն տար բ եր ու թ յ ան տար ած ք ն եր ի \$ ի գ ի կ ակ ան ը ն դ գ ծ մ ան ս ա հ մ ան ն եր : Կ ար ե լ ի է տե ս ն ե լ , որ պ ա տ եր ը բ ավ ակ ան ի ն բ ար ծ ր ե ն , դ ր ան ց ն եր ս ու մ հ այ եր ն իր ե ն ց գ գ ու մ ե ն կ ար ծ ե ս «ս ե փ ակ ան տար ած ք ու մ », հ ատ կ ան շ ակ ան է , որ պ ա տ եր ի ց ն եր ս կ ան այ ք առ ան ց գ լ խ ա շ որ ե ն , ի ս կ իր ան ց ի ն եր ը մ ի այ ն հ ատ ու կ թ ու յ լ տ վ ու թ յ ամ բ կ ար ո ղ ե ն մ ու տ ք գ որ ծ ե լ այ դ տար ած ք ն եր : Բ ո լ որ հ այ կ ակ ան ե կ ե ղ ե ց ի ն եր ը , դ ար ո ց ն եր ը , ակ ու մ բ ն եր ն ու մ ի ու թ յ ու ն ն եր ը պ ար ս պ ա պ ա տ ե ն :

Մ յ ու ս կ ող մ ի ց հ ամ այ ն ք այ ի ն կ ազ մ ակ եր պ ու թ յ ու ն ն եր ը դ առ ն ու մ ե ն ը ն դ ու ն ո ղ եր կր ի , հ աս ար ակ ու թ յ ան հ ե տ հ ար աք եր ակ ց մ ան , ի ն տե գր մ ան խ ո ղ ո վ ակ : Այ դ ը ն դ հ ան ր ա ց ն ո ղ հ ար թ ակ ն եր ի ց է ք աղ աք ակ ան ու թ յ ու ն ը , որ տե ղ հ այ եր ը կ ար ո ղ ե ն

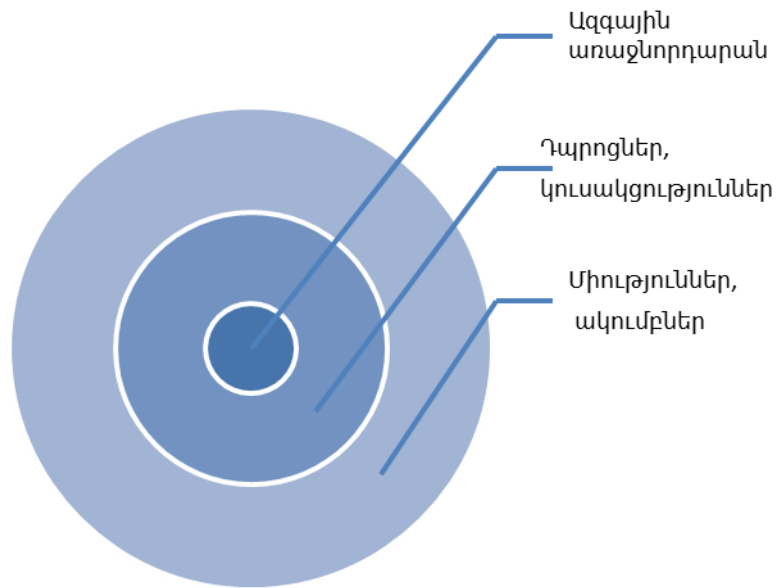
ուև նենալ 2 պատգամավոր Մեջլիսում (ըստ կրոնական փոքրամասնության քվոտայի հայերը ներակայացնում են բոլոր քրիստոնյաների ձայնը Մեջլիսում), կրոնական խորհուրդները, որոնք համարվում են յուրաքանչյուր համայնքի առաջին դեմքը, գիտական, հետազոտական, լրագրողական հանրության ներքին կոնսուլտացիայի հարթակները, և մարզամշակութային իրադարձությունների հարթակները:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ համայնքում ինքնուրույն կառուցակցելու և հետագայում պահպանելու համար թեհրանի հայ համայնքում առկա են որոշակի սոցիալական միջավայրեր, որոնք լցված են առավելապես ազգային, ավանդութային բովանդակությամբ:

Կարևոր է քննարկել, թե ինչպես են ձևավորվում այդ միջավայրերը, ինչ հարաբերություններ են ներառում և ինչ չափանիշների համաձայն են գործում: Այստեղ անհրաժեշտ է անդրադառնալ թեհրանի հայ համայնքում հարաբերությունների գործառնությանն ըստ ցանցային որակական չափանիշների:

Կենտրոնացվածության չափանիշ: Թեհրանի հայ համայնքում նկատվում է առավել մեծ քանակի կապերի ակտիվություն մեկ կառույցի շուրջ, ինչը վկայում է կենտրոնացվածության բարձր աստիճանի մասին: Որպես այդպիսին հանդես է գալիս Ազգային առաջնորդարանը, որի շուրջն են տեղակայվում համայնքային մյուս կառույցներն ըստ որոշակի հաջորդականության: Վերջինս որոշվում է կենտրոնից ունեցած հեռավորությամբ: Թեհրանի հայ համայնքի համար Ազգային առաջնորդարանը կատարում է յուրատեսակ ինֆորմացիոն կենտրոնի գործառնություն. ցանկացած տեղեկատվություն այսպես թե այնպես կապված է առաջնորդարանի հետ: Մնացած կառույցները գտնվում են ինֆորմացիոն երկրորդ (դպրոցներ, կուսակցություններ, համալսարանական ամբիոն), երրորդ (միություններ, ակումբներ) և հաջորդ գոտիներում: Այս աստիճանավորումը համընկնում է դրատարածական տեղակայմանը:

Գծագիր 4. Թեհրանի համայնքային կազմակերպությունների տարածական տեղակայման մոդելը

Կենտրոնացման չափանիշ: Համաձայն կենտրոնացման ցուցանիշի թեհրանի հայ համայնքում առկա է բավականին բարդ ցանցային համակարգ, որտեղ ներգրավվածության խորությունից կախված իջնում է անձնավորվածության աստիճանը՝ մի կողմից որպես ավանդական վարքի դրսևորում, մյուս կողմից՝ արտաքին միջավայրի ճնշում: Այստեղ կենտրոնացումը մեծ մասամբ կատարվում է կառույցների շուրջը, այլ ոչ թե անհատների:

Խտուժյան չափանիշ: Թեհրանի հայ համայնքում դիտարկվել է ցանցային բարձր խտուժյուն: Սրա մասին է վկայում այն, որ մեկից մեկ այլ անհատի հետ կապ հաստատելու համար կարող են կիրառվել առնվազն մի քանի ուղի: Սրա պատճառն այն է, որ համայնքում առկա է դերերի համընկնման բարձր հաճախականություն:

«Ես հանգիստ եմ տղայիս համար, որովհետև նա հաճախում է նույն ակումբը ինչ-որ ես, ինչ-որ իմ ծնողներս ժամանակին, հիմա էլ նա է գնում իր ընկերների հետ: Այստեղ հանգիստ է դառնում. Դու գիտես երեխուդ ընկերներն ովքեր են, մեծ մասը հարևանությամբ են ապրում, այսինքն նույն թաղից ենք, կամ ծնողերի հետ միևնույն գործն ենք անում, կամ եկեղեցում ենք հանդիարում, կամ ինչ-որ բարեգործականով, եթե ազգականներ չենք:

Կարելի է ասել, այս տեղ բոլորս էլ իրար գիտենք, եթե ոչ դժվար չէ իմանալ»:⁸⁴

Այս համընկնումները մի կողմից ամրապնդում, մյուս կողմից բարդացնում է հարաբերությունները, որն էլ նպաստում է համայնքի ներփակմանը:

Ելնելով վերոնշյալ դիտարկումներից կարելի է ենթադրել, որ համայնքն առնվազն ֆորմալ առումով փակ է, քանի որ հարաբերությունների բազմազանություն պահանջը բավարարվում է ներքին ռեսուրսների հաշվին՝ անտեսելով պահանջվող որակը: Մյուս կողմից տվյալ պետության պատասխանատու մարմինների և նույն միջավայրում գտնվող այլ էթնիկ հանրությանների հետ հարաբերությունները տեղի են ունենում մեկ ելքով:

Դիրքորոշման չափանիշ: Թեհրանի համայնքային կառույցներում նկատվում են սոցիալական կյանքի կազմակերպման տարիքային, սեռային առանձնահատկություններ: Բացի դրանից կարևոր է առանձնացնել համայնքում դիրքորոշման դրսևորման ցուցանիշը, որն իրականանում է եկեղեցական, կուսակցական պատկանելիության և այլ բնորոշիչների համադրմամբ: Տվյալ պարագայում վերջինս կատարում է գոհի գործառույթ: Այս տեսակի խմբավորումը համայնքում ժամանակի ընթացքում հանգեցնում է քաղաքում՝ թեհրանահայերի առանձին խմբերի կոմպակտ տեղաբաշխմանը այլ կերպասած կենտրոնացմանը թաղամասային սկզբունքով:

Այս երևույթն ակնհայտ է դառնում, եթե դիտարկենք համայնքային կազմակերպությունների ֆիզիկական տեղակայությունը քաղաքում (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 2):

Բերված պատկերից պարզ է դառնում ոչ միայն կազմակերպությունների մոտ տեղակայումը, այլև դրանց բազմազան բնույթը (յուրաքանչյուր տեսակի կազմակերպություն նշված է առանձին գույնով):

Թեհրանի հայ համայնքում գործում են հետևյալ բնույթի կազմակերպությունները՝ կրթական, մարզական, մշակութային, իրավական, արդարադատական, բարեգործական, տպագրական:

⁸⁴ Ս. Ներսիսյան, Խորին հարցազրույց N17, ՅՍԻ Սփյուռքի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Թեհրան, 2014թ.:

Կազմակերպության ներքին բնույթի խմբավորումն իրականացվել է համաձայն իրականացրած գործառնության և հայտարարված նպատակի:

Համայնքում գործող կազմակերպությունները ներառում են բոլոր վերը քննարկված տեսակի կառույցները՝ միությաններ, կրթական հաստատություններ, բարեգործական կազմակերպություններ, եկեղեցիներ:

Համայնքային բոլոր կազմակերպությունները ոչ ամենօրյա ին և ոչ պետական են:

Կառույցների միջև առկա փոխազդեցություններն ունեն միմյանց հավասար-հորիզոնական և կենտրոնի (տվյալ դեպքում առաջնորդարանի) հետ ուղղահայաց կապերի միջոցով: Սակարելի է համարել խառը բնույթի փոխհարաբերությունների տեսակ: Սակայն հորիզոնական կապերի ներսում ևս առկա են խառը և ճկուն փոխհարաբերություններ:

Հայկական դասական համայնքներում, որպեսին է Թեհրանի համայնքը, որպես կանոն գործող երեք ավանդական եկեղեցիները՝ հայ առաքելական, հայ կաթողիկոս, հայ ավետարանական, ներհայամայնական միջավայրի ընկալումներում կապված են և զուգակցվում են երեք ավանդական կուսակցությունների՝ Հայ հեղափոխական դաշնակցություն (ՀԶԴ), Սոցիալ դեմոկրատ Հնչակյան կուսակցություն (ՍԴՀԿ) և Ռամկավար ազատական կուսակցություն (ՌԱԿ), հետ:

Կարևոր է ընդգծել, որ պաշտոնապես քաղաքական, կուսակցական կառույցներն իրականում բացակայում են Թեհրանում: Սակապված է Իրանի պետական քաղաքականության հետ: Սակայն, փոխարենը մյուս՝ մարզական, մշակութային և այլ կառույցները տարբեր հարաբերակցությամբ իրականացնում են քաղաքական, կուսակցական գործունեություն:

Ի դեպ կուսակցություններից յուրաքանչյուրը կապված է կոնկրետ մարզամշակութային, պարբերական մամուլի, կրթական, սկստուտական կազմակերպությունների հետ:

Թեհրանի հայերի սոցիալական հարաբերությունների առանձնահատկությունները ընկալելու համար դուրս բերենք համայնքային կառույցներին ներգրավվածության աստիճանը և բնույթը (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 3):

Թեհրանի համայնքային կառույցներում նկատվում են սոցիալական կյանքի կազմակերպման տարիքային, սեռային առանձնահատկություններ: Իսկ ինչ վերաբերում է քաղաքական, կուսակցական պատկանելությանը, ապա թեհրանահայերի շրջանում դա չի հիշատակվում որպես առանձին կառույցի անդամակցություն: Սա, ըստ էության, արտաքին միջավայրի գործոնի ազդեցությունն է, քանի որ այս տիպի կառույցներն իրականում բացակայում են, փոխարենը մյուս կառույցները տարբեր հարաբերակցությամբ իրականացնում են քաղաքական, կուսակցական գործունեություն:

Չատկանշական է համայնքի անդամների մեծամասնության ներգրավվածությունը համայնքային կառույցներին, ինչը նրանց կողմից ընկալվում է որպես սոցիալական պատկանելություն, ուստի և դառնում է բնութագրիչ տվյալ անհատի տեղը համայնքում մասնանշելու համար:

Այս տեսակի խմբավորումը համայնքում ժամանակի ընթացքում հանգեցնում է քաղաքում՝ թեհրանահայերի առանձին խմբերի հոծ տեղաբաշխմանը այլ կերպ ասած կենտրոնացմանը թաղամասային սկզբունքով: Սա ունի երկակի գործառույթ. մի կողմից կարող է իրականացնել համախմբման և ինքնակազմակերպման, մյուս կողմից պիտակավորման և մասնատման գործառույթներ:

Վերոնշյալից ելնելով կարող ենք ասել, որ Թեհրանի հայ համայնքը բավականին ակտիվ է, ինչը դրսևորվում է առավելապես հասարակական ոլորտում, քանի որ համայնքի ներսում կապերի ներգրավումն ու ամրապնդումը կարևորագույն խնդիրներից է:

Եթե դիտարկենք առանձին խմբերի ներգրավվածությունը կոնկրետ կառույցներում, ապա կարելի է տեսնել, որ հարցվածների այն խումբը, որը հայրենիքը համարում է ծնողների, պապերի ծննդավայր, ընդգրկված չէ ազգային կառույցներում և փոխարենը բավականին բարձր ակտիվություն է ցուցաբերում բարեգործական կառույցներում: Կրթական, հասարակական գործունեությունն ծավալող կառույցներում ընդգրկվածների խումբը դիտարկելով կտեսնենք, որ դրան

անդամակցում են առավել ավելս բարձրագույն կամ միջնակարգ կրթությու ն ունեցողները:

Այս համատեքստում շատ կարևոր է հասկանալ, թե համայնքի ներկայացուցիչները որպես ով են ներգրավված այդ կառույցներում:

Աղյուսակ 1 Թեհրանի համայնքի անդամների՝ կառույցներում ներգրավվածության ձևը (% հարցվածներից)

Թեհրանի անդամների՝ ներգրավվածության ձևը:	համայնքի կառույցներում	Տոկոսը հարցվողներից
Անդամ		46%
Մասնակից		26%
Կազմակերպիչ		18%
Հովանավոր		9%
Այլ		1%
Ընդամենը		100%

Աղյուսակից պարզ է դառնում, որ համայնքային կառույցների ակտիվությանը մասնակցայնությու ն ունեցուցաբերում են մեծամասամբ մասնակից անդամները, սակայն ոչ պակաս մասնաբաժնով են ներգրավված հովանավորներն ու կազմակերպիչները: Ընդհանուր առմամբ նկատվող բարձր ցուցանիշներն անշուշտ արտահայտում է ամբողջ համայնքի սոցիալական ակտիվությունը և տարբեր խմբերի մասնակցայնությու նը ինքնակառավարման գործընթացում: Սակայն անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ բավականին մեծ է միջակայքը կառույցների կողմից արտադրվող համայնքային ուղղվածության նյութի «սպառողների» և դրանց «ստեղծողների» միջև՝ 72%/27% հարաբերակցությամբ:

Այժմ դիտարկենք տվյալ երկրի ընդհանուր սոցիալական հարաբերությու ններում ներգրավվածության, ցանցային կողմնորոշման հանգամանքներն անհատական մակարդակում:

Համայնքում կատարվող խորքային գործընթացների մասին տեղեկություն ստանալու համար անհրաժեշտ է գտնել այնպիսի ցուցիչներ, որոնցով կարելի է որոշակի պատկերացում կազմել համայնքի ներքին կյանքի կարգավորման գործընթացների օրինաչափությունների մասին: Այդպիսի ցուցիչներից է այն հարցը, թե թեհրանի հայերը որքանով են ներառված սոցիալական հարաբերություններում: Սա դուրս բերելու համար դիտարկվել են հետևյալ ցուցիչները՝ հարցվողի ներկայիս աշխատանքը, նրա ներգրավվածությունը համայնքային կառույցներին, երկիրը, հայրենիքի ընկալումը, և թե ում է ընտրում որպես ամենամոտ ընկեր՝ կախված հարցվողի սեռից, տարիքից և կրթությունից:

Տարիքային առանձնահատկություններն ի տարբերություն սեռի, այդքան էլ խիստ ընդգծված չեն: Միջին և բարձր տարիքի խմբերը դրսևորում են գրեթե նույնչափ ակտիվություն բոլոր ոլորտներում, իսկ երիտասարդներն առավելապես կենտրոնացած են մարզամշակութային կառույցներում:

Հաջորդիվ դիտարկենք թեհրանի համայնքի ներկայացուցիչների՝ սոցիալական հարաբերություններում ընգրկվածության աստիճանը կախված կրթությունից: Այստեղ դիտվում է բարձրագույն կրթությունն ստացածների գերակշռություն: Հատկանշական է կրթության մակարդակի բևեռացվածությունը որոշ խմբերում՝ եկեղեցի, աշխատանքային որոշ խմբեր:

Ելնելով ներկայացված ցուցիչներից, հետազոտության արդյունքների քննարկումից, կարելի է պնդել, որ թեհրանի համայնքում հարաբերականորեն կայուն ու ընդգծված տարբերիչը սեռն է: Սա կարելի է դիտարկել նաև տեղական իրանական հասարակության սոցիալ-մշակութային առանձնահատկության համատեքստում և եզրակացություն անել տիտղոսային ազգի գերիշխող մշակութային ազդեցության մասին: Սակայն այս պարագայում առավել հետաքրքրական է հասկանալ այդ առանձնահատկության դրսևորման երանգավորումները համայնքում:

Այդ նպատակով ստորև քննարկենք Թեհրանի հայերի՝ սոցիալական հարաբերություններում ընդգրկվածության աստիճանը կախված սեռից (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 4):

Եթե համեմատենք Թեհրանի հայերի՝ սոցիալական հարաբերություններում ընդգրկվածության աստիճանը տղամարդկանց և կանանց միջև, ապա պարզ է դառնում, որ կանայք նկատելիորեն գերազանցում են տղամարդկանց: Ընկերների ընտրության հարցում կանայք ավելի բաց են, նույնը կարելի է ասել նաև համայնքային կառույցների մասին, սակայն փոքրինչ այլ է պատկերը աշխատանքի ընտրության ժամանակ: Յատկանշական է, որ աշխատանքի ընտրության հարցում ամենաբարձր և ամենացածր աստիճաններում զբաղված են տղամարդիկ: Սակարող է վկայել այն մասին, որ, ելնելով ավանդույթից, ընդունված չէ, որ կանայք զբաղվեն ֆիզիկական աշխատանքով, նրանք նաև հավակնություններ չունեն կարիերայի զարգացման հարցում և հետևաբար աշխատանքի մեջ զբաղեցնում են միջին աստիճաններ:

Յաջորդիվ քննարկենք ևս մեկ կարևոր հարց՝ կապված համայնքի ներկայացուցիչների ունեցած ռեսուրսների, դրանց աղբյուրի հետ: Անկախ այն հանգամանքից, թե ինչ չափով և ինչ նպատակով են համայնքի ներկայացուցիչները տնօրինում եղած ռեսուրսները, կարևոր է հաշվի առնել, թե ինչպես են դրանք ձևավորվել: Ցանկացած անհատական ռեսուրս պետք է դիտարկել ընդհանուր սոցիալական կապիտալի համատեքստում, քանի որ դրանք փոխկապված են միմյանց հետ: Ահա այս նպատակով անհրաժեշտ է պարզել, թե ովքեր են մասնակից եղել անհատների ձեռքբերումներին և ինչ չափով:

Աղյուսակ 2. Թեհրանի հայ համայնքի ներկայացուցիչների ունեցած ձեռքբերումները

Ինչի՞ կամ ու՞մ շնորհիվ եք ունեցել ձեռքբերումներ:	Տոկոսը հարվածներից
Սեփական ջանքերի	49,5%
Ազգականների	47,7%
Որոշակի կառույցների, անձանց	2,8%
Ընդամենը	100%

Ներկայացվող աղյուսակից պարզ է դառնում, որ ուսումնասիրված խմբի գրեթե կեսը իր ունեցած ձեռքբերումները վերագրում է սեփական աշխատանքին, կարողությունների կիրառմանը, ջանքերին: Մյուս խոշոր խումբը, որը կազմում է ուսումնասիրված խմբի մյուս մասը՝ 47,7 %՝ իրենց ձեռքբերումները վերագրել են ազգականներին, ընտանիքներին: Երրորդ շատ փոքր խումբը միայն գտնում է, որ ունեցած ձեռքբերումների մեջ որոշիչ ներդրում ունեն որոշակի անձիք, կառույցներ: Այս տվյալները ևս մեկ անգամ ապացուցում են վերը քննարկված գոտևորումը, որն ակնհայտորեն իրականանում է վստահության սահմաններին համապատասխան:

Այսպիսով, այլ էթնիկ միջավայրում ցանցային վարքի փոփոխության կամ առանձնահատկությունների պահպանման համար կարևորագույն գործոններից է տվյալ միջավայրի ազդեցության և ներքին գործոնի հարաբերակցությունը: Որևէ մեկի գերիշխումը հանգեցնում է համայնքում բոլորովին այլ սոցիալական հարաբերությունների և վարքի ձևավորման: Բացի արտաքին ու ներքին գործոններից, կարևոր է առանձնացնել անհատ-ընտանիք-համայնք շղթան, որտեղ յուրաքանչյուր բաղադրիչ կարող է հանդես գալ որպես առանձին գործոն համայնքի ձևի, բնույթի, դրաներսում սոցիալական հարաբերությունների սահմանման համար:

3.2. Սոցիալական ցանցի գործառնությունն առանձնահատկությունները Բեյրութի հայ կական համայնքում

Բեյրութի հայ համայնքը⁸⁵ կազմավորվել է XIX դ. վերջին, աստիճանաբար ստվարացել է Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո: Քաղաքային բնակչության աճին զուգահեռ Բեյրութի ընդարձակման հետևանքով ներկայումս նրա մի մասն են կազմում

⁸⁵ Ա. Սանջյան, «Հայ Սփյուռքի անրագիտարան», գլխախմբ. Հովհ. Այվազյան, Հայ կական հանրագիտարան հրատ., Երևան, 2003, էջ 294-295:

Նախկինում քաղաքի արևելյան արվարձաններից Բուրջ Յամուդ հայաբնակ թաղամասն ու Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության արժանի ստ Անթիլիաս ավանը, թեև վերջիններս շարունակում են պահպանել տեղական ինքնակառավարման իրենց ուրույն մարմինները: Բեյրութում և հիշյալ արվարձաններում է բնակվում Լիբանանահայերի գերակշռող մեծամասնությունը:

Պատմականորեն շատ հայեր ապրել են Բեյրութում և Մաթնում: Բեյրութում առավել հոծ բնակեցված թաղամասերից կարելի է նշել Աշրաֆիեհը՝ Յաճնը (Կորնիշ Նահր), Խալիլ Բադավին, Կարմ-Էլ-Չեյթուն (Յայաշեն), Ռմեիլը, Ջմմեյզը, Սուրսուկը և Ջիթավին: Յայերը խիտ բնակություն են ունեցել Բեյրութի այլ շրջաններում ևս, ինչպիսիք են Խանդաք Ղամիկը, Չուգաք ալ-Բլաթը, Չարիֆը, Բաք Իդրիսը, Սանայեհը (Քանթարի), Կլեմանսոն և Յամրան: Քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ այդ հայերից շատերը արտագաղթեցին կամ տեղափոխվեցին Լիբանանի ավելի անվտանգ տարածաշրջաններ: Բեյրութի արվարձաններից կենտրոնացած են հիմնականում Մաթնում, մասնավորապես Բուրջ Յամուտ, Դորա-Ամանոս, Ֆանար, Ռաուդա, Ջդեիդը, Չալկա, Ջալ Էլ Դիբ, Անթիլիաս, Մժեր (Ճադկաճոր), Նաքքաշ, Դբայեհ, Ավքար թաղամասերում, ինչպես նաև Անթիլիասից մինչև Բիքֆայա ընկած շրջաններում: Յյուն սիսում, Ջունիեում, Ջեբիլում (Բիբլոս) և Տրիպոլիում (մասնավորապես, Մայնի տարածքում) ապրում են հայերի ցրիվ խմբեր:

Բեյրութում հայերի թվային ներկայության մասին գնահատականները տարբերվում են, սակայն տատանումը տեղի է ունենում 60000-ի և 90000-ի միջակայքում: Բնականաբար, հնարավոր առավել ցածր թվաքանակը ներկայացվում է հիմնականում պաշտոնական կամ պաշտոնականին հարող աղբյուրներում: Իսկ ահա փորձագետների գնահատականով հայերի թիվը Բեյրութում հասնում է 90000-ի:

«Խոսելով Պեյրութի հայերի թվաքանակի մասին գանք Լիբանանից. քաղաքացիական պատերազմին գաղութի թիվ 300000 կը հաշուեր, իսկ այսօր 100000-120000 կը հաշուէ: Շատեր արտագաղթեցին դէպի Ամերիկա, Արեւելեան եւ Արեւմտեան Ամերիկա, Գանատաներ, իսկ շատ քիչ թիւ դէպի Եւրոպա: Այսօր

արտագաղթը նույն թափով չէ, որովհետեւ այստեղ մնացող մարդիկ երկու խնդիր ունին: Կամ այն է չեն կրցած վիզաստանալ եւ կամ նիւթական միջոցներ չեն ունեցած՝ դուրս գալու եւ այլ երկրի մէջ վերսկսելու համար: Սակայն միայն ՊԵՅՐՈԼԹԻ մեջ հայերի թիվը կհանսնի շուրջ 90000-ի»:⁸⁶

Սակայն քանակական ներկայությունը տվյալ քաղաքում սոցիալական միջավայրի մի մասն է, ապատրամաբանորեն հաջորդիվ պետք է քննարկել նրանց մասնագիտական կարողությունները:

Հայերը ավանդաբար հայտնի են որպես լավ արհեստավորներ, բանվորներ ու մանր առևտրականներ: Սակայն ներկայումս նրանց զբաղվածությունը տարածվում է նաև այլ ոլորտների վրա. խոշոր առևտրականներ, ձեռնարկատերեր, արդյունաբերողներ, մեծ թվով մտավորականներ՝ բժիշկներ, ճարտարապետներ ու ճարտարագետներ, ուսուցիչներ, նկարիչներ, երաժիշտներ, գրողներ: Սակայն այսօր պատկերը բավականին տարբերվում է նախկինից և այլևս հնարավոր չէ Բեյրութի հայ համայնքը բնութագրել որպես արհեստավորների համայնք: Այս են հաստատում նաև փորձագիտական գնահատականների, որոնցից մեկը, մասնավորապես, նշում է. «Այսօր պատկերը ամբողջապես տարբեր է: Այդ ձեռային աշխատանքները այսօր վերացած են և իրենք իրենց արժեքը կորսնցուցած են, որովհետև արդիականացումը այնպիսի տեղ հասցուցած է, որ մարդիկ ձեռքով աշխատելով տեղ չեն հասնիր: Նոր սերունդը ընդհանրապես աւելի դեպի համալսարանական ուսում և վարչագիտական աշխատանքներում դուրս գնում են: Այդ դեպքում ունինք բազմաթիւ բժիշկներ, ճարտարապետներ, ճարտարագետներ, իրաւաբաններ, ֆինանսական գործի և IT-ի մասնագետներ, ինչպէս նաև կան երիտասարդներ, որոնք կը զբաղին հոգեբանութեամբ, գրագիտութեամբ, թղթակցութեամբ և հաղորդավարութեամբ: Այսինքն մեր երիտասարդութեան մէկ բաժինը ուսանելու փափաքը ունին: Հիմա, վերջին 15 տարիներու ընթացքին ուսանիլը նուազած ու դժուարացած է, որովհետև ուսումնավարները թանկ են: Մէկ բաժինը ուղղուած է դեպի տեխնիկական ոլորտ, բայց համալսարանի

⁸⁶ Ս. Ներսիսյան, Փորձագիտական հարցազրույց N3, ՀԱԻ Սփյուռքի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Բեյրութ, 2015թ.:

կրթութիւնն չէ դա: Մէկ խօսքով՝ այսօրուայ համեմատութեամբ արհեստաւորներու թիւը նուազած է ի նպաստ ուսանողներու: Մարդիկ, ովքեր իրենց արհեստները ժառանգած էին իրենց ընտանիքէն, այսօր չկայ, որովհետև առաջ արդիւնաւետ և շահաբեր էին այդ արհեստները, իսկ այսօր՝ ոչ»:⁸⁷

Ինչ վերաբերում է համայնքային կազմակերպութիւններին, ազգային կառույցներին, ապա անհրաժեշտ է նշել, որ լիբանանահայ ազգային հաստատութիւններին գերակշիռ մասը կենտրոնացած է Բեյրութում: Առաջին հայկական եկեղեցին՝ Ս. Նշանը, կառուցվել է 1851-ին. այժմ գործում են հայ առաքելական 8, կաթոլիկ՝ 4 և ավետարանական՝ 4 եկեղեցիներ, որոնց կից կան կիրակնօրյա դպրոցներ: Առաջին հայկական դպրոցը բացվել է 1859-ին: Ներկայումս (2003) գործում են մոտ 25 դպրոցներ, արհեստագիտական վարժարաններ, Համազգային հայագիտական բարձրագույն հիմնարկը, Հայկազյան համալսարանը:

Բեյրութում են հաստատված հայ ազգային կուսակցութիւններին կենտրոնական մարմինները, գործում են բազմաթիվ հայրենակցական, բարեգործական, մշակութային, երիտասարդական, ուսանողական, մարզական և այլ կազմակերպութիւններ, որոնք մեծ մասամբ գտնվում են կրոնադավանական համայնքների կամ քաղաքական կուսակցութիւնների հովանավորութիւն կամ վերահսկողութիւն ներքո: Կան թատերախմբեր («Գասպար Իփեկյան», «Վահրամ Փափազյան»), երգչախմբեր ու պարախմբեր:

Բեյրութում առաջին հայերեն թերթը լույս է տեսել 1921-ին. ցայսօր լույս է տեսել շուրջ 200 անուն թերթ ու հանդես: Այժմ լույս են տեսնում 20-ից ավելի պարբերականներ: Կան հայկական տպարաններ: Չնայած ներկայացված համայնքային ընդհանուր և բազմակողմանի պատկերին, որը ձևավորվել և զարգացել է տասնյակ տարիների ընթացքում, այնուամենայնիվ, առաջադրված խնդրի վերհանման նպատակով անհրաժեշտ է նախ և առաջ անդրադարձնալ համայնքի ներկայիս ընդհանուր նկարագրին:

⁸⁷ Ս. Ներսիսյան, Փորձագիտական հարցազրույց N3, ՀԱԻ Սփյունքի հետազոտութիւններին բաժնի ԴԱՆ, Բեյրութ, 2015թ.:

Բեյրութի հայ համայնքն այժմ ունի բավականին մեծ ցրվածություն, և միայն մի քանի թաղամասերում են պահպանել կոմպակտ կեցությունը:

Նախկինում (մինչև 71թ. հեղափոխությունը) հայերը Բեյրութում կոմպակտ բնակվել են Բուրջ Յամութ, Անթիլլիաս, Յամրա թաղամասերում: Յատկանշական է, որ նշված թաղամասերն ունեցել են տարբեր կուսակցական և եկեղեցական պատկանելիություն: Յամպատասխանաբար յուրաքանչյուր թաղամասում տեղակայված են եղել տվյալ եկեղեցին և կուսակցական կառույցները՝ իրենց մարզամշակութային, կրթական, բարեսիրական և այլ միություններով: Ըստ փորձագիտական գնահատականի «թաղամասերի միջև շփումը բավականին թույլ հիմքերի վրա է եղել հատկապես հեղափոխությանը մոտ ժամանակաշրջանում: Մեկ թաղամասի երեխան մյուսում դպրոց չէր գնում, տարբեր թաղամասերի տասարդներ միմյանց հետ չպետք է ամուսնանային»⁸⁸: Սա խոսում է համայնքի առանձին թաղամասերում բարձր համասեռության մասին: Սակայն միևնույն ժամանակ, առկա իրավիճակը կարող է արտահայտել թաղամասերի միջև ծայրահեղ սիմվոլիզացված վերաբերմունք: Այստեղ կարելի է խոսել գործնականում համագործակցային համայնավարման համակարգի մասին:

Սակայն իրավիճակը փոխվել է հեղափոխությունից հետո, երբ քաղաքը բաժանվել է սունի և շիա կրոնական ուղղությունների միջև՝ կրոնական ազդեցության սկզբունքով: Արդյունքում հայկական թաղամասերը տարածականորեն բաղդատվել են և ստիպված են եղել ցրվել քաղաքի տարբեր (հիմնականում տնտեսապես ավելի զարգացած) շրջաններ:

Ներկայումս հայերը Բեյրութում շարունակում են ապրել ինչպես քաղաքի տարբեր թաղամասերում, այնպես էլ պահպանել իրենց կեցությունը նախկին հայկական թաղամասերում, սակայն անհամեմատ ավելի պակաս կոմպակտությամբ: Բավական է ընդգծել, որ մի շարք հայկական կազմակրպություններ մնացել են սունի

⁸⁸ Ս. Ներսիսյան, Փորձագիտական հարցազրույց N12, ՅՍԻ Սփյունքի հետազոտությունների բաժնի ԴԱՆ, Բեյրութ, 2015թ.:

իսլամականների ազդեցության շրջանում, որտեղ մշտապես բնակվող հայերի թիվն անհամեմատիչ է: Ստացվել է այնպես, որ տարբեր կուսակցական և եկեղեցական պատկանելիության անձիք դարձել են հարևաններ, և հակառակը: Թաղամասերի եղած կառուցվածքի կազմաքանդումը, ցրումը քաղաքի տարբեր մասերով, ակամա խառը կեցությունը, և ևս մի քանի պատմական իրադարձություններ բավականին մեղմել են տարբեր թաղամասերի բնակիչների միջև սուր հարաբերությունները:

Այս ամենը ցույց է տալիս, թե ինչ հետևանքների է հանգեցրել սփյուռքի համայնքներում հարաբերությունների սոցիալական ցանցերի տարածական համընկնումը՝ նույն համայնքի, դրա անդամների, կազմակերպությունների սոցիալական միջավայրի վրա:

Անդրադառնանք համայնքի ղեկավարման կառուցվածքին: Բեյրութի հայկական համայնքը համարվելով ավանդական, դասական համայնք ինքնակազմակերպման մեջ կիրառում է ճկուն մեխանիզմներ, որոնք միաժամանակ կրում են և՛ հիերարխիկ, և՛ ցանցային բնույթի տարրեր: Բեյրութի հայ համայնքում բավականին շատ են կենտրոնացած համահայկական կազմակերպությունները: Այս հանգամանքով պայմանավորված հարաբերականորեն ավելի ինտենսիվ և բազմակողմ է Բեյրութի կապը հայկական սփյուռքի այլ համայնքների հետ: Կազմակերպությունների այսպիսի բազմազանությունը և պատմական ժառանգորդությունը հանգեցրել է համայնքում մի շարք կազմակերպությունների տարածական կուտակման: Ստորև ներկայացված է համայնքային կազմակերպությունների ֆիզիկական տեղակայությունը քաղաքում (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 5) քարտեզի տեսքով:

Այստեղ նույնպես, ինչպես Թեհրանի պարագայում, համայնքային կառույցները տեղակայված են առավել ապես հայահոծ շրջաններում: Բացի այդ համայնքի ներկայացուցիչները ձգտում են իրենց անձնական կազմակերպությունները տեղակայել հայերի խիտ բնակեցման տարածքներում: Կարելի է նկատել նաև, որ Բեյրութում են գտնվում տարբեր այլ համայնքային կառույցների գլխավոր

մասնաճյուղերը: Սա բացատրում է Բեյրութի համայնքի ակտիվությունը ողջ հայկական սփյուռքի տիրույթում որպես ինքնուրույն տարրերի, ազգային-մշակութային արժեքների, ինչպես նաև ինքնակազմակերպման փորձի տարածող: Եվ չնայած առկատարբերությունների՝ Բեյրութի հայերը նույնպես ապրում են թաղամասային տեղաբաշխման սկզբունքով և կազմակերպում են իրենց ինքնակառավարումը համաձայն այս մոդելի: Վերջինն ավելի պատկերավոր երևում է բերվող պատկերում (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 6) քարտեզի տեսքով:

Ներկայացված պատկերում երևում է Բեյրութի հայերի կեցության ձևը: Ակնհայտ է նաև նրանց ցրումը քաղաքի արևմտյան մասից դեպի կենտրոնական և արևելյան շրջաններ՝ տեղակայվելով ծովեզերքի երկայնքով: Ինչպես արդեն նշվել է առավել հոծ ձևով հայերը բնակվում են Բուրջ Յամուդում: Մնացյալ թաղամասերում հայերն ապրում են համեմատաբար ավելի ցրիվ՝ ի տարբերությունն թեհրանի հայերի: Սակայն այստեղ անհրաժեշտ է նշել, որ Բեյրութի հայաբնակ թաղամասերը, չնայած իրենց նոսրության, տարածականորեն հեռու չեն գտնվում միմյանցից: Դասպաստում է համայնքի ներկայացուցչների միջև փոխհարաբերությունների հաճախակիության բարձրացմանը: Վերջինս կարևոր պայման է համայնքային կյանքի ինքնակազմակերպման և ինքնակառավարման համար: Բացի աշխարհագրական գործոնից պետք է ընդգծել, որ Բեյրութում գրեթե բացակայում են համայնքային միջավայրի ձևավորմանը խոչընդոտող գործոնները:

Այստեղ նկատելի են ազգային ինքնությունն ձևավորող մշակութային տարրերի լայն դրսևորում ամենատարբեր արտահայտչամիջոցներով (տե՛ս հավելված, նկար 2):

Այստեղ ակնհայտորեն երևում է հայկական ներկայությունը քաղաքային միջավայրում: Սակայն բացի ինքնուրույն որոշ տարրերի ներկայացումից ակներև են նաև ազգային, կրոնական համատեքստում քաղաքացիական դիրքորոշում արտահայտող դրսևորումներ:

Ցուցափեղկերից, պաստառերից, ազգային դրոշներից և այլնից բացի Բուրջ Յամուդում են կենտրոնացած են նաև

համայնքային գլխավոր կազմակերպությունները: Վերջինս չի կարող չանդրադառնալ ինքնության վերարտադրման միջավայրի ձևավորման վրա, ինչն ակնհայտ է Բուրջ Յամուդ թաղամասում:

Կարևոր հանգամանք է նաև ընդունող երկրի կողմից ազգային տարբերությունների հանդուրժողականությունը, ինչը նպաստում է հայկական համայնքի բացլիներուն:

Ստորև անդրադառնանք ցանցային որակական չափանիշների:

Կենտրոնացվածության չափանիշ: Բեյրութի համայնքում սոցիալական կապերի կենտրոնացվածությունը տեղի է ունենում ոչ թե մեկ կառույցի կամ անհատի շուրջ, այլ մեկ սոցիալական տիրույթի: Վերջինս տարածվում է համայնքային մի քանի կառույցների միատեղման և հոծ բնակեցման տարածքների վրա: Որպես այդպիսին կարելի է նշել Բուրջ Յամուդ թաղամասի մի քանի կենտրոնացված տիրույթներ: Ահա սրանց շուրջ էլ իր հերթին տեղի է ունենում համայնքի ներկայացուցիչների փոխհարաբերությունների կենտրոնացվածություն:

Կենտրոնացման չափանիշ: Քննարկելով Բեյրութի հայ համայնքի ցանցային կառուցվածքը և դրանում առկա հարաբերությունները ելնելով կենտրոնացման չափանիշից՝ անհրաժեշտ է փաստել, որ համայնքում առկա է բարձր կենտրոնացում: Այստեղ ևս հստակ նկատվում է դերերի համընկնման երևույթը, որի շնորհիվ հնարավոր է դառնում հնարավորին քիչ ռեսուրսների կիրառմամբ հասնել անհրաժեշտ արդյունքի: Չնայած այն հանգամանքի, որ Բեյրությունն հայերը բնակվում են հարաբերականորեն ցրիվ և բաց կենցաղով, այնուամենայնիվ համայնքի անդամների միջև փոխհարաբերությունները անձնավորված են:

Խտություն չափանիշ: Բեյրութի համայնքում ևս, ինչպես և Թեհրանում նկատվում է բավականին խիտ հարաբերությունների ցանց: Դրա շնորհիվ համայնքում կարելի է նկատել արագ և արդյունավետ ինքնակազմակերպում մեկ ընդհանուր նպատակի շուրջ: Այստեղ անդամների կողմից կուտակվող սոցիալական ներուժը ներուղղվածությունն է: Յամայնքի սոցիալական ցանցի կամայական երկու միավոր միմյանց հասնելու համար նույնպես ունեն մի քանի տարբերակ: Ցանցային որակական

վերլուծության ներուժ կարելի է եզրակացնել, թե որքան շատ են ու բազմազան մեկ այլ անձի հետ շփման ուղղությամբ ու ներքին:

Դիրքորոշման չափանիշ: Այս չափանիշը քննարկելիս կարևոր է առանձնացնել համայնքի գոյության երկու շրջան՝ նախահեղափոխական և հետհեղափոխական: Նախքան հեղափոխությունը համայնքը բաժանված էր հայահոժ թաղամասերի՝ համապատասխան եկեղեցական և կուսակցական պատկանելիության գույքակցմամբ: Այս հանգամանքը մի կողմից նպաստում էր առավել արդյունավետ համայնքային կառավարման և բարձրացնում ինքնակազմակերպական մակարդակը: Սակայն թաղամասերի միջև փոխհարաբերությունների բևեռացումն ի վերջո հանգեցնում էր բախումների: Այս երևույթը քաղաքացիական հեղափոխության խորապատկերին կազմաքանդեց հայկական համայնքի թաղային հոժ տեղաբաշխման կառուցվածքը: Ցրվելով քաղաքի այլ թաղամասեր, համայնքի տարբեր «դիրքորոշումներ» ունեցող ներկայացուցիչները սկսեցին ապրել հարևանությամբ: Արդյունքում առաջ եկավ համայնքային վարքի նոր մոդել, որ անպայմանորեն կապված չէր կուսակցական կամ եկեղեցական պատկանելիության հետ: Ահա այստեղ արդեն սկսեց ձևավորվել հետհեղափոխական համայնքային կառուցվածք՝ իր բնորոշիչ հարտկանիշներով: Այսօր Բեյրութի հայ համայնքում գործառնող սոցիալական ցանցի ներսում դիրքորոշման չափանիշը թաղամասային ձևից փոխակերպվել է խմբային կամ անհատական ձևի:

Կազմակերպության ներքին բնույթը: Բեյրութի հայ համայնքն իր ինքնակազմակերպական ճանապարհին ստեղծել է ինքնության ձևավորման և պահպանման, համայնքային ներուժի կուտակման և վերաբաշխման, ինքնակառավարման համար անհրաժեշտ կազմակերպություններ: Դրանք իրենց կատարած գործառնող թնտրով կարելի է բաժանել՝ կրթական, մարզական, մշակութային, իրավական, արդարադիտական, բարեգործական, տպագրական տեսակների: Այստեղ կարևոր է նշել, որ ընդունող երկրի առանձնահատկություններից կախված՝ նշված կազմակերպությունները կարող են իրականացնել նաև լրացուցիչ այլ գործառնող թնտր՝ բացահայտ կամ լատենտ ձևով:

Պետք է հաշվի առնել, որ համայնքային կազմակերպությունների գործունեությունը օտար պետության տարածքում չի կարող ուղեկցվել անսահմանափակ հնարավորություններով:

Այլ պետությունների տարածքում համայնքային կազմակերպություններն իրենց գործունեության որոշակի փուլերում օրինաչափորեն բախվում են խոչընդոտների: Դրանք են հիմնականում պետական օրենքները, երկրի վարած քաղաքականությունը, կառավարման առաջնահերթությունները, բարոյական նորմերը և այլն, որոնք սահմանում են համայնքային կազմակերպության գործառնությունն ազատության չափը: Այս պատճառով հայկական սփյուռքում նույնպես համայնքային տարբեր կառույցների, հատկապես մամուլի, եկեղեցիների, դպրոցների, վարժարանների գործունեությունը պահանջում է բավականին մեծ սոցիալական և նյութական ռեսուրսներ:

Մամուլի դեպքում ակնհայտ է երկկողմանի (տեղեկատվության տարածման և սպառման) ազդեցության կառավարման անհրաժեշտությունը: Սա անմիջական առնչություն ունի և ընդունող երկրի, և էթնիկ համայնքի շահերի հետ: Յետևաբար այն կարող է իրականացնել համախմբման, միավորման, ներքին խնդիրների և մարտահրավերի լուծման միջոց, սակայն մյուս կողմից ծառայել որպես համայնքի գործունեության կարգավորման գործիք:⁸⁹

Գործունեության դիրքորոշվածության տեսանկյունից թերևս ամենաչեզոքը մարզամշակութային կառույցներն են: Դրանք իրենց բնույթով բաց են, ինքնաբավ և շնորհիվ հռչակված համամարդկային արժեքների (առողջ ապրելակերպ, մշակութային ինքնության պահպանություն) եզր չեն թողնում հնարավոր արտաքին ազդեցության համար:

Բեյրությունում գործում են մի շարք կրթական հաստատություններ՝ թե՛ համայնքային, թե՛ անհատական ֆինանսավորմամբ:

Համայնքում գործող կազմակերպությունների առումով Բեյրութի առանձնահատկությունը, համեմատած հայկական

⁸⁹ Ս. Բարսեղյան, Էթնիկ մամուլը և սփյուռքյան ինքնության ձևավորումը, Հայերը սեփական և այլ ազգի միջավայրում. Համեմատական էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններ, Երևան, ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2014, էջ 45-62:

սփյուռքի մնացած համայնքների, կայանում է նրանում, որ այս համայնքում գործում է բարձրագույն ուսումնական հաստատություն՝ Հայկազյան համալսարանը: Վերջինս երկրի բուհական համակարգում ունեցած հեղինակությունը բավականին մեծ ազդեցություն ունի նաև համայնքային կայանքում:

Կրթական գործունեությանը զուգահեռ համալսարանն իրականացնում է համախմբող և հավասարակշռող գործառնություն համայնքի տարբեր կուսակցական, եկեղեցական պատկանելիություն ունեցող ուսանողների և հետազոտողների համար:

Անդրադառնալով համայնքում գործող կազմակերպությունների տեսակներին անհարժեշտ է նշել, որ հայկական սփյուռքի մի շարք կազմակերպությունների ձևավորման օրրանը գտնվում է հենց Բեյրութում: Դրանք ժամանակի ընթացքում ճյուղավորվել են և տարածվել աշխարհի տարբեր երկրներ՝ ձեռք բերելով համահավասար, համասփյուռքյան, երբեմն նույնիսկ միջազգային բնույթ: Սակայն մինչ օրս էլ շատ կազմակերպությունների համակարգող կենտրոնները դեռևս գործառնում են Բեյրութում: Եթե դասակարգենք այդ կազմակերպություններն ըստ տեսակի, ապա կստացվի գրեթե նույն պատկերն ինչ թեհրանի հայ համայնքի դեպքում. Միություններ, եկեղեցիներ, բարեգործական կազմակերպություններ, հիմնադրամներ, որոնք առավելապես գործում են հովանոցային կազմակերպական ձևով:

Բեյրութի հայ համայնքի դեպքում ևս բոլոր կազմակերպությունները ոչ առևտրային և ոչ պետական են:

Ինչպես նշվել է Բեյրութի հայ համայնքում գործում են երեք ավանդական եկեղեցիները՝ հայ առաքելական, հայ կաթողիկե, հայ ավետարանական, և երեք ավանդական կուսակցությունները՝ Հայ հեղափոխական դաշնակցություն (ՀՅԴ), Սոցիալ դեմոկրատ Հնչակյան կուսակցություն (ՍԴՀԿ) և Ռամկավար ազատական կուսակցություն (ՌԱԿ): Այն դիտարկումը, համաձայն որի սոցիալական միջավայրի ընկալումներում կուսակցությունների ու եկեղեցիների, ինչպես նաև մարզամշակութային կառույցների գործունեությունը

գուճակցվում է, Բեյրութի համայնքում նույնքան վառարտահայտված է, որքան Թեհրանի համայնքի պարագայում: Սրա կարևոր պատճառներից է բեյրութահայերի հարաբերականորեն ցրիվ կեցույթ ունը, ինչպես նաև նախահեղափոխական շրջանի բացասական փորձը: Իհարկե այդ կառույցները կապված են միմյանց հետ և անհարժեշտ չափով համագործակցում են ընդհանուր նպատակների համար, սակայն դիրքորոշումների ծայրահեղ դրսևորումները անհամեմատ քիչ են:

Այստեղ բավականին կարևոր դեր ունի նաև համայնքային կառույցներում ներգրավվելու առանձնահատկությունները:

Բեյրութի հայ համայնքն իր բնույթով բաց է: Համայնքի ինքնակառավարման վրա չկան պետության կողմից սահմանված հատուկ արգելքներ: Բավական է անդրադարձնալ համայնքում խառնամուսնությունների տեսակարար կշռին, որը համաձայն փորձագիտական գնահատականների հասնում է մինչև 40-45%, արդեն պարզ է դառնում երկկողմանի (ընդունող երկրի և համայնքի կողմից) ներառվածությունը սոցիալական կյանքում:

Համայնքային կազմակերպություններն իրենց գործառնություններն արվանդակաբար և բազմազանությամբ համայնքի ներկայացուցիչների ընկալումներում գրեթե համարժեք մրցակցության մեջ են ընդունող հասարակության կողմից «առաջարկվող» սոցիալական ակտիվության ձևերին:

Այս կապակցությամբ դիտարկենք Բեյրութի հայ համայնքի ներկայացուցիչների ներգրավվածությունը համայնքային կառույցներ:

Որևէ համայնքային կառույցում համայնքի անդամների ներգրավվածությանն անդրադարձնալով պարզվում է նրա սոցիալական ակտիվությունը, մասնակցությունը համայնքի ինքնակազմակերպմանը, ինքնակառավարմանը: Բացի այդ պարզ է դառնում համայնքի ներկայացուցիչների սոցիալական գործունեության բազմազանության աստիճանը և ուղղվածությունը (դեպի ներս՝ համայնք, կամ դեպի դուրս՝ օտար միջավայր), սոցիալական ռեսուրսների ձեռքբերմանն ուղղված ներդրումները: Մյուս կողմից կարևոր է հասկանալ, թե գործունեությունը են առաջնորդվում համայնքի ներկայացուցիչները

համայնքային այս կամ այն կառույցի ընտրության ժամանակ, իսկ այդ կազմակերպություններն ինչ մեխանիզմներով են փորձում ներառել համայնքի անդամներին ինքնակազմակերպման գործընթաց:

Այս տեղ տեղին է նկատել, որ ընդհանրապես որևէ սփյուռքյան կազմակերպություններ գրավվելու համար կարող են պայման հանդիսանալ դրանց կազմակերպած միջոցառումները. որքան ակտիվ են, որքան շատ ու բազմազան միջոցառումներ են կազմակերպում, այնքան հանրությունն ավելի շատ է ներգրավվում: Յետևաբար ներգրավվելու կամ չներգրավվելու որոշման, նաև ներգրավվելիս կառույցի ընտրության հարցում կարևոր դերը տվյալ կառույցի նախաձեռնությունն ու ակտիվությունն է: Սակայն Բեյրութի պարագայում որոշիչ կարող են հանդիսանալ մի շարք այլ գործոններ:

Ուսումնասիրված խմբի մեծամասնությունը՝ 94% ներգրավված է այս կամ այն համայնքային կառույցում: Սա խոսում է համայնքի ինքնակազմակերպման և կառավարման գործում բարձր մասնակցայնության մասին:

Ինքնակազմակերպման գործընթացում համայնքի ներկայացուցիչների մասնակցությունը նպաստում է ընդհանուր համակարգի կայունության ապահովմանը՝ արտահայտելով համայնքում առկա տարբեր սոցիալական խմբերի հետաքրքրությունները: Այն դեպքում, եթե գործող ինքնակառավարման համակարգը համաչափ ձևով է արձագանքում շրջապատող սոցիալական միջավայրին և նրա պահանջներին, ապա մասնակցությունը շարունակվում է՝ փոխակերպվելով աջակցության և վերահսկողության: Յակառակ պարագայում, երբ համայնքի անդամները չեն տեսնում իրենց գործառույթը համակարգի կենսագործունեության ապահովման որևէ փուլում, ապա համայնքի կառուցվածքը ենթակա է պառակտման:

Այս առումով կարևոր է հասկանալ, թե ինչպիսի սոցիալական ակտիվություն են ցուցաբերում համայնքի ներկայացուցիչներն ընդհանրապես. արդյո՞ք ակտիվ համայնքային վարքը, ընդհանուր առմամբ, համապատասխանում է նրանց սոցիալական վարքին, թե՛ ավելի վառ դրսևորվում է այլ ընտրանքային սոցիալական

ակտիվություն բացակայողների խորապատկերին: Փաստորեն համայնքի ներկայացուցիչների սոցիալական ակտիվություն որոշակի մասն ապահովվում է հենց համայնքային սոցիալական հարցերով և լրացվում է հայկական «բովանդակությամբ»:

Անձի իրականացրած սոցիալական գործառույթը որոշակի կառույցում կարող է ցույց տալ ինչպես նրա դիրքը համայնքի ներսում, այնպես էլ ազդել անձի սոցիալական դիրքորոշումների, նախընտրությունների վրա: Այս նպատակով անհրաժեշտ է պարզել, թե համայնքային կառույցներում ներգրավված լինելն ինչ կապի մեջ է այդ կառույցներում զբաղեցրած տեղից:

Ստորև ներկայացված է ուսումնասիրված խմբի ներգրավվածությունը համայնքային կառույցներում:

Աղյուսակ 3. Ներգրավվածությունը համայնքային կառույցներում (% հարցվածներից)

Կազմակերպության տեսակը	%
Կուսակցական	37,9
Մշակութային	19,7
Բարեսիրական	19,7
Մարզական	18,2
Չայրենակցական	1,5
Կրթական	1,5
Եկեղեցական	1,5

Չամաձայն տվյալների ուսումնասիրված խումբը համայնքային կառույցներից ամենաակտիվ ներգրավվածությունը ցուցաբերում է քաղաքական կուսակցությունների գործունեությանը: Ըստ ներգրավվածության աստիճանի կուսակցություններին հաջորդում են մշակութային, բարեսիրական և մարզական կառույցները, որոնց միջոցառումներին մասնակցում են մեր կողմից հարցված ամեն հինգերորդ բեյրութահայը: Չնայած այն հանգամանքի, որ թվարկված մյուս կառույցները ևս անուղղակիորեն առնչվում են կուսակցական գործունեությանը, այնուամենայնիվ, հնարավոր է ակտիվ վարքը միանշանորեն վերագրել լատենտ կուսակցական կապին: Այստեղ որոշիչ գործոն է նաև տվյալ կառույցների

աշխարհագրական տեղակայումը կոնկրետ թաղամասում, տվյալ ուղղվածության այլընտրանքային կառույցների բացակայությունը և այլն: Սակայն գուտներգրավվածությունից բացի կարևոր է նաև անդրադառնալ կառույցներում ներգրավվածության ձևին: Կառույցներում ներգրավվածության որոշակի ձևը կարող է ազդեցություն ունենալ նաև համայնքում զբաղեցրած դիրքի վրա (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 6):

Ուսումնասիրված խմբի համար համայնքային կառույցներում ներգրավվածությունը կարող է ստեղծել հայկական միջավայր, որտեղ դրանց ներկայացուցիչներն այս կամ այն կերպ առնչվում են «հայկականության» հետ, և իրենց հերթին ներմուծում են ինքնության հայկական տարրեր: Որպես կազմակերպության անդամ ներգրավվածների մեծ չափը խոսում է հենց դրամասին, քանի որ այս մարդիկ կրում են ոչ միայն հայկականին առնչվող տեղեկատվություն, այլև տարածում են այն: Ուշագրավ է կազմակերպիչների բավականին մեծ տոկոսը, ինչը թույլ է տալիս հետևություն անել համայնքում ստեղծվող կամ համայնք ներմուծվող տեղեկատվության բազմազանության մասին: Վերջինս տեղեկատվության որակի կարևոր ցուցիչներից մեկն է, ուստի կարելի է եզրակացնել, որ կազմակերպիչների քանակի աճին գուճահեռ բարձրանում է նաև տեղեկատվության որակը:

Չաջորդիվ ներկայացված է ուսումնասիրված խմբի սեռատարիքային կազմն ըստ համայնքային կառույցներում ներգրավվածության (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 7):

Չամաձայն ստացված արդյունքների, խմբում ավելի բարձր ներգրավվածություն ունեցողներն է արական սեռի և երիտասարդների մոտ, իսկ ամենաքիչը՝ միջին տարիքի անձանց և կանանց մոտ: Սա կարող է գործոն դառնալ ինչպես ներգրավվածության դրդապատճառների բացահայտման, այնպես էլ կառույցների հետագա գործունեության ուղենշման համար: Ստացված տվյալների միջոցով կարելի է արձանագրել երիտասարդների հետաքրքրվածությունը համայնքային կյանքով, ինչը կարող է ապահովել համայնքային կառույցների հետագա կայուն գործունեությունը մոտապագայում:

Հաջորդ կարևոր հարցը թույլ է տալիս հասկանալ, թե համայնքի անդամներն ինչ ռեսուրսների վրա են հիմնվել որևէ բան նախաձեռնելիս, օգտվել են արդյոք համայնքային ներքին ռեսուրսներից, թե ոչ, ինչպես նաև հարցը թույլ է տալիս բացահայտել համայնքի անդամների միջև վստահության մակարդակը, այս երևույթի հետ կապված ընդունված նորմերը տվյալ սոցիալական միջավայրում:

Աղյուսակ 4. Բեյրութի հայ համայնքի ներկայացուցիչների ունեցած ձեռքբերումներն ըստ պատճառների (%-ը հարցվածներից))

Ինչի՞ կամ ու՞մ շնորհիվ եք ունեցել ձեռքբերումներ	Տոկոսը հարցվածներից
Սեփական ջանքերի	45,4%
Ազգականների	50,0%
Ընկերների	4,6%
Ընդամենը	100%

Ուսումնասիրված խմբի 50%-ը նշում է, որ կյանքում ձեռքբերումներ ունեցել են ազգականների (ազգականներ ասելով նկատի ունենք ինչպես հեռու ազգականներին, այնպես էլ ծնողներին ու սեփական ընտանիքը) շնորհիվ, ինչը կարող է խոսել մի քանի երևույթների մասին: Նախ, օտար միջավայրում կենսագործունեությունը պահպանողական է, ուստի սոցիալական աճ կամ գոնե առաջընթաց ապահովելու հարցում անձը կարող է ապավինել առավել ասես սոցիալական հարաբերությունների նեղ շրջանակներին (ընտանիք, ազգականներ): Բացի դրանից, մեծ նշանակություն ունեն համայնքի անդամների կամ նրանց խմբի մրցակցային հնարավորությունները կամ հմտությունները տվյալ սոցիալական միջավայրում: Վերջինիս հետ կապված խնդիրների առաջացումն օտար միջավայրում օրինաչափ է, և, որպես կանոն, դրանց այժմեականությունը մարում է տվյալ միջավայրում ապրած տարիների թվին զուգընթաց: Սակայն դրանց վերջնական լուծումը հնարավոր է դառնում միայն սերնդափոխության պարագայում, այն էլ՝ հարակից նպաստավոր գործոնների առկայության պայմաններում: Եվ վերջապես, նոր տարրերի ներգրավման հարցում արտաքին միջավայրի

դիրքորոշումը ևս կարող է պատճառ հանդիսանալ կոնկրետ տեսակի վարքի դրսևորման համար. որքան այն ազատ է և բաց, այնքան մեծ է հավանականությունը, որ սոցիալական աճի համար անձն ինքնուրույն քայլեր կձեռնարկի: Ուսումնասիրված խմբի 45%-ը, պատասխանել է, որ ունեցած ձեռքբերումներին հասել է սեփական ջանքերի շնորհիվ, իսկ մնացյալ 5%-ն ընկերների: Սավկայում է այն մասին, որ Բեյրութի հասարակությունն անհատական սոցիալական զարգացման և աճի համար նպաստավոր պայմաններ է ընձեռում:

Հաջորդիվ ներկայացվում է համայնքի անդամների մտերմության աստիճանը, սոցիալական շփումների շրջանակներն ընդհանրապես և դրանց տեղը նրանց շփման համակարգում: Մտերմության մակարդակները դասակարգվել են համաձայն ստացված տվյալների և տարանջատվել առանձին գոտիներով (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 8):

Պատկերում կարելի է տեսնել կորի անհամաչափ բաշխում մտերմության ցուցանիշների գոտևորման սանդղակի վրա: Համապատասխանաբար, ձեռք բերված տվյալների արդյունքում ձևավորվել է հետևյալ պատկերը. ուսումնասիրված խմբի համար մտերմության առաջին գոտում գտնվում են հավասարապես ընտանիքի անդամները և ընկերները, երկրորդում՝ դրացիները, երրորդում՝ հեռու հարազատները և գործընկերները, և չորրորդում՝ համայնքի անդամները:

Տվյալների համաձայն համայնքի անդամների մտերմության աստիճանը գնահատելիս կարևոր առանձնացող գործոն է հանդիսանում տարիքը: Այդ նպատակով փորձենք հասկանալ տարբեր տարիքային խմբերում մտերմության արտահայտման չափը (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 9):

Գծապատկերից երևում է, որ բոլոր երեք տարիքային խմբերում պահպանվել է վերոնշյալ գոտևորման տրամաբանությունը՝ ոչ նշանակալի շեղումներով:

Այն փաստը, որ ընկերներն ընտանիքի անդամների հետ հավասարապես կիսում են սոցիալական հարաբերությունների առաջին գոտին, թույլ է տալիս կարծել, որ ուսումնասիրված անձանց ընկերները հիմնականում հարազատներ են, հաջորդ

գոտում գործընկերների առկայությունը ցույց է տալիս, որ համայնքի անդամների շրջանում մեծ թվով մարդիկ ունեն հարազատներ, որոնք միաժամանակև՝ գործընկեր են, և՛ պարզապես ընկերներ:

Տվյալ եզրահանգումը ստուգելու համար անհրաժեշտ է տեսնել միմյանց այցելելու հաճախականությունը (տե՛ս հավելված, գծապատկեր 10):

Վերոնշյալ գծապատկերից երևում է, որ համայնքի ներկայացուցիչների այցելությունն ազգականներին, հարևաններին ու ընկերներին իրականանում է գրեթե միևնույն հաճախականությամբ:

Փոքր տարբերությամբ առանձնանում է շաբաթը մի քանի անգամ հարևաններին այցելությունը, ինչը բնական է գուտ տարածական առումով: Չնայած այս դեպքում ևս չենք կարող բացառել հավանականությունը, որ համայնքի անդամների որոշ խմբի պարագայում հարևանները համընկնում են ազգականների հետ:

Այսպիսով, համաձայն վերը քննարկված տվյալների, կարելի է եզրակացնել, որ Բեյրութի հայ համայնքում ևս առկա է անձնավորվածության բարձր աստիճան, ինչն իր հերթին ազդում է համայնքի ներսում ունեցած փոխհարաբերությունների վրա: Փաստորեն հատկանիշների վերագրումը որևէ անձին իրականանում է համաձայն տարատեսակ խմբերին նրա պատկանելիության: Սամի կողմից հանգեցնում է պատասխանատվության բարձրացման, համայնքի համախմբման, իսկ մյուս կողմից ազդում անձի ընտրության հնարավորության վրա՝ անուղղակի կերպով նպաստելով նորանոր վերագրումների ու պատկանելիության բարձրացման:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒ ԹՅՈՒՆ

Այս աշխատանքի շրջանակներում քննարկված սոցիալական ցանցին վերաբերող մի շարք տեսական մոտեցումներ և

իրականացված հետազոտություններ, թույլ են տվել վերհանել սոցիալական ցանցը որպես երևույթ, անդրադառնալ դրա էությանը, ձևավորման նախադրյալներին, բնույթին, տեսակներին և այլն: Այսպիսի անդրադարձը հնարավորություն է տվել հասկանալ ցանցի կառուցվածքային բնութագրիչները, սահմանել դրանցից յուրաքանչյուրի չափման ցուցիչները: Դրանց վերլուծությամբ դուրս բերվել ցանցի գործառնության մեխանիզմները, դրանց առանձնահատկությունները պայմանավորող գործոնները, որոնք ներազդում են համայնքի վրա՝ որոշելով դրա սահմանները, կառուցվածքը, ներկայացուցիչների կարգավիճակը:

Էթնիկ հանրույթների ինքնակարգավորման գործում սոցիալական ցանցի դերի քննարկումը թույլ է տվել վերհանել դրանց իրականացրած գործառնությունները ընդհանրապես և մասնավորապես սփյուռքյան համայնքներում: Սփյուռքում ինքնակազմակերպումն իրականացվում է համայնքային կազմակերպությունների միջոցով, որոնք ունեն կարգավորող ինստիտուտների դեր:

Դիտարկելով նշված տեսական ընդհանրացումները կիրառական մակարդակում երկու համայնքների դեպքերի օրինակով հնարավորություն է ընձեռել դուրս բերել դրանցում սոցիալական հարաբերությունների ցանցային գործառնության մեխանիզմները: Սփյուռքի յուրաքանչյուր ուսումնասիրված համայնքում գործող սոցիալական ցանցն ամրագրում են համայնքի նշանակալի բնութագրիչներ: Այդ բնութագրիչների միջոցով կարելի է պարզել սփյուռքի համայնքներում փոխհարաբերությունների խտությունը, ինտենսիվությունը, կենտրոնացվածությունը և այլն: Ստացված տվյալների արդյունքում կարելի է նշել, որ դերերի համընկնումը համայնքային միջավայրում հանգեցնում է դրաներ փակման:

Սոցիալական ցանցի կարևոր գործառնություններից է համայնքի ինքնակազմակերպումը: Վերջինս պայմանավորված է համայնքային կազմակերպությունների գործառնությամբ և միջկազմակերպական հարաբերություններով: Այստեղ մեծ դեր ունեն նաև համայնքի ներկայացուցիչները, որոնք ներառվում են համայնքային կյանք առանձին կամ խմբերով: Նրանց

մասնակցությունն ինքնակազմակերպման գործընթացին կարող է հանգեցնել համայնքի կառուցվածքի փոփոխության: Կախված համայնքային կառույցների գործառնություն ձևից, տեսակից, արդյունավետությունից ձևավորվում է որոշակի տիպի համայնք:

Հայ կական սփյուռքում համայնքային \$որմալ և ոչ \$որմալ կառույցները միջավայր են հանդիսանում «հայ կականության» պահպանման, վերարտադրման և տարածման համար: Մյուս կողմից դրանք դառնում են ընդունող երկրի, հասարակության հետ հարաբերակցման, ինտեգրման խողովակ: Դրանց դրսևորման ձևերը կարող են տարբերվել յուրաքանչյուր համայնքում՝ ներառելով հասարակական կյանքի տարբեր մակարդակներ:

Հիմնվելով իրականացված էթնոսոցիոլոգիական հետզոտության արդյունքների վրա ներկայացվում է սփյուռքի համայնքի տիպական մոդել, որտեղ համայնքի տարբեր բաղկացուցիչ միավորներ փոխկապված են ցանցային սկզբունքով: Որպես միավորներ կարող են հանդես գալ ինչպես կայացած համայնքային կառույցները, այնպես էլ համայնքի առանձին ներկայացուցիչներ կամ խմբեր: Իսկ փոխկապվածության ցանցայնությունը ենթադրում է մի քանի պայմանների բավարարում: Փորձը ցույց է տալիս, որ առավել ճկուն ու հարմարվող են այն համայնքները, որտեղ գերակշռում են ապակենտրոնացված, փոխադարձ և ինտենսիվ կապերը: Այս համատեքստում սփյուռքը կարելի է դիտարկել որպես գերկառուցվածք, որը բնութագրվում է կապերի հաստատման և ինստիտուցիոնալացման տարբեր ձևերով: Համաձայն հետազոտության արդյունքների հայ կական սփյուռքի համայնքների ինքնակազմակերպումն ու ինքնակարգավորումը տեղի է ունենում միաժամանակ և հիերարխիկ, և ցանցային սկզբունքներով: Վերջինս բարդացնում է սփյուռքում գործող համայնքների կառուցվածքը և հանգեցնում առավել արդյունավետ գործառնության:

Սփյուռքի կառուցվածքի մաս կազմող միավորները (համայնքներ, համայնքային կառույցներ, \$որմալ և ոչ \$որմալ խմբեր, միավորումներ և այլն) տարբերվում են միմյանցից ներուժով ու մասշտաբներով: Սակայն ունեն համազոր

նշանակությունն համայնքի գործառնության համար, քանի որ անհրաժեշտության դեպքում թույլ միավորները կարող են կապող-կամրջող դեր կատարել մյուս միավորների համար: Սրանով իսկ ցանկացած միավոր ամրագրում է իր դիրքը համայնքային միջավայրում:

Համայնքային կառույցների՝ ազգային, մշակութային տարրերի փոխանակամբ ստեղծվում է յուրահատուկ էթնոսոցիալական միջավայր, որն անխուսափելիորեն ազդում է էթնիկ ինքնության առանձնահատկությունների ձևավորման վրա:

Ելնելով ինքնության դրսևորումների և համայնքի ներկայացուցիչների վրա դրանց ունեցած ազդեցության ուսումնասիրությունից, կարելի է պնդել, որ փոխադարձ կապ գոյություն ունի ինքնության և համայնքային կառույցներում ներգրավվածության միջև: Որքան ավելի խորն է ներառվածության մակարդակը, այնքան ավելի կայուն ինքնություն ունի համայնքի ներկայացուցիչը: Սրա պատճառն այն է, որ սփյուռքում էթնիկ ինքնության ձևավորման գործառնյալները մասսամբ իրականացնում են համայնքային կառույցները:

Ամփոփելով վերոնշյալը, կարելի է ասել, որ էթնիկ ինքնությունը և էթնոսոցիալական միջավայրը փոխկապված են և ունեն իրենց ձևավորման հատուկ պայմաններն ու ազդող գործոնները:

Իրականացված ուսումնասիրության արդյունքները հաստատեցին նախապես դրված հետազոտական վարկածները, վերլուծական նյութն ապահովելով հետագա նմանատիպ խնդրի ուսումնասիրության պարագայում: Սրանով իսկ այս աշխատանքը գալիս է հարստացնելու առաջարկված խնդիրներին առնչվող հետազոտական բազան՝ նպաստ բերելով մասնագիտական դաշտում առկա բացթողումների լրացմանը:

Այսպիսով, ամփոփվել են հետազոտության արդյունքում ստացված տվյալները, վերլուծությունների արդյունքները և տրվել եզրակացություններ: Դրանցից հիմնականները կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ.

1. Այլ ազգի միջավայրում էթնիկ խմբի հոծ բնակությունը կատալիզատոր է հանդիսանում ինքնակազմակերպման համար:

Այս պնդումը հիմնվում է ինչպես քննարկված տեսական մոտեցումների, այնպես էլ ներկայացված հետազոտական տվյալների վրա՝ հաստատելով, որ ցրիվ բնակության պայմաններում խմբի ինքնակազմակերպման հնարավորություններն ավելի սահմանափակ են: Կախված բնակության քանակական խտությունից՝ աճում է խմբի համասեռությունը, ինքզնի հնագեցնում է խմբի ներսում դիրքորոշումների համաձայնեցման և, հետևաբար, ուղղակիորեն նպաստում ինքնակազմակերպման:

2. Իր ձևավորման ընթացքում հայկական սփյուռքը, որպես ավանդական, դասական սփյուռքի օրինակ, ստեղծել է ինքնակազմակերպման առանձնահատուկ մեխանիզմները: Պայմանավորված ազգակցական-հարևանական հարաբերությունների ավանդույթով, աջակցության և փոխանակության բնութագրիչներով, ինչպես նաև ինքնության հիմնական տարրերի (լեզու, կրոն, մշակույթ, ընդհանուր պատմություն, գաղթի պատճառներ և այլն) համասեռությամբ, նոր միջավայրում հայերը կարողացել են ձևավորելով համայնքներ՝ ինքնակազմակերպվելով ցանցային համագործակցության սկզբունքով վստահության և երաշխիքների ապահովման միջավայրում:
3. Այլազգի միջավայրում ցանցային վարքի փոփոխության կամ առանձնահատկությունների պահպանման համար կարևորագույն գործոններից է տվյալ միջավայրի ազդեցության և ներհամայնքային գործոնների հարաբերակցությունը: Որևէ մեկի գերիշխումը հանգեցնում է համայնքում բոլորովին այլ սոցիալական հարաբերությունների և վարքի ձևավորման:
4. Համայնքային կառույցներում զբաղեցրած դիրքն անմիջական ազդեցություն ունի համայնքում անհատին վերագրվող կարգավիճակի վրա: Սակայն կապված է համայնքում սոցիալական հնարավորությունների ընտրության սահմանափակության և առկա միջանձնային հարաբերություններում դերերի համընկման բարձր հաճախականության հետ: Ստացվում է, որ որևէ կառույցում

- անձի զբաղեցրած դիրքը դառնում է նրա բնութագրիչ հատկանիշը և դառնում կարգավիճակի սահմանման տարր:
5. Սփյուռքում համայնքային կազմակերպությունները սահման են հանդիսանում «հայ կականության» պահպանման համար: Դրանք դառնում են «տարբերության տարածքների» ֆիզիկական ընդգծման սահմաններ: Միջմշակութային սահմանագծման մեջ համայնքային կազմակերպությունները հանդես են գալիս մի կողմից զտման գործառույթով, մյուս կողմից կամրջում են երկու մշակույթները. Օրինակ, Թեհրանի դեպքում դրանց գործունեությունը պատնեշի դեր է կատարում հայ կական և այլ մշակույթների միջև, իսկ Բեյրութում առավել ասես կամրջում է:
 6. Հետազոտական մակարդակում տարբեր չափի, բնույթի և ֆորմալության աստիճանի համայնքային կազմակերպությունների կողքին անհրաժեշտ է նկատի ունենալ նաև հայահոծ թաղամասերը, որպես համայնքային կառուցվածքի ինքնուրույն միավոր: Ինքնության կառուցակցման և ինքնակազմակերպման գործընթացներին հայահոծ թաղամասերը մասնակցում են որպես առանձին գործոն և ունեն ազդեցության գրեթե նույն չափը, ինչ համայնքային կառույցները:
 7. Ըստիրականացված հետազատության տվյալների Թեհրանի հայ համայնքում գործում է բարդ ցանցային համակարգ, որտեղ կախված համայնքային կառույցներում ներգրավվածության խորությունից նվազում է անձնավորվածության աստիճանը:
 8. Թեհրանի հայ համայնքում առկա է դերերի համընկնման բարձր հաճախականություն, որը մի կողմից ամրապնդում, մյուս կողմից բարդացնում է հարաբերությունները, ինչն էլ նպաստում է համայնքի ներփակմանը:
 9. Թեհրանի հայերի շրջանում ազգակցական կապերը բավականին խիտ են դասավորված: Համաձայն հետազոտության որակական տվյալների մեկից մյուս անձանոթ անհատին դիմելու համար կարելի է ունենալ ընդամենը երկուսից-երեք միջնորդ: Սա ցանցային խտության բավականին բարձր ցուցանիշ է:

10. Ելնելով վերոնշյալ երկու դիտարկումներից և հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ հարակից այլ մշակույթների, էթնիկ խմբերի հետ փոխազդեցությունն իրականացվում է առավելապես պաշտոնական և անհատական մակարդակով կարելի է ենթադրել, որ Թեհրանի հայ համայնքն առնվազն ֆորմալ առումով փակ է:
11. Համաձայն իրականացված հետազոտության տվյալների Բեյրութի հայ համայնքում դրա ներկայացուցիչների ներգրավվածության բարձր աստիճանը խոսում է համայնքի ինքնակազմակերպման և ինքնակառավարման գործում բարձր մասնակցայնության մասին:
12. Համայնքի ինքնակառավարման վրա պետության կողմից սահմանված հատուկ խոչընդոտների բացակայությունը, համայնքի ներկայացուցիչների սոցիալական ակտիվության և հնարավոր նախընտրությունների բազմազանությունը, համայնքի ներսում փոխհարաբերությունների պայմանականությունների բացակայությունը թույլ են տալիս եզրակացնել, որ Բեյրութի հայ համայնքն իր բնույթով բաց է:
13. Ի տարբերություն Թեհրանի, Բեյրութի համայնքում ցանցային ապակենտրոնացումն ավելի բարձր աստիճանի վրա է գտնվում: Սա հաստատում է Բեյրութի ցանցի առանձին միավորների առավել բարձր ինքնակազմակերպվածությունը ի համեմատ Թեհրանի, որտեղ ցանցի կենտրոնից հեռանալով միավորների ինքնակազմակերպումը թուլանում է:
14. Հիմնվելով իրականացված հետազոտության տվյալների վրա, կարելի է եզրակացնել, որ և՛ Թեհրանի, և՛ Բեյրութի հայ համայնքներում առկա է սոցիալական հարաբերությունների անձնավորվածության բարձր աստիճան: Երկու դեպքում էլ փոխհարաբերությունների կառուցակցման ժամանակ առավել մեծ վստահություն կա անձանց նկատմամբ, քան կազմակերպությունների, նույնիսկ այն պարագայում, եթե անձը հանդիսանում է կազմակերպության ներկայացուցիչ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ալ պոյ աճեան Ա., Պատմութիւնն հայ գաղթականութեան, Յայ երուցրումը աշխարհի գանազան մասերը (Սկիզբէն մինչև ժԱ. դար Քրիստոսի), Գահիրէ, տպ. «Սահակ-Մեսրոպ», 1941, 408 էջ:
2. Աբրահամյան Լ., Ազգային ինքնութեան հաստատման չորս հարացոյցները, Ինքնութեան հարցեր, Տարեգիրք, խմբ.՝ Ստեփանյան Ա.Ա., Երևան, «Չանգակ-97», 2002, էջ 43-46:
3. Բայբուրոյան Վ., Իրանի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, Երևան, «Լուսակն», 2013, էջ 33-34:
4. Բարխուդարյան Վ., Յայկական գաղթավայրերը նոր դարաշրջանում և ազգային ինքնութեանը, Ինքնութեան հարցեր, Տարեգիրք, խմբ.՝ Ստեփանյան Ա.Ա., Երևան, «Չանգակ-97», 2002, էջ 111-120:
5. Գալստյան Մ., Արտագնացութեանը Յայաստանում (19-րդ դարի երկրորդ կես-20-րդ դարի 80-ական թվականներ, ՅՅ ԳԱԱ Յնագիտութեան և ազգագրութեան ինստիտուտ, Յայ ժողովրդի բնահյուսութեան և ազգագրութեան 26, Երևան, ԳԱԱ «Գիտութեան» Յրատ., 2009, 179 էջ:
6. Դալլաբյան Կ., Յայ սփյուռքի պատմութեան, Երևան, «Չանգակ-97», 2002, 288 էջ:
7. Եղիազարյան Ա., Յայ սփյուռքի պատմութեան պարբերացումը, «Յայագիտութեան հարցեր», Երևան, 2014, թիվ 2, էջ 33-51:
8. Եղիազարյան Ա., Յայ գաղթաշարհի պատմութեան պարբերացման փորձ, «Սփյուռքագիտութեան» տարեգիրք, Երևան, 2013, թիվ 2, էջ 3-28:
9. Կարապետյանը Ռ., Միգրացիան և նոր հայկական սփյուռքը, Երևան, ԳԱԱ «Գիտութեան» Յրատ., 2015թ., 211 էջ:
10. Ռ. Կարապետյան (զլ խ. խմբ.), Ստեփանյան և այլ ազգի միջավայրում հայերի համեմատական հետազոտութեան հիմնական

ուղղութիւնները. խնդիրներն ու հեռանկարները, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն» հրատ., 2013, 179 էջ :

11. Կարապետյան Ռ. (գլխ. խմբ.), Հայրենիք-Սփյունռք առնչութիւնները հայկական մամուլում. Հայաստանի և Սփյունռքի թերթերի կոնտենտ անալիզ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն» հրատ., 2012, 208 էջ :

12. Յովսէփյան Վ., Սփյունռքի ինքնակազմակերպման հոլանական փորձից, Երևան, «Գլոբուս» վերլուծական հանդես, թիվ 10, 2017, էջ 1-5:

13. Մարության Հ., Հիշողութեան դերն ազգային ինքնութեան կառուցման գործում. տեսական հարցադրումներ, Երևան, «Նորավանք» ԳԿՀ, 2006, 89 էջ :

14. Մելիքսեթյան Հ. ՌԲ., Հայրենիք-Սփյունռք առնչութիւնները և հայրենադարձութիւնը (1920-1980 թթ.), Երևան, Երևանի պետական համալսարանի հրատ., 1985, 476 էջ :

15. Պըլտեան Գ., Ինքնութեան փորձառութիւն Սփյունռքի մէջ, Ինքնութեան հարցեր, Տարեգիրք, խմբ.՝ Ստեփանյան Ա.Ա., Երևան, «Զանգակ-97», 2002, էջ 89-111:

16. Սանջյան Ա., «Հայ Սփյունռք հանրագիտարան», գլխ. խմբ.՝ Այվազյան Հ., Երևան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., 2003, էջ 294-295:

17. Артимович Д., Пузиков В., Социальная сеть как новая форма организации социального пространства, Москва, 2012, с. 70-73.

18. Арутюнян Ю. В., Дробижева Л. М., Сусоколов А. А., Этносоциология, Москва, Аспект-Пресс, 1999, 271 с.

19. Арутюнян Ю. В., Трансформация постсоветских наций: по материалам этносоциологических исследований, Москва, Наука, 2003, 207 с.

20. Арутюнян Ю. В., Об армянской диаспоре в России: этносоциологическое исследование армян Москвы и Краснодара, Ереван, НАН РА "Гитутюн", 2011, 151 с.

21. Бредникова О., Паченков О., Этничность "этнической экономики" и социальные сети мигрантов, Экономическая социология (электронный журнал), Т. 3., № 2., 2002, с. 74-81.

22. Бурдые П., Формы капитала, Экономическая социология (электронный журнал), Т.3., № 5, 2002, с. 60-74.

23. Бусова Н., Культурные корни социального капитала, Социологические исследования, № 8, 1999, с. 114-148.
24. Бюссе С., Социальный капитал и неформальная экономика в России, Мир России, № 2, 2002, с. 93-104.
25. Вайзе П., Homo economicus и homo sociologicus: монстр социальных наук, THESIS, Т.1, Вып. 3, 1993, с. 115-130.
26. Градосельская Г., Сетевые измерения в социологии, Москва, Издательский дом "Новый учебник", 2004, 248 с.
27. Градосельская Г., Социальные сети: обмен частными трансфертами, Социологический журнал, Москва, № 1/2, 1999, с. 156-163.
28. Грановеттер М., Экономические институты как социальные конструкты, Журнал социологии и социальной антропологии, Москва, Т. VII, № 1, 2004, с. 76-89.
29. Грановеттер М., Экономическое действие и социальная структура: проблема укорененности, Экономическая социология, Москва, Т.3, №2, 2002, с. 44-58.
30. Давыденко В., Ромашкина В., Чуканов В., Моделирование социальных сетей, Вестник Тюменского государственного университета, Тюмень, № 1, 2005, с. 68-79.
31. Карапетян Э., Армянская семейная община, Ереван, изд. АН Армянской ССР, 1958, 143 с..
32. Коньков А. Т., Использование социальных сетей как стратегия поведения на американском рынке труда», Ученые записки Сахалинского государственного университета, Выпуск V, Южно-Сахалинск, 2005, с. 111-120.
33. Коулман Дж., Капитал социальный и человеческий, Общественные пауки и современность, № 3, 2001, с. 122-139.
34. Коулман Дж., Экономическая социология с точки зрения теории рационального выбора, Экономическая социология, Т. 5, № 3, 2004, с. 135.
35. Олейник А. Н., Модель сетевого капитализма, Вопросы экономики, № 8, Москва, 2003, с. 132-149.
36. Патнэм Р., Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии, Москва, Ad Marginem, 1996, 288 с.
37. Радаев В. В., Этническое предпринимательство: мировой опыт и Россия, Политические исследования, №5, Москва, 1993, с.79-87.
38. Рона-Тас А., Устойчивость социальных сетей в посткоммунистической трансформации Восточной Европы, Неформальная экономика. Россия и мир, Под. ред. Шанина Т., Москва, Логос, 1999, с. 396-411.

39. Роуз Р., Достижение целей в квазисовременном обществе: социальные сети в России, *Общественные науки и современность*, № 3, 2002, с. 23-38.
40. Селигмен А., Проблема доверия, Пер. с англ. Мюрберг И.И., Соболевой Л.В., Москва, Идея-Пресс, 2002, 256 с.
41. Сморгунов Л., Сетевой подход к политике и управлению, *Политические исследования*, №3, 2001, с. 103-112.
42. Снисаренко А., Этническое предпринимательство в большом городе современной России (на примере исследования азербайджанской общины в Петербурге), *Неформальная экономика, Россия и мир*, Ред. Шанин Т., Москва, Логос, 1999, с.138-155.
43. Сумбуева С., К проблеме понимания и интерпретации понятия «этничность», *Наука и образование*, № 3, Москва, 2011, с. 77-81.
44. Тартаковская И. Н., Социальные сети и поведение на рынке труда, *Социологический журнал*, № 1/2, Москва, 2004, с. 129-144.
45. Тевено Л., Множественность способов координации: равновесие и рациональность в сложном мире, *Вопросы экономики*, № 10, Москва, 1997, с. 69-84.
46. Тощенко Ж., Чаптыкова Т., Диаспора как объект социологического исследования, Москва, 1995, с. 33-42.
47. Тощенко Ж., Элита? Клань? Касты? Клики? Как Назвать Тех, Кто Правит Нами?, *Социологическая публицистика*, Москва, 1999, с. 123-133.
48. Фирсов Е. Ю., Социальная стратификация, этничность и этнические экономики (на примере России), *Экономическая социология электронный журнал*. Том 5, № 3, Москва, 2004, с. 66-77.
49. Фукуяма Ф., Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию, Москва, АСТ Ермак, 2004, 730 с..
50. Фукуяма Ф., Социальный капитал, Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу, Под ред. Харрисона Л., Хантингтона С., Москва, 2002, с. 129-149.
51. Чураков А., Анализ социальных сетей, *Социологические исследования*, № 1, Москва, 2001, с. 109-121.
52. Веселов Ю.В., Капусткина Е.В., Минина В.Н. и др., под ред. Веселова Ю.В., *Экономика и социология доверия*, СПб, Социол. об-во им. Ковалевского М.М., 2004, 192 с.
53. Эрроу К., Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов, *THESIS*, Т. 1, Вып. 2, 1993, с. 53-68.
54. Anthias F., "Evaluating 'Diaspora': Beyond Ethnicity?" *Sociology* 32, 3, 1998, p 557-80.

55. Armstrong J., "Mobilized and Proletarian Diasporas", in *American Political Science Review*, 70:2, 1976, p. 393-408.
56. Arrow K., *Gifts and Exchanges*, *Philosophy and Public Affairs*, 1972, p 343-362.
57. Barbieri P., *Social capital and self-employment, A network analysis experiment and several considerations* *International Sociology*, Vol. 18, No. 4, 2003, p 681-701.
58. Barnes J., *Class and committees in a Norwegian island parish*, *human relations*, 1954.
59. Barnes J., *Networks and political process*, Ed. Mitchell J.C., Manchester, 1969, p 27-38.
60. Baumann M., "Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison *Numen*," Vol. 47, No. 3, *Religions in the Disenchanted World*, 2000, p 313-337.
61. Bell C., Newby H., *Community Studies, An Introduction to the Sociology of Local Community* Allen and Unwin, London, 1971, p 262.
62. Bhabha H. K., Rutherford J., *Third space. Multitudes*, (3), 2006, p 95-107.
63. Bonacich P., *Power and centrality, A family of measures*, 1985, p 1170-1182.
64. Bourdieu P., "The Forms of Capital", in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, edited by J. G. Richardson. New York: Greenwood Press, 1986, p 241-258.
65. Bourdieu P., *Sociology in Question, Some Properties of Fields*, 1992, p 72-77.
66. Brubaker R., *Ethnicity without groups*, University of California (Los Angeles), *Arch. europ. sociol.*, XLIII, 2, 2002, p 163-189.
67. Brubaker R., "The 'diaspora' diaspora." in *Ethnic and Racial Studies*, 28:1, 2005, p1-19.
68. Burt R. S., *A Note on Social Capital and Network Content*, *Social Networks*, № 19, 1997, p 355-373.
69. Burt R. S., *Structural Holes, The Social Structure of Competition*, Cambridge, Ma, Harvard University Press, 1992.
70. Burt R. S., *The Network Structure of Social Capital*, *Research in Organizational Behavior*, Ed. by Sutton R. I. & Staw B. M., Vol. 22, Greenwich, CT, JAI Press, 2000, p 345-423.
71. Butler K., "Defining Diaspora, Refining a Discourse." *Diaspora* 10:2, 2001, pp. 189-219.
72. Cater J., Jones T., *Social Geography, An Introduction to Contemporary Issues* Edward Arnold, London, 1989, pp 260.
73. Cairncross F., *The Death of Distance, How the Communications Revolution will Change Our Lives*, (New York) Texere, 2001.
74. Clifford J., "Diasporas." in *Cultural Anthropology*, 9:3, August 1994, p 302-338.
75. Cohen R., *Global Diasporas: An Introduction*. 2nd edition. London and New York, Routledge, Chapter 1, *Four Phases of Diaspora Studies (selections)*, 2008.

76. Coleman J., *Social capital in the creation of human capital*, N.Y., 1988, pp 28.
77. W. Conner, 'The Impact of Homelands Upon Diasporas.' In Gabriel Sheffer (ed.) 1986. *Modern Diasporas in International Politics*. London & Sydney: Croom Helm, p 16-46.
78. Crow G., Allen A., *Community Life, An Introduction to Local Social Relations* Pearson Education, Harlow, 1994, p 7-19.
79. Dahinden J., *The dynamics of migrants' transnational formations: Between mobility and locality*, *Diaspora and Transnationalism, Concept, Theories and Methods*, p51-71.
80. Davern M., *Social Networks and Prestige Attainment, New Empirical Findings*, *Economics and Sociology*, Vol. 58, 1999, p 843-863.
81. Delanty G., *Community*, University of Liverpool Delanty, UK, Psychology Press 2003, pp 195.
82. DeFilippis J., *The Myth of Social Capital in Community Development*, *Housing Policy Debate*, Vol. 12, Issue 4, 2001, p 781 - 806.
83. Dubnow S., 'Diaspora', in Seligman, E.R.A. and Johnson A., eds. *Encyclopedia of the Social Sciences*. NY: MacMillan, 1937, p 126-130.
84. Ebers M., *The Formation of Inter-organizational Networks*, Oxford University Press, Oxford, 1997, pp 316.
85. Elo M., Vemuri S., *Organizing mobility: a case study of Bukharian Jewish diaspora*, *Diaspora Studies* , Vol. 9, Issue 2, 2016, p 179-193.
86. Epstein G. S., Heizler O. (Cohen), "The formation of networks in the diaspora", *International Journal of Manpower*, Vol. 37 Issue: 7, 2016, p 1136-1153.
87. Faist T., "Diaspora and Transnationalism: What Kind of Dance Partners?" in *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010, p 9-34.
88. Granovetter M., *The Strength of Weak Ties*, *Network Theory Revisited*, *Sociological Theory*, Vol. 1, 1983, p 201-233.
89. Granovetter M., *Economic Action and Social Structure, The Problem of Embeddedness*, *American Journal of Sociology*, Vol. 91, 1985, p 481-510.
90. Granovetter M., *Problems of explanation in economic sociology*, *Networks and organizations*, Ed. by Noha N., Eccles R., Boston, Ma, Harvard Business School Press, 1992, p 29-56.
91. Hall S., "Cultural Identity and Diaspora," in Jonathan Rutherford ed. *Identity: Community, Culture and Difference*. London: Lawrence & Wishart, 1990, p 222-237.
92. Hall S., *Introduction: who needs identity?*, *Questions of Cultural Identity*, eds S. Hall & P. du Gay, Sage, London, 1996, p 1-17.

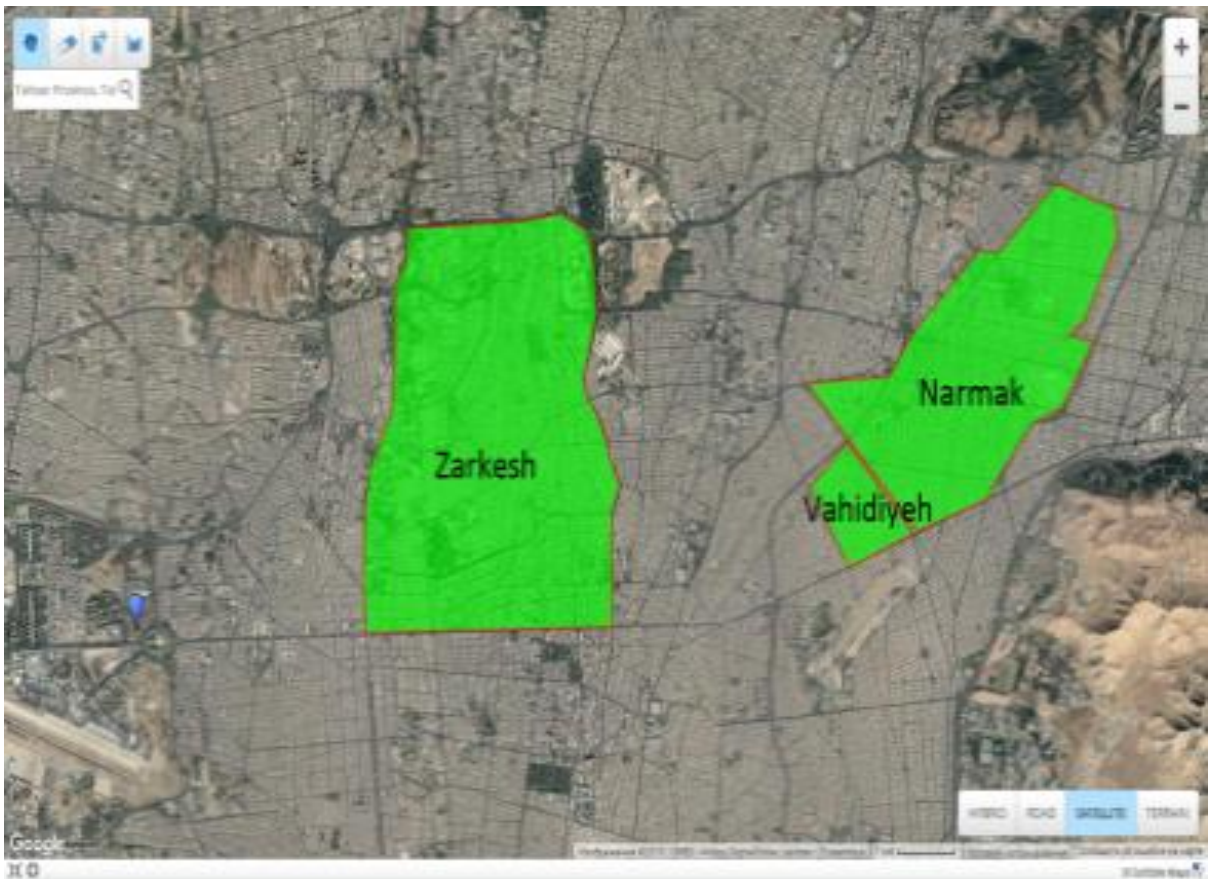
93. Jeffres L., Ethnicity and Ethnic Media Use: A Panel Study, *Communication Research* 27: 496, 2000, p 496-535.
94. Lamattina G., Conflict migration and social networks: empirical evidence from Sri Lanka, *Rivista di Politica Economica*, vol 98, issue 6, 2008, p 161-194.
95. Kang T., Homeland re-territorialized. Revisiting the role of geographical places in the formation of diasporic identity in the digital age, *Information, Communication & Society*, Vol. 12, Issue 3, 2009, p 326-343.
96. Kleist N., Spaces of Recognition: An analysis of Somali-Danish associational engagement and diasporic mobilization, *Museum Tusulanum*, 2007.
97. Korpi T., Good Friends in Bad Times? Social Networks and Job Search Among the Unemployed in Sweden, *Acta Sociologica*, Vol. 44, 2001, p157-170.
98. Larsen H., Williams M., Kremen C., Extinction order and altered community structure rapidly disrupt ecosystem functioning, *Ecology Letters*, 8, 2005, p 538–547.
99. Ledeneva A., *Russia's Economy of Favours, Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp 235.
100. Levy A., Diasporas through Anthropological Lenses: Contexts of Postmodernity, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 9:1, 2000, p 137-157.
101. Light I. S., Karageorgis N., “The Ethnic Economy”, *The Handbook of Economic Sociology*, ed. Smelser N. and Swedberg R.. New York: Russell Sage Foundation; Princeton: Princeton University Press, 1994, p 647–71.
102. Marsden P. V., Gorman E. H., *Social Networks, Job Changes and Recruitment*, Sourcebook on Labor Markets, Evolving Structures and Processes, Ed. by Berg I. and Kalleberg A. L., New York, Kluwer Academic, Plenum Publishers, 2001, p 467-502.
103. Moreno J., *Who Shall Survive?*, Beacon House, Beacon, NY, 1934, pp 464.
104. Morgan J., *The Future of Work, Flatarchies*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2014, p 179-180.
105. Plickert G., Cote R., Wellman B., It’s not who you know, it’s how you know them, Who exchanges what with whom?, *Social Networks*, Vol. 29, № 4. 2007, pp 412.
106. Portes A., *Economic Sociology and the Sociology of Immigration, A Conceptual Overview*, *The Economic Sociology of Immigration, Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, Ed. by Portes A., New York, Russell Sage Foundation, 1995, p 1-43.
107. Pradeep K., Sathyamurthi K., The ‘Community’ in ‘Community Social Work’, *Journal Of Humanities And Social Science*, Vol. 22, Issue 9, Ver. 1, 2017, p 58-64.
108. Putnam R. D., *The Prosperous Community, Social Capital and Public Life*, *The American Prospect*, Vol. 13, 1993, p 35-42.

109. Putnam R., Leonardi R., Nanetti R., *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, NY: Princeton University Press, 1993, p 35-42.
110. Putnam R., *Bowling alone, America's declining social capital*, *Journal of Democracy*, N6-1, 1995, p 65-78.
111. Puwar N., *The radicalized somatic norm and the senior civil service*, *Sociology* 35 (3), 2001, p 651-700.
112. Radhakrishnan R., "Ethnicity in an Age of Diaspora" In Braziel, Jana, Evans and Mannur, Anita (eds.) *Theorizing Diaspora; A reader*. Blackwell Publishing, 2003, p 119-131.
113. Rotter J. B., *Interpersonal Trust, Trustworthiness, and Gullibility*, *American Psychologist*, Vol. 35, 1980, p 1-7.
114. Sahakian V., *Spaces of Difference, Spaces of Belonging, Negotiating Armenianness in Lebanon and France*, University of Michigan-Dearborn, Dearborn, MI, 2018, p 247-267.
115. Safran W., "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return." In *Diaspora*, Spring, 1991, p 83-99.
116. Sanders J. M., Nee V., *Immigrant self-employment: The family as social capital and the value of human capital*, *American Sociological Review*, Vol. 61, 1996, p 231-249.
117. Scott J., *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, 1985, pp 35.
118. Shafritz M., Ott J., Yong Suk Jang, *Classics of Organization Theory*, Cengage Learning, 2015, pp 496.
119. Sheffer G., "A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics." In Gabriel Sheffer (ed.) *Modern Diasporas in International Politics*. London & Sydney: Croom Helm, 1986, p 1-15.
120. Sheffer G., *Diaspora Politics, At Home Abroad*, Cambridge University Press, pp 308.
121. Sheffer G., *Diaspora Politics, Stateless and State-Linked Diasporas*, 2006, p 148-179.
122. Sheffer G., *Diaspora Politics, Trans-state Networks and Politics*, 2006, p 180-201.
123. Silk J., Guest editorial, *the dynamics of community, place and identity*, *Environment and Planning A* 31, 1999, p 19-35.
124. Sökefeld M., *Mobilizing in transnational space: a social movement approach to the formation of diaspora*, Vol. 6, Issue 3, July 2006, p 265-284.
125. Tadelis S., *What's in a Name? Reputation as a Tradable Asset*, *American Economic Review*, Vol. 89, 1999, p 548-563.
126. Tölölyan Kh., "Nation-State and its Others: In Lieu of a Preface." in *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, Volume 1, Number 1, 1991, p 3-7.

127. Kh.Tölölyan, *Redefining Diasporas: Old Approaches, New Identities. The Armenian Diaspora in an International Context*. London: Armenian Institute, 2002.
128. Kh.Tololyan, *Armenian Diaspora*, Entry in *Encyclopedia of Diasporas*, Vol. 1, NY, 2004, pp 35-46.
129. Kh. Tölölyan, "The Contemporary Discourse of Diaspora Studies." *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*. 27/3, 2007, pp 641-655.
130. Tsuda T., *Introduction: Ethnicity and the Anthropologist: Negotiating Identities in the Field*. In *Strangers in the Ethnic Homeland: Japanese Brazilian Return Migration in Transnational Perspective*, Columbia University Press, 2003, p 1-52.
131. Urry J., *Social networks, travel and talk*, *British Journal of Sociology* 54, 2003, p 155-175.
132. VakasDuong D., Reilly K., *A system of IAC neural networks as the basis for self-organization in a sociological dynamical system simulation*, John Wiley & Sons, Ltd., 1995.
133. Van der Gaag M., Snijders T., *Proposals for the measurement of individual social capital, Creation and returns of Social Capital*, Ed. by I I.D. Flap, B. Volker. London, Routledge, 2004. p 199-218.
134. Vertovec S., *Transnationalism*. London and New York: Routledge, Chapter 6. *Religious Transformations (selections)*, 2009.
135. Wagner S., Leydesdorff L., *Network structure, self-organization, and the growth of international collaboration in science*, *Research Policy*, Volume 34, Issue 10, 2005, p 1608-1618.
136. Wasserman S., Faust K., *Social Network Analysis, Methods and Applications (Vol. 8)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, p 30-48.
137. Wellman B. , Carrington P., Hall A., *Networks as personal communities*, in B. Wellman, Berkowitz S., (eds.): *Social Structures: A Network Approach*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, p 130-184
138. Werbner P., *The place which is diaspora: citizenship, religion and gender in the making of chaordic transnationalism*. *Journal of ethnic and migration studies*, 28 (1), 2002, p 119-133.
139. Wilmott P., *Friendship Networks and Social Support*, Policy Studies Institute, London, 1987, pp 115.
140. Wittel A., *Toward a networked sociality*, *Theory, Culture and Society* 18, 2001, p 51-76.
141. Young M., Wilmott P., *Family and Kinship in East London*, Routledge and Kegan Pau, London, 1962, pp 221.

ՀԱՎԵԼ ՎԱՃ

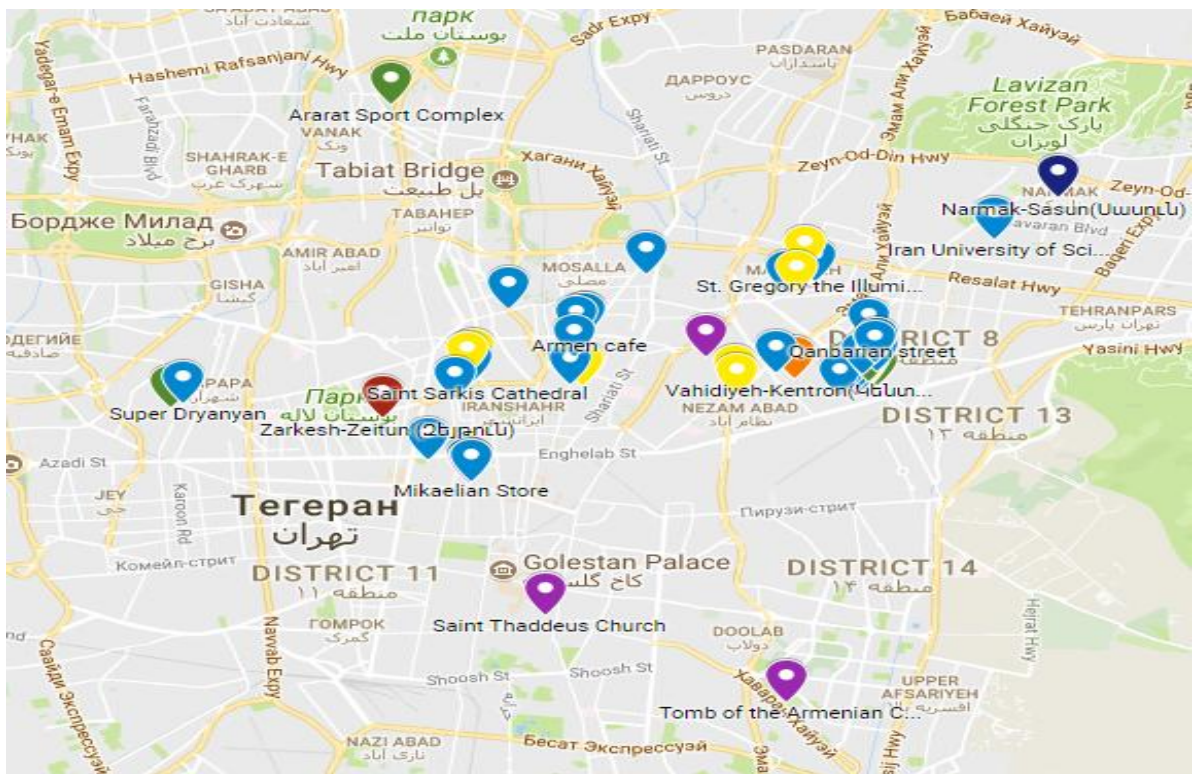
Գծապատկեր 1. Թեհրանում հայկական համայնքների տարածական տեղակայումը

Նկար 1. Հայկական միջավայրը՝ համայնքային կառույցների պարիսպներից ներս

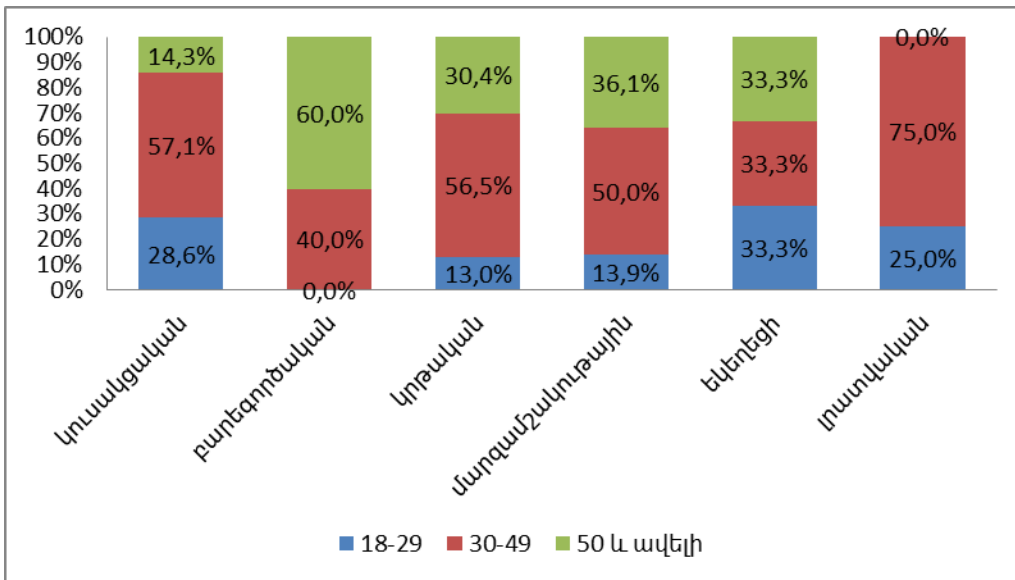

Գծապատկեր 2. Թեհրանում գործող հայ կական կազմակերպչուհիները

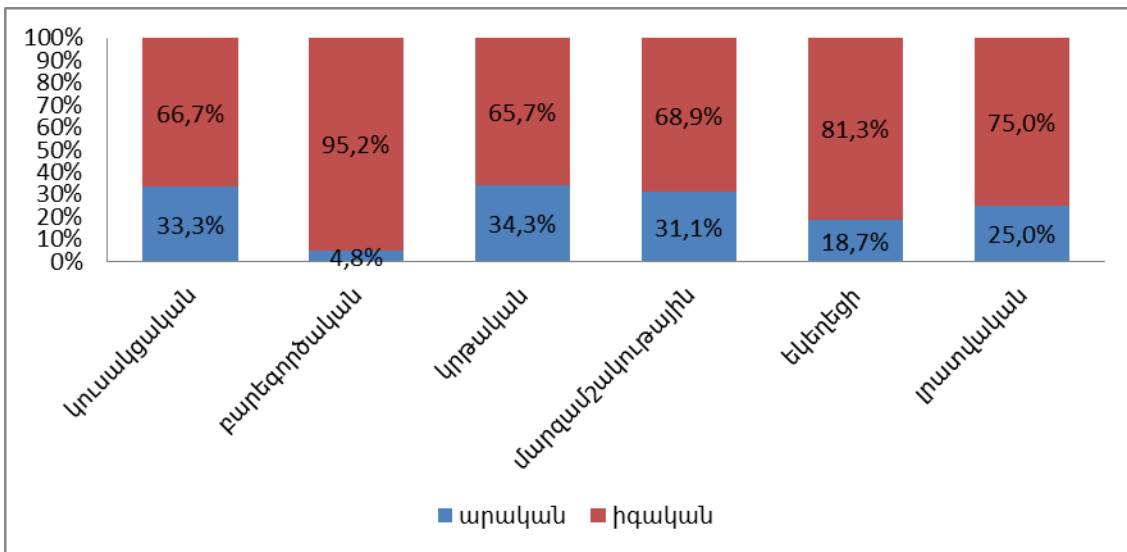

Գծապատկեր 3. Թեհրանի հայերի ներգրավվածությունը համայնքային կառույցներին (% հարցվածներից)

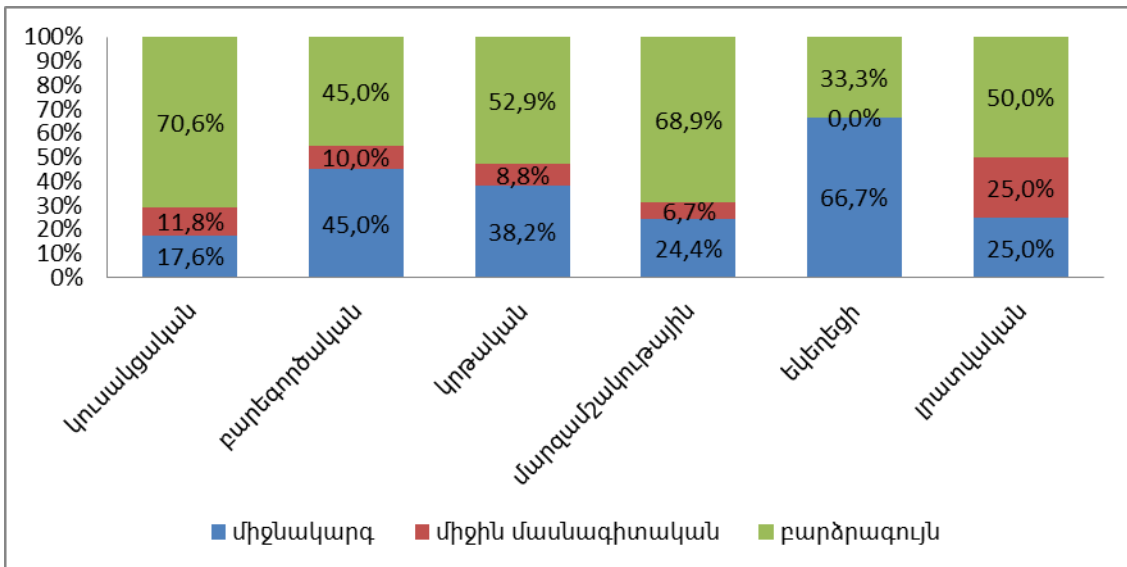
Ա) ներգրավվածությունը ստատիստիկից (% հարցվածներից)

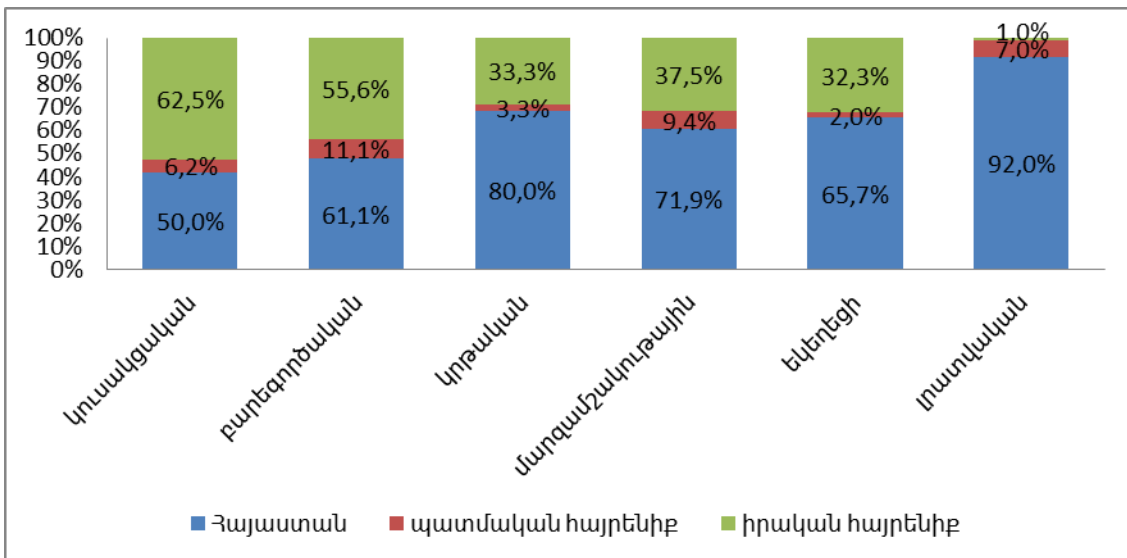
Բ) Ներգրավված ու թյ ու նս ըստ սեռի (% հարցվածներից)

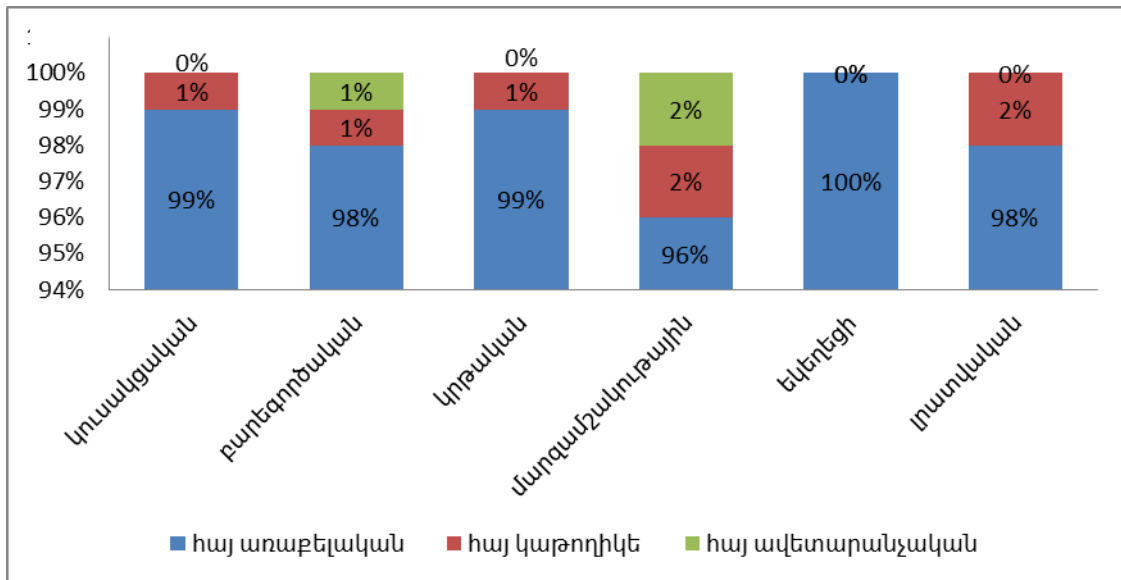
Գ) Ներգրավված ու թյ ու նս ըստ կրթության (% հարցվածներից)

Դ) Ներգրավված ու թյ ու նս ըստ հայրենիքի ընկալման (% հարցվածներից)

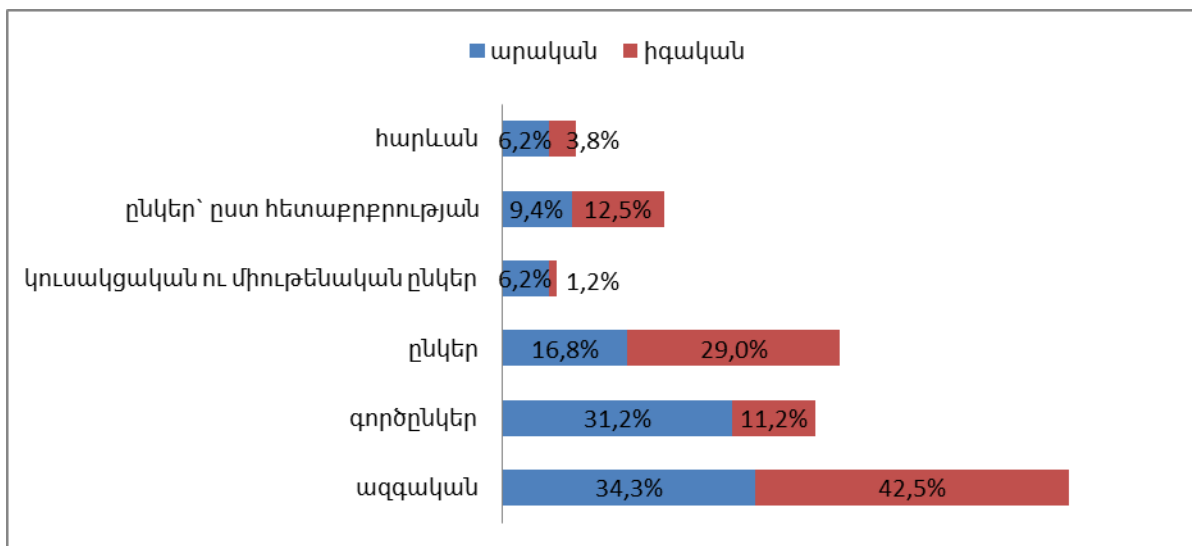
Ե) Ներգրավված ու թյ ու նս ըստ եկեղեցական պատկանելության (% հարցվածներից)

Գծապատկեր 4. Թեհրանի հայերի՝ սոցիալական հարաբերություններում ընդգրկվածության աստիճանը կախված սեռից (% հարցվածներից)

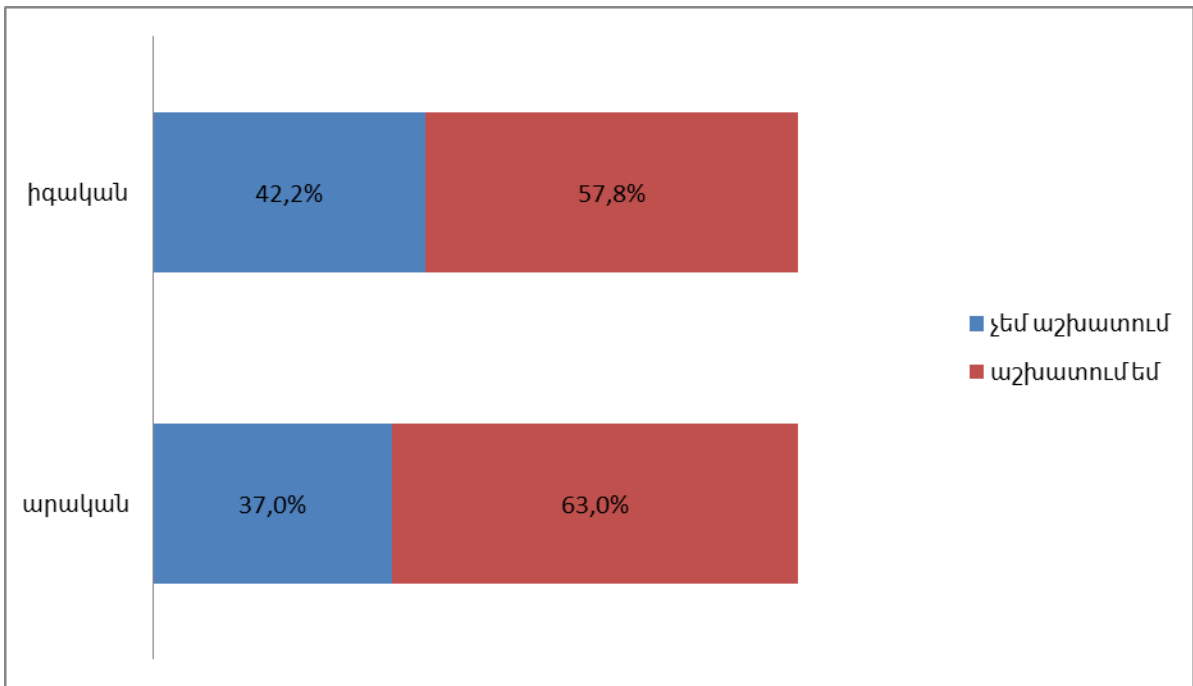
Ա) Համայնքային կառույցներում ներգրավվածությունն ըստ սեռի (% հարցվածներից) Տե՛ս գծապատկեր 3 (Բ)

Բ) Սոցիալական հարաբերություններում մտերմության աստիճանն ըստ սեռի (% հարցվածներից)

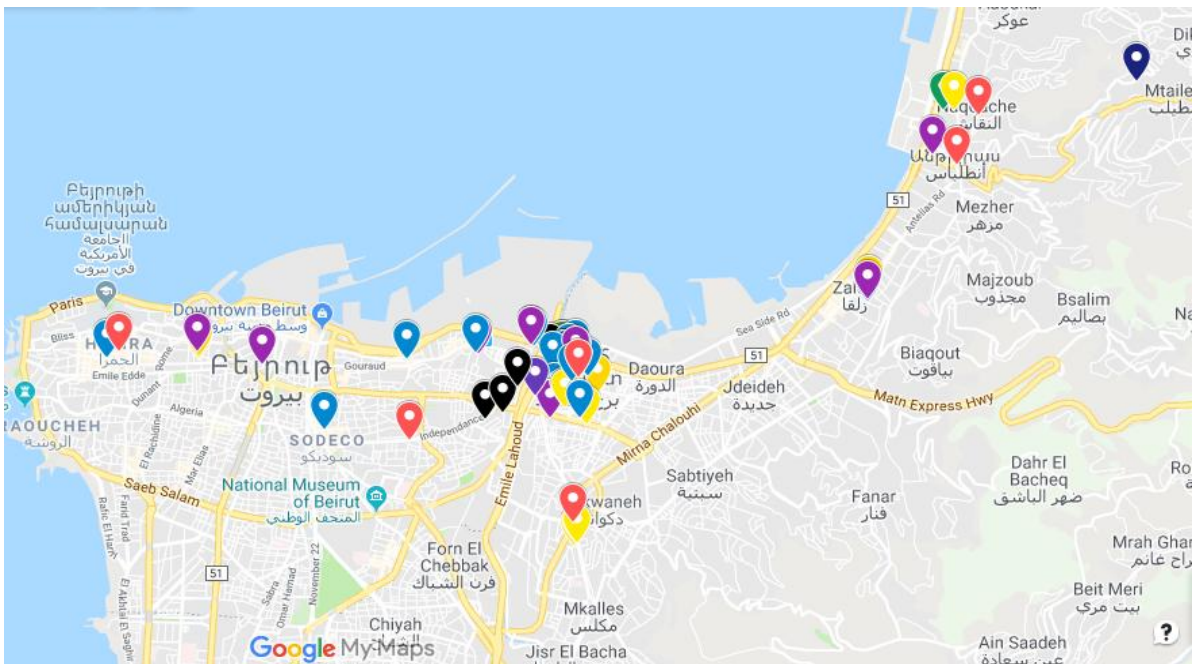

*Բազմապատասխան հարցերի դեպքում հաշվարկի արդյունքում ընդհանուր տոկոսը կարող է գերազանցել 100%-ը:

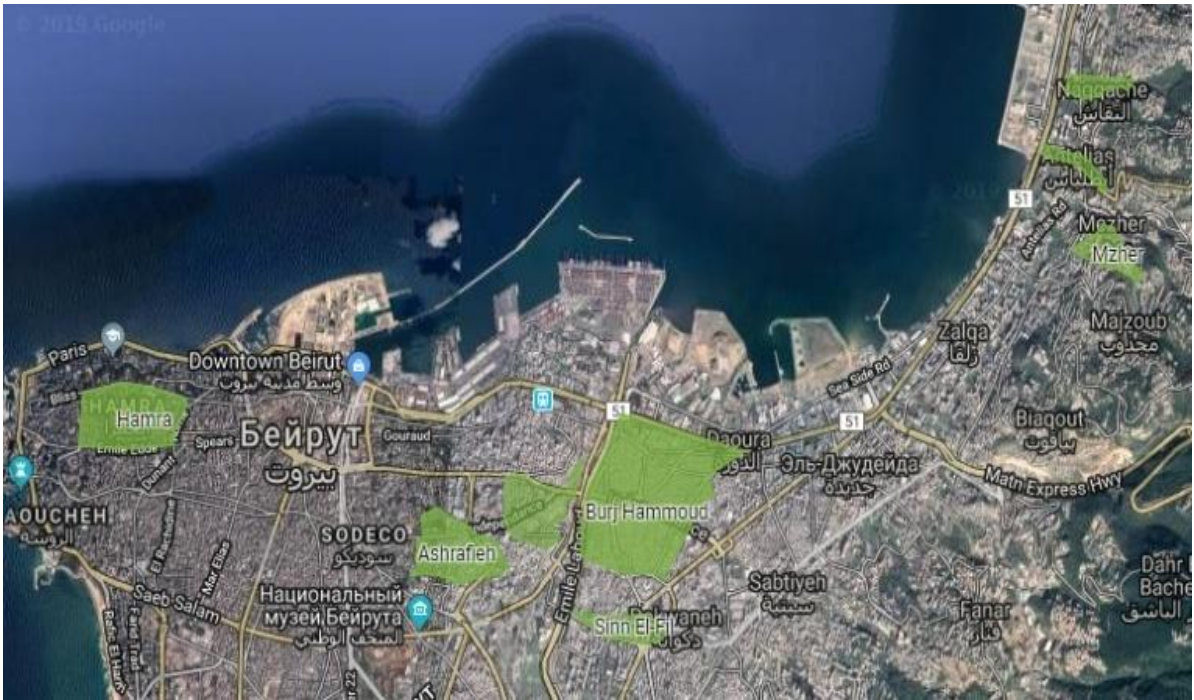
Գ) Ընդգրկվածության աստիճանն ըստ գրավվածության (% հարցվածներից)

Գծապատկեր 5. Բեյրութում գործող հայ կական կազմակերպությունները

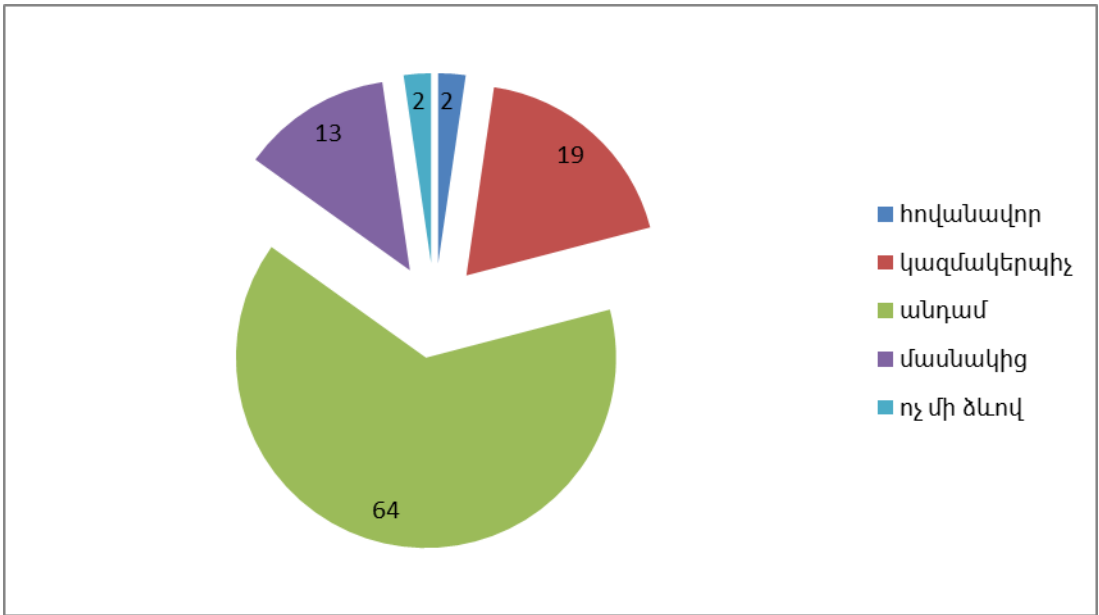
Գծապատկեր 6. Բեյրութում հայ կական համայնքների տարածական տեղակայումը

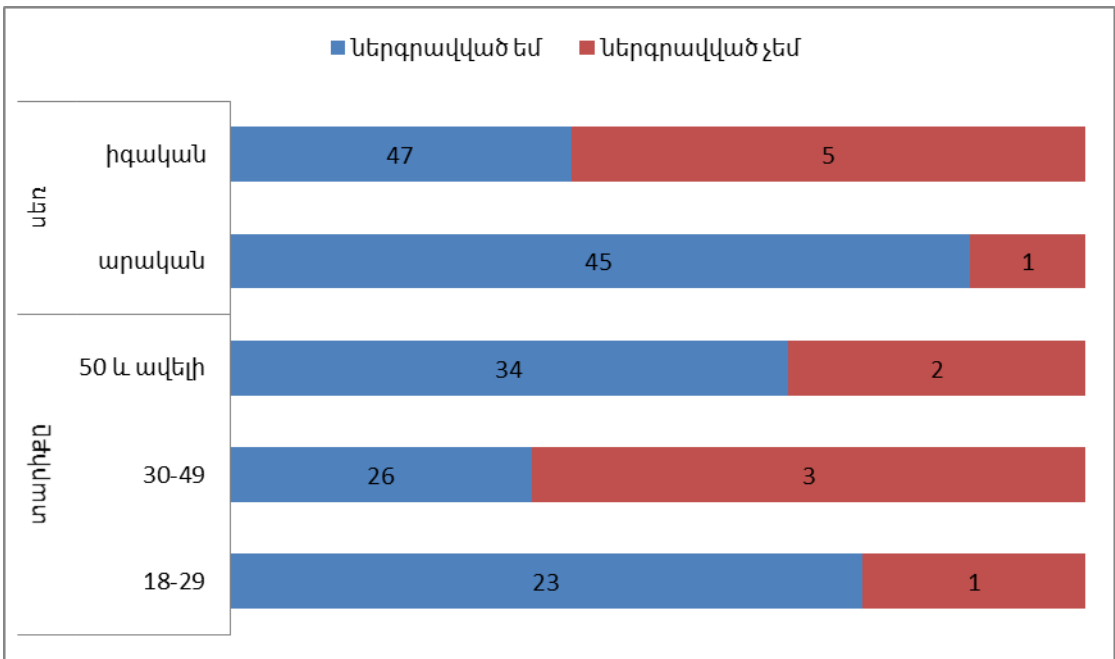
Նկար 2. Հայ կական ինքնուր ղան դրսևորումները Բեյրութի հայ արևակ թաղամասերում

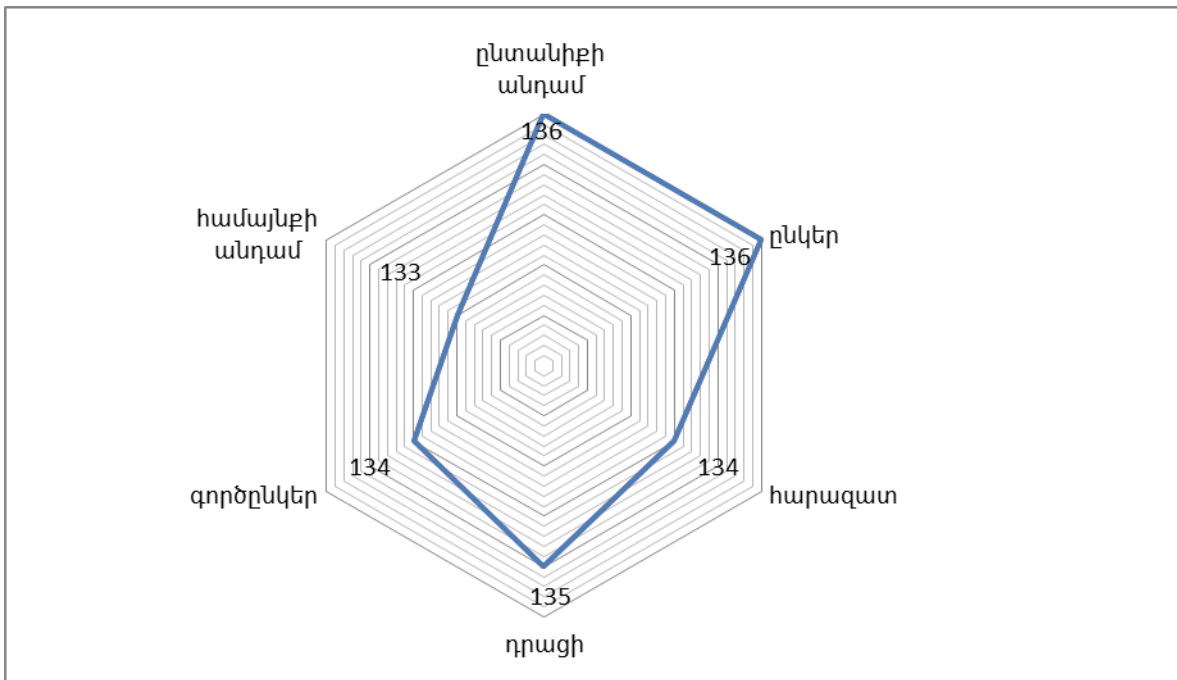
Գծապատկեր 6. Համայնքի անդամների՝ կառույցներում ներգրավվածության ձևը (% հարցվածներից)

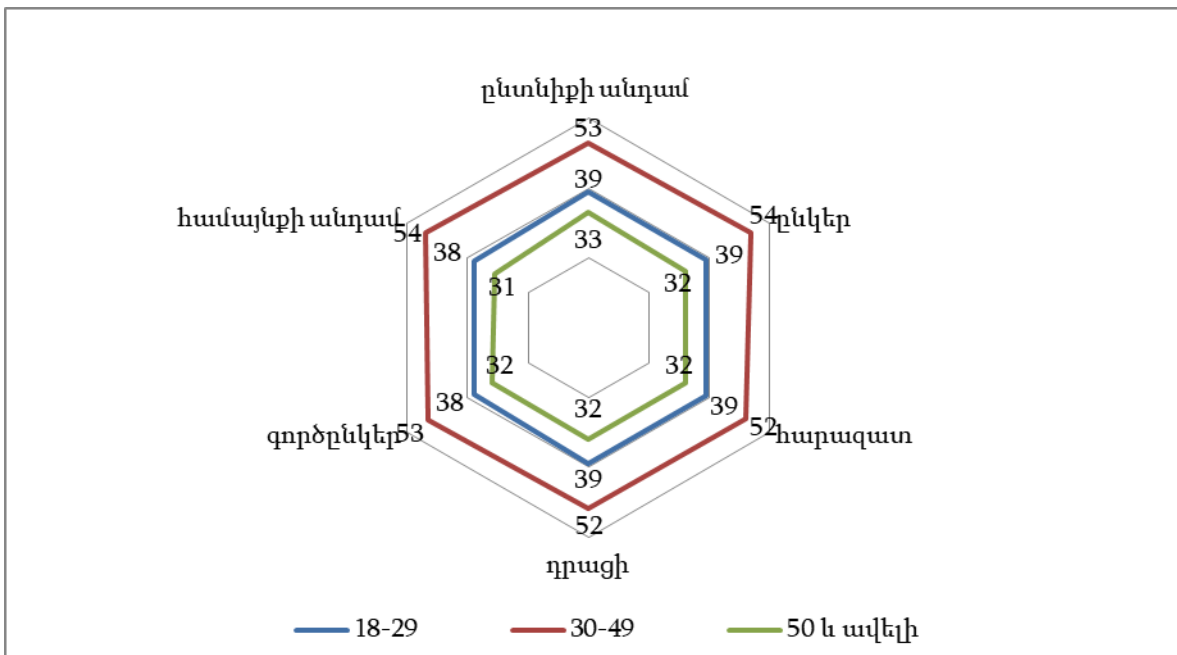
Գծապատկեր 7. Համայնքային կառույցներում ներգրավվածությունն ըստ սեռատարիքային կազմի (% հարցվածներից)

Գծապատկեր 8. Համայնքի անդամների մտերմության աստիճանը (% հարցվածներից)

Գծապատկեր 9. Համայնքի անդամների մտերմության աստիճանն ըստ տարիքային խմբերի (% հարցվածներից)

Գծապատկեր 10. Համայնքի անդամների՝ մտերիմներին այցելության հաճախականությունը (% ազգական, ընկեր, դրացի խմբերի)

